ОПОВІДАННЯ

МІЛАН КУНДЕРА

СМІШНІ ЛЮБОВІ

КЛАСИКА

КЛАСИКА

МІЛАН КУНДЕРА

СМІШНІ ЛЮБОВІ

Переклад з французької Віктора Шовкуна

Львів
Класика
2001

Переклад з французької
Віктора Шовкуна

Редактор *Марія Габлевич*

Дизайн *Володимира Костирка*

В оформленні обкладинки
використано репродукцію картини
Жана-Оноре Фрагонарда «На гойдалці»

Перекладено за виданням:
Milan Kundera. *Risibles amours*.
GALLIMARD, 1996

© Мілан Кундера, 1968
© Віктор Шовкун, переклад українською мовою, 2001
© Видавництво «Класика», 2001

ISBN 966-7493-22-9

Видавництво «Класика»,
м. Львів, вул. Огієнка, 18-А
тел./факс: (0322) 980135
e-mail: vd@vd.lviv.ua
http://www.vd.lviv.ua

Віддруковано з готових діапозитивів
видавничою фірмою «Афіша»
тел.: (0322) 97-14-27, 76-22-02.

ЗМІСТ

Сміятись ніхто не буде (7)

Золоте яблуко одвічного жадання (41)

Невдала гра в автостоп (63)

Колоквіум (85)

Нехай старі мерці поступляться місцем мерцям молодим (125)

Доктор Гавел через двадцять років (145)

Едуард і Бог (177)

СМІЯТИСЬ НІХТО НЕ БУДЕ

1

— Налий-но мені ще сливовиці, — попросила Клара, і я охоче виконав її бажання.

Аби відкоркувати пляшку, ми знайшли досить буденний привід. Саме в той день я отримав кругленьку суму за велику статтю, опубліковану в одному часописі, що спеціалізувався на історії мистецтва.

Хоч мені, в кінцевому підсумку, вдалося-таки надрукувати оту статтю, проте не обійшлося без труднощів. Річ у тім, що в ній було чимало гострих кпинів та полеміки. Тому журнал «Пластична думка», з його сірою та підозріливою редколегією, відхилив мій текст, і я запропонував його конкурентному журналові, той був, правда, не такий впливовий, зате в його редакції працювали люди молодші й менш обачливі.

Листоноша приніс мені на факультет грошовий переказ, а з ним і листа. Лист був невідомо від кого, і, не надавши йому ваги, я вранці тільки скинув на нього оком, бо зір мій був ще засліплений осяйним ореолом моєї нової величі. Але тепер, удома, коли рівень трунку в пляшці сильно впав, я вирішив трохи розважити нас обох, отож узяв з письмового столу того листа й прочитав його Кларі:

«Шановний товаришу і — якщо дозволите таке звертання — шановний колего! Пробачте людині, з якою Ви ніколи в житті не розмовляли, що вона набралася зухвальства написати вам. Я звертаюся до Вас з уклінним проханням: зробіть мені велику ласку й прочитайте статтю, яку надсилаю з цим листом. Я з Вами особисто не знайомий, але глибоко Вас шаную як однодумця, бо Ваші погляди, міркування, висновки завжди з дивовижною послідовністю підтверджували результати моїх власних досліджень...».

Далі йшли палкі вихваляння моїх високих переваг, а на завершення автор листа сподівався, що я матиму люб'язність

написати рецензію на прочитане й надіслати її до «Пластичної думки», яка ось уже півроку відмовляється надрукувати його статтю, розкритикувавши її в пух і прах. Проте йому було сказано, що моя оцінка буде для них вирішальною, а отже, я віднині — його єдина надія, єдиний промінчик світла в темряві, що згустилася навколо нього.

Ми з Кларою обмінялися всіма можливими жартами на адресу автора, пана Затурецького, чиє звучне прізвище зачарувало нас своєю помпезною величчю; жарти, само собою, були цілком приязними, бо від вихвалянь, які він висловив на мою адресу, я зробився великодушним, надто якщо в межах досяжності стояла відкоркована пляшка з чудовою сливовицею, — настільки великодушним, що в ті незабутні хвилини я сповнився любов'ю до всього світу й геть до всього на світі. Та не можучи обдарувати цілий світ, я збирався обдарувати принаймні Клару. І якщо не чимось реальним, то принаймні щедрими обіцянками.

Клара мала двадцять років і походила з дуже доброї родини. Та що там доброї — добірної! Її батька, колишнього управителя банку, а отже, представника великої буржуазії, близько 1950 року виселили з Праги, й він знайшов собі притулок у селі Челаковіце, на пристойній відстані від столиці. Його дочка, внаслідок недогляду з боку відділу кадрів, влаштувалася працювати швачкою і тепер крутила машинку у величезному цеху однієї з празьких фабрик готового одягу. В той вечір, сидячи перед нею, я докладав усіх зусиль, аби поглибити її прихильність до мене, і легковажно пообіцяв знайти для неї набагато кращу роботу через своїх впливових друзів. Я заявив, що неприпустимо, аби така чарівна дівчина занапащала свою вроду, сидячи за швацькою машинкою,— їй слід бути манекенницею в салоні мод.

Клара не стала мені заперечувати, й ми перебули ту ніч у щасті й гармонії.

2

Ми йдемо крізь теперішній час із зав'язаними очима. Ми щонайбільше можемо хіба відчути і здогадатися, що з нами

діється в процесі життя. І лише значно пізніше, коли пов'язка з наших очей спадає і ми озираємося назад у минуле, доскіпливо його роздивляючись, ми осмислюємо, що нам довелося пережити й починаємо розуміти його суть.

П'ючи того вечора за свій успіх, я навіть приблизно не міг уявити, що то був такий собі врочистий прощальний бенкет напередодні мого кінця.

Я нітрохи про це не здогадувався, прокинувшись наступного ранку в цілком доброму гуморі та й, поки Клара ще спала міцним і щасливим сном, узяв статтю, яка надійшла з листом пана Затурецького, і став читати її в ліжку з байдужою цікавістю.

Стаття, що мала назву «Майстер чеського малюнку Міколаш Алеш», не була варта навіть тієї півгодинної розпорошеної уваги, яку я їй присвятив. То був набір загальників, зібраних докупи без найменшого відчуття логічного розвитку, без бодай якоїсь оригінальної ідеї.

То була, безперечно, нікчемна й пуста писанина. Те саме почув я того ж таки дня й від доктора Калушека, головного редактора «Пластичної думки» (до речі, цей персонаж не викликав у мене найменшого почуття симпатії). Він подзвонив мені на факультет і сказав:

— Сподіваюся, ти вже одержав опус пана Затурецького? Прошу тебе, зроби мені ласку й напиши рецензію; п'ять фахівців уже розгромили його статтю, але він і далі наполягає на опублікуванні й забрав собі в голову, що тут ти — єдиний і незамінний авторитет. Сформулюй у кількох рядках, що ця писанина не тримається купи; ти в цьому тямиш і вмієш писати гостро, й він дасть нам нарешті спокій.

Але щось у мені збунтувалося. Чому я, саме я, повинен стати катом, який заріже пана Затурецького? Хіба за це мені дають платню головного редактора? До того ж, я не забув, що саме надмірно обачлива «Пластична думка» відмовилася друкувати мою власну статтю; а ще ж ім'я пана Затурецького міцно поєдналося в моїй пам'яті зі спогадом про Клару, пляшку сливовиці та приємно згаяний вечір. І нарешті, не стану заперечувати, людині притаманні

людські почуття, а я на пальцях однієї руки, чи, може, й на одному пальці міг порахувати тих, хто дивиться на мене як на «єдиний і незамінний авторитет». То ж який мені сенс робити ворогом свого єдиного шанувальника?

Я завершив розмову з Калушеком кількома дотепними й туманними словами, що їх кожен із нас міг витлумачити по-своєму, він — як обіцянку, я — як ухильну відмову, й поклав слухавку, твердо постановивши не писати рецензії на статтю пана Затурецького.

Натомість я вийняв із шухляди письмового столу кілька аркушів і написав панові Затурецькому листа, в якому старанно ухилився від будь-якої оцінки його праці й пояснив, що мої уявлення про живопис XIX сторіччя загал вважає хибними, а надто редакція «Пластичної думки», тому моє втручання може принести йому більше шкоди, аніж добра; водночас я не пошкодував для нього дружніх і красномовних фраз, у яких він не міг не помітити цілком приязного ставлення до його творчих надбань.

Я вкинув листа до поштової скриньки й в ту ж таки мить забув про пана Затурецького. Але пан Затурецький про мене не забув.

3

Одного чудового дня, коли я щойно закінчив лекцію (я викладаю історію живопису), секретарка, пані Марія, приємна дама вже не першої молодості, яка готує мені каву й відповідає, що мене немає, коли запитують небажані жіночі голоси, постукала в двері прочинивши їх, сказала, що мене чекає якийсь чоловік.

Щодо чоловіків у мене побоювань немає. Я попрощався зі своїми студентами й з легким серцем вийшов у коридор, де зі мною привітався невисокий добродій у чорному зношеному костюмі та білій сорочці з глибоко шанобливими нотками в голосі повідомив, що його прізвище — Затурецький.

Я запросив гостя в порожню аудиторію, підсунув йому крісло й привітно та люб'язно розпочав розмову, говорячи

про все і про ніщо, зокрема, про різні празькі виставки й про те, що літо нині маємо препогане. Пан Затурецький чемно погоджувався з усіма моїми пустопорожніми твердженнями, але щоразу намагався прив'язати кожне з них до своєї статті,— вона виникла між нами у своїй невидимій субстанції, наче потужний магніт.

— Я залюбки написав би рецензію на вашу працю, — сказав я нарешті, — але я ж пояснив вам у листі, що не вважаюся фахівцем з чеського живопису дев'ятнадцятого сторіччя. До того ж, у мене далеко не найкращі стосунки з редакцією «Пластичної думки»: вони мають мене за затятого модерніста, і то настільки серйозно, що моя прихильна оцінка може вам лише зашкодити.

— О, ви занадто скромна людина, — відповів пан Затурецький. — Як може фахівець такого високого класу бути таким песимістичним у оцінці свого авторитету! В редакції мені сказали, що все залежить від вашої думки. Якщо ви позитивно оціните мою статтю, її опублікують. Ви — мій єдиний шанс. У цю працю вкладено три роки копітких досліджень, три роки напружених пошуків. Моя доля — у ваших руках.

З якою недбалістю та з якого крихкого металу виковуємо ми свої виверти! Я не знав тепер, що відповісти панові Затурецькому. Машинально підвівши погляд на його обличчя, я побачив невинні окуляри з маленькими скельцями, в оправі, яка давно вийшла з моди, але побачив і дуже енергійну зморшку між бровами. Я пережив коротку мить прозріння, аж мороз пробіг у мене поза шкірою: ця глибокодумна й уперта зморшка віддзеркалювала не тільки інтелектуальні муки свого власника, коли він корпів над малюнками Міколаша Альвеша, а й досить-таки непересічну силу волі. Геть розгубившись, я так і не знайшов достатньо переконливих аргументів для відмови. Я знав, що ніколи не напишу рецензії на цю статтю, але знав і те, що ніколи не знайду в собі мужності сказати це у вічі цьому маленькому чоловічкові з його благальним поглядом.

Отож я видушив із себе силуваний сміх та кілька вельми туманних обіцянок. Пан Затурецький подякував і сказав, що скоро знову навідається, аби з'ясувати, як ідуть справи;

я ж попрощався, променіючи всіма можливими різновидами усмішок.

Через кілька днів він і справді з'явився, але я спритно уникнув зустрічі, проте вже наступного дня мені повідомили, що він знову приходив на факультет, питаючись про мене. Я зрозумів, що справи кепські й кинувся до пані Марії, — домовитися про заходи, які видавалися мені вкрай необхідними в такій ситуації.

— Я вас дуже прошу, Маріє,— якщо цей пан прийде знов і питатиме про мене, скажіть йому, що я поїхав до Німеччини у наукових справах і повернуся не раніш як за місяць. І ще одне: у мене лекції у вівторок і в середу. Віднині я переношу їх на четвер і п'ятницю. Про це знатимуть тільки мої студенти, а ви цього нікому не кажіть і не вносьте виправлень у розклад. Мені треба на якийсь час піти в підпілля.

4

Невдовзі пан Затурецький справді з'явився на факультеті і був у розпачі, коли секретарка йому сказала, що я раптово виїхав до Німеччини.

— Цього не може бути! Пан асистент повинен написати рецензію на мою статтю. Як міг він отак узяти й поїхати?

— Звідки ж я знаю? — відповіла пані Марія. — Але за місяць він повернеться.

— Отже, мені чекати ще цілий місяць! — забідкався пан Затурецький. — А ви не знаєте, на яку адресу можна написати йому в Німеччину?

— Не знаю, — відповіла пані Марія.

І я дістав спокій на цілий місяць.

Але місяць проминув значно швидше, ніж я сподівався, і пан Затурецький знову зголосився до секретарки.

— Ні, він ще не вернувся, — сказала йому пані Марія, а при зустрічі спитала благальним голосом:

— Ваш добродій знову приходив, — що я маю казати йому тепер?

— Скажіть, пані Маріє, що в Німеччині я захворів на жовтяницю, і тепер я в лікарні, у Йені...

— В лікарні? Такого бути не може! Пан асистент повинен написати рецензію на мою статтю! — вигукнув пан Затурецький, коли через кілька днів секретарка повідомила йому цю новину.

— Пане Затурецький, — докірливо сказала Марія, — пан асистент тяжко захворів за кордоном, а вам тільки ваша стаття на думці!

Пан Затурецький похнюпив голову й пішов, але через два тижні уже знову був тут.

— Я надіслав у Йєну рекомендованого листа. Лист повернувся на мою адресу!

— Я збожеволію з тим вашим добродієм, — сказала мені Марія наступного дня. — Не гнівайтеся, але, що, на вашу думку, я мала йому відповісти? Я мусила сказати, що ви повернулись, — тепер уже виплутуйтеся самі.

Я не розсердився на пані Марію, вона зробила для мене все, що могла, та й я був далекий від того, аби визнати себе переможеним. Я вірив у своє вміння бути невловним. Я жив тепер тільки підпільним життям: в четвер і п'ятницю таємно читав свої лекції, а у вівторок та середу ховався за ворітьми одного з будинків, якраз навпроти факультету, й милувався тим, як пан Затурецький чатує на мене біля виходу. Так і кортіло вдягти перуку й приліпити собі штучну бороду. Я уявляв себе то Шерлоком Холмсом, то Джеком Розпори-Живіт, то Людиною-Невидимкою, яка блукає містом. Я був у пречудовому гуморі.

Одного дня панові Затурецькому набридло марно стовбичити на чатах, і він учинив несподіваний напад на пані Марію.

— А скажіть-но мені, коли ж це наш пан асистент читає свої лекції?

— Треба заглянути в розклад, — відповіла пані Марія, показавши пальцем на велику розграфлену таблицю, на стіні, що з абсолютною точністю вказувала, коли й де відбувається те чи те заняття.

— Я туди заглядав, і не раз, — відповів пан Затурецький, не вдовольнившись її брехнею, — але товариш асистент жодного разу не прийшов на заняття, ані у вівторок, ані в середу. Він що, перестав ходити на роботу?

— Ні, не перестав, — відповіла йому пані Марія, геть розгубившись.

Тут отой зануда накинувся з докорами на пані Марію. Він звинуватив її в тому, що розклад занять не відповідає реальній дійсності. Він іронічно поцікавився, як таке може бути, що вона не знає, коли професори читають свої лекції. І ще він запитав, чи є ректор.

На моє лихо, ректор був у себе в кабінеті.

Пан Затурецький постукав до нього й увійшов. Через десять хвилин він знову з'явився перед очі пані Марії й сухо попросив мою домашню адресу.

— Будинок номер двадцять по вулиці Скальнікова в Літомишлі, — відповіла пані Марія.

— До чого тут Літомишль?

— У Празі пан асистент винаймає тимчасове житло й не бажає, щоб я роздавала людям його адресу.

— Я вимагаю дати мені адресу, за якою товариш асистент мешкає в Празі! — вигукнув чоловічок із погрозливими нотами в голосі, зриваючись на крик.

Пані Марія остаточно втратила мужність і назвала адресу моєї мансарди, мого вбогого притулку, моєї щасливої нори, в якій мене мали тепер вистежити і зацькувати.

5

Атож, у мене є постійне житло в Літомишлі. Там живе моя мати і пам'ять про мого батька; щоразу, коли мені вдається, я покидаю Прагу і їду працювати та вчитися додому, в маленьке помешкання своєї матері. Тому-то я і вважаю адресу матері своєю постійною адресою. У Празі мені не вдалося знайти нормальну кімнату навіть для художньої майстерні, і я винаймав тут частину помешкання під самим дахом, — крихітну мансарду, існування якої я старанно приховував, щоб уникнути небажаних гостей і не бути захопленим зненацька з котроюсь із моїх ефемерних подруг.

Тобто я аж ніяк не стверджую, що моя репутація в тому будинку належала до найкращих. Та й деколи, від'їжджаючи

в Літомишль, я віддавав свою кімнатку друзям, які так добре розважалися, що ніхто в домі не міг заснути до ранку. Все це викликало обурення деяких мешканців, котрі оголосили мені тиху війну, що знаходила вияв у недоброзичливих відгуках про мене вуличного комітету, а час від часу навіть у скаргах до житлово-експлуатаційної контори.

У ті часи, про які я розповідаю, Кларі було не так легко добиратися на роботу зі свого Челаковіце, і вона почала ночувати в мене; спочатку вона робила це боязко та сором'язливо й лише у виняткових випадках, потім стала залишати в мене халат, потім принесла ще кілька суконь, і через якийсь час два мої костюми були відсунуті десь у саму глибину шафи, а моя мансарда перетворилася на салон жіночого одягу.

Я мав велику слабкість до Клари. Вона була вродлива. Коли ми з нею виходили на прогулянку мені подобалося, що люди обертаються, задивляючись на нас: вона була на тринадцять років молодша за мене, і ця обставина тільки піднімала мій престиж в очах моїх студентів; одне слово, я мав тисячі причин триматися за неї. Водночас я не хотів, аби хтось довідався, що вона в мене живе. Я боявся, аби чутка про це не дійшла до мого славного домовласника, який поводився вельми коректно і не цікавився подробицями мого життя; мені б зовсім не хотілося, щоб він завітав до мене одного чудового дня і, знехотя, з важким серцем, попросив виставити мою подружку за двері й не ганьбити його доброї репутації. Тому Клара дістала від мене дуже суворі інструкції, як їй поводитись, утім і категоричну заборону відчиняти двері нехай там кому.

У те надвечір'я вона була вдома сама. Погода стояла чудова, сонячна, і в мансарді майже не було чим дихати. Отож Клара лежала зовсім гола на моєму дивані й уважно роздивлялася стелю.

Саме тоді й пролунав гучний стукіт у двері.

Причин для тривоги не було жодних. Оскільки дзвоника біля дверей моєї мансарди немає, то гостям не залишається нічого іншого, як стукати. Клара не звернула анінайменшої уваги на той стукіт, — їй навіть на думку не спало урвати своє споглядання стелі. Але стукіт не припинявся, навпаки,

стукали з такою спокійною й незрозумілою наполегливістю, що зрештою Клара почала нервуватися. Вона уявила собі добродія у дверях, що повільно й красномовно відгортає лацкан піджака, а тоді грубо запитує, чому вона не хотіла відчиняти, що вона там ховає і чи вона прописана за цією адресою. Вона піддалась почуттю провини, перестала дивитись у стелю й почала роззиратися за одягом. Але стукіт був такий настирливий, що у збентеженні вона нагледіла лише мій непромокальний плащ, який висів біля виходу, накинула його на себе й відчинила двері.

Замість сердитого обличчя з доскіпливим поглядом, вона побачила маленького чоловічка, який привітав її шанобливим поклоном:

— Пан асистент удома?

— Ні, він вийшов.

— Мені дуже шкода, — сказав чоловічок і чемно попросив пробачення. — Пан асистент повинен написати рецензію на мою статтю. Він обіцяв, і справа ця стала вкрай нагальною. Якщо дозволите, я хотів би залишити йому записку.

Клара дала чоловічкові аркуш паперу та олівець, і ввечері я мав змогу прочитати, що доля його статті про Міколаша Алеша в моїх руках і, як він шанобливо сподівається, я нарешті напишу обіцяну рецензію. Він додав, що знову прийде до мене на факультет.

6

Наступного дня пані Марія розповіла, як пан Затурецький їй погрожував, як він зірвався на крик, а потім пішов скаржитися до ректора. В бідолашної тремтів голос, вона мало не плакала, а я не на жарт розгнівався. Я аж надто добре розумів, що пані Марія, яка досі щиро гралася у хованки (більше із симпатії до мене, аніж із любові до таких кумедних перипетій), тепер почуває себе ображеною і бачить у мені причину своїх прикростей. А коли додалися ще й ті обурливі факти, що пані Марія мусила зрадити адресу моєї мансарди, що в мої двері тарабанили протягом десятьох хвилин, налякавши Клару, мій гнів перейшов у спалах справжньої люті.

І саме тоді, коли я збуджено міряв кроками кабінет пані Марії, кусаючи собі губи й обмірковуючи плани помсти, двері відчинилися й увійшов пан Затурецький.

Як тільки він мене побачив, обличчя його засяяло радістю. Він зігнувся в шанобливому поклоні, чемно вітаючись.

Він прийшов надто рано, я ще не встиг обміркувати свою помсту.

Він запитав, чи передали мені його вчорашню записку.

Я не відповів.

Він повторив своє запитання.

— Так, — відповів я.

— І ви напишете мені цю рецензію?

Я побачив його перед собою: хирлявого, впертого, грізного й невблаганного; побачив вертикальну зморшку, яка прорізала на його лобі глибокий слід єдиної пристрасті; я побачив цю пряму лінію й зрозумів, що її напрямок визначається двома точками, — моєю рецензією та його статтею й що поза цією маніакальною лінією нічого більше не існувало в його житті, позначеному аскезою, гідною життя святого. І я піддався спокусі мстивої й рятівної вигадки.

— Сподіваюся, ви розумієте, що після вчорашнього мені нема чого вам сказати, — промовив я.

— Я вас не розумію.

— Не ламайте комедію. Вона все мені розповіла. Дарма заперечувати.

— Я вас не розумію, — повторив малий чоловічок, цього разу з притиском.

Я заговорив з веселою безтурботністю, майже дружелюбно:

— Послухайте, пане Затурецький, я не хочу нічим вам дорікати. Я сам не проти позалицятися до гарної жінки, і я розумію вас. І я б на вашому місці, мабуть, звернувся з такою пропозицією, якби опинився з нею на самоті і якби вона була зовсім голою під плащем.

Малий чоловічок зблід:

— Це образа!

— Ні, це правда, пане Затурецький.

— Це ота дама вам сказала?

— В неї нема таємниць від мене.

— Товаришу асистент, ви мене образили, а я чоловік сімейний. Я маю дружину! Я маю дітей!

І він ступив крок уперед, примусивши мене відступити крок назад.

— Тим гірше, пане Затурецький.

— Що — «тим гірше»?

— Я хотів сказати, що сімейність — обтяжлива обставина для чоловіка, котрий чіпляється до чужих жінок.

— Ви заберете свої слова назад! — мовив пан Затурецький тоном погрози.

— Гаразд, — відказав я примирливим тоном. — Наявність сім'ї не обов'язково обтяжує вину чоловіка, який чіпляється до чужих жінок. Але менше з тим. Я вже сказав, що не гніваюся на вас і чудово вас розумію. Але є тут один аспект, якого я не годен збагнути. Адже ви просите рецензії від того самого чоловіка, чию подругу намагалися звабити.

— Товаришу асистент, на рецензію чекає доктор Калушек, головний редактор журналу «Пластична думка», періодичного видання Академії Наук, і ви повинні її написати!

— Виберіть щось одне! Або рецензія, або моя подруга. Вимагати від мене і одного, й другого — це вже занадто!

— Як ви себе поводите! — вигукнув пан Затурецький, нетямлячись від обурення.

Дивна річ, але я справді раптом повірив у те, що пан Затурецький хотів звабити Клару. Я вибухнув невдаваним гнівом і сам перейшов на крик:

— І ви ще маєте нахабство читати мені мораль? Це замість того, щоб щиросердо попросити в мене пробачення в присутності нашої секретарки?

І я повернувся спиною до пана Затурецького, а він пішов геть, хитаючись, геть розгублений.

— Щасливої дороги! — сказав я, переводячи подих після цієї важкої, але переможної битви, й додав, звертаючись уже до пані Марії: — Тепер, гадаю, він дасть мені спокій зі своєю клятою рецензією!

Хвилину помовчавши, пані Марія боязко запитала:

— А чому ви все-таки не хочете написати йому цю рецензію?

— Тому що його стаття, моя люба Маріє, — це купа несосвітенних дурниць.

— А чому б вам не написати рецензії, і в ній пояснити, що це — купа несосвітенних дурниць?

— А чому саме я повинен це писати? І наживати собі ворогів?

Пані Марія подивилася на мене довгим поглядом, з поблажливою усмішкою на устах, коли тут двері знову відчинилися, й на порозі постав пан Затурецький із простягнутою вперед рукою.

— Ми ще подивимося, хто в кого попросить пробачення!

Він вивергнув із себе ці слова тремтячим від гніву голосом і зник за дверима.

7

Я вже точно не пригадую, чи в той самий день, а чи кілька днів по тому ми знайшли в поштовій скриньці конверт без адреси. В конверті був аркуш, а на ньому написане грубим і невправним почерком: «Пані! Приходьте до мене в неділю, і ми поговоримо про образу, якої ви завдали моєму чоловікові! Я цілий день буду вдома. Якщо ви не прийдете, я буду змушена діяти. Анна Затурецька, Прага 3, вулиця Далімілова 14».

Клара налякалася й почала складати всю вину на мене. Я відігнав її тривоги одним помахом руки й заявив, що смисл життя у тому й полягає, аби ним насолоджуватись, і якщо воно стає надто нудним та прісним, то чом би й не підсипати трохи перцю. Людина сама мусить шукати собі нових пригод, сідлаючи цих невтомних коней, без яких плентала б по запилюженій дорозі життя, мов перевтомлений піхотинець. А коли Клара відповіла, що не має найменшого бажання наражати себе на будь-які пригоди, я врочисто пообіцяв, що вона ніколи не зустрінеться ані з паном Затурецьким, ані з його дружиною і що пригоду, яку я сам собі знайшов, я сам і доведу до успішного кінця, без будь-чиєї допомоги.

Вранці, коли ми виходили з дому, нас перепинив консьєрж. Консьєрж не був моїм ворогом. Я з мудрою

передбачливістю подарував йому п'ятдесят крон і відтоді жив у спокійній переконаності, що він навчився не помічати мене й не стане підливати оливи у вогонь, який розпалювали проти мене мешканці дому.

— Вчора про вас питалося двоє людей, — сказав він.

— Хто?

— Якийсь курдупель з жінкою.

— А як виглядала жінка?

— На дві голови вища за нього. Справжня меґера — сердита й грізна. Їй хотілося знати геть усе. — І, повернувшись до Клари, провадив: — А надто вами цікавилася, — хто ви така та як вас звуть.

— Господи, і що ж ви їй сказали?! — вигукнула Клара.

— А що ж би я мав їй сказати? Хіба я знаю, хто там ходить до пана асистента? Сказав, що він щовечора приводить якусь новеньку.

— Чудова відповідь, — похвалив я і дістав із кишені десятку. — Продовжуйте в такому ж дусі!

— Нічого не бійся, — відразу по цьому сказав я Кларі. — В неділю ти нікуди не підеш і ніхто тебе не побачить.

Настала неділя, потім понеділок, вівторок, середа. Нічого не сталося.

— От бачиш, — сказав я Кларі.

Та настав і четвер. На лекції, що, як і всі інші віднедавна, відбувалась таємно, я розповідав своїм студентам про те, як молоді орли, з палкою переконаністю і в одному дружньому пориві, визволили барви з-під влади дескриптивного імпресіонізму, коли пані Марія прочинила двері й повідомила мені впівголоса:

— Там прийшла дружина Затурецького.

— Ви ж чудово знаєте, що мене тут нема: покажіть їй розклад лекцій.

Але пані Марія похитала головою.

— Я сказала, що вас тут нема, але вона встигла зазирнути до вашого кабінету й побачила ваш плащ на вішалці. Тепер вона чатує в коридорі.

Безвихідь — це той випадок, коли мене навідує справжнє натхнення. Я звернувся до свого улюбленого студента:

— Ви можете зробити мені одну послугу? Підіть до мого кабінету, вдягніть мій плащ і вийдіть на вулицю. До вас причепиться одна жінка й почне твердити, що ви — це я, але ваше завдання якраз у тому й полягає, щоб переконати її в протилежному.

Студент повернувся за чверть години, повідомивши, що успішно здійснив свою місію, що дама пішла і шлях вільний.

Отже, й цього разу перемога була за мною.

Та настала й п'ятниця, і, прийшовши увечері з роботи, я побачив, що Клара вся аж тремтить.

Того дня чемний добродій, який приймає замовниць у прегарному салоні фабрики готового одягу, рвучко відчинив двері, що виходять у цех, де працює, зігнувшись над своєю швацькою машинкою, Клара і ще п'ятнадцятеро інших дівчат, і гукнув:

— Хто тут серед вас мешкає за адресою Замкова вулиця, номер п'ять?

Клара вмить зрозуміла, що йдеться про неї, бо Замкова вулиця, номер п'ять — це адреса моєї мансарди. Але з обачності, якої я так ретельно її учив, вона ані не ворухнулася: вона ж бо знає, що мешкає в мене підпільно і що це нікого не обходить.

— Саме це я їй і втовкмачував, — сказав чемний добродій, побачивши, що робітниці мовчать, і вийшов.

Згодом Клара довідалася, що суворий жіночий голос вимагав від нього по телефону, аби він з'ясував домашні адреси всіх своїх робітниць і добру чверть години переконував його в тому, що одна з них повинна жити на Замковій вулиці, номер п'ять.

Тінь пані Затурецької нависла над нашою ідилічною мансардою.

— І як вона зуміла довідатись, де ти працюєш? Адже в цьому домі ніхто про тебе нічого не знає! — сказав я.

Я справді був переконаний, що ніхто тут нічого про нас не знає. Я жив, як оті диваки, котрі вірять, що їх не видно за високими стінами, бо не враховують однієї маленької деталі — що стіни ті зроблені з прозорого скла.

Я підкупив консьєржа, аби він нікому не розповідав, що Клара в мене мешкає, я навчив Клару дотримуватися

правил крайньої обережності, щоб нікому не потрапити на очі, але незважаючи на це, всі в нашому будинку знали, що вона тут мешкає. Вистачило, щоб якось вона завела необачну розмову з жінкою, з другого поверху, й усі довідалися, де вона працює.

Ми й гадки не мали, що таємницю нашу було давно розкрито. Лише одного не знали наші вистежувачі, — імені Клари. І тільки завдяки цій дрібниці нам досі щастило уникати пані Затурецької, яка вела облогу з такою методичною наполегливістю та незламною впертістю, що в мене аж мороз ішов поза шкірою.

Я зрозумів, що справи обертаються кепсько, що цього разу кінь моєї пригоди, на якому я досі успішно гарцював, може вихвицнути мене з сідла.

8

Отже, то була п'ятниця. В суботу, коли Клара повернулася з роботи, вона знову тремтіла. Ось що там сталося.

Пані Затурецька прийшла в супроводі свого чоловіка на фабрику, куди телефонувала попереднього дня, й попрохала в директора дозволу зайти разом із чоловіком до пошивного цеху й поглянути на робітниць, які там працювали. Безперечно, що таке прохання вкрай здивувало товариша директора, але під натиском пані Затурецької встояти було неможливо. Вона докинула кілька слів, сповнених прихованої погрози — щось там про злостивий наклеп, про розбите життя і про позов до суду. Пан Затурецький стояв поруч, мовчки і супив брови.

Отож їх провели до цеху. Швачки байдуже підвели голови, і Клара впізнала малого чоловічка; вона зблідла й знову схилилася над своєю машинкою, настільки загарливо, що це відразу впадало у вічі.

— Прошу вас, дивіться, — сказав директор фабрики з чемною іронією, звертаючись до знерухомілого подружжя.

Пані Затурецька зрозуміла, що треба брати ініціативу на себе.

— Ану, дивись! — наказала вона чоловікові підбадьорливим тоном.

Пан Затурецький підвів очі й похмурим поглядом ковзнув приміщення з одного краю в другий.

— Вона тут? — тихо спитала пані Затурецька.

Навіть у своїх окулярах пан Затурецький мав не досить гострий зір, аби одним поглядом охопити ціле приміщення, де панував повний безлад, валялося безліч усіляких лахів, на довгих горизонтальних поперечинах був розвішаний уже готовий одяг, а швачки не сиділи нерухомо, обличчям до дверей, а знай крутилися на своїх стільцях, підводилися, поверталися спиною або відвертали обличчя. Зрештою пан Затурецький вирішив пройтися цехом, щоб роздивитися кожну з них зокрема.

Коли жінки збагнули, що їх безцеремонно розглядають і що робить це такий малопривабливий персонаж, вони пройнялися невиразним почуттям сорому й стали виражати своє обурення вигуками та сердитим бурчанням, а іноді й відпускали досить-таки грубі жарти. Одна з них, дебела молода жінка, гукнула з грубою зухвалістю:

— Це він шукає серед нас хвойду, якій зробив дитину!

Брутальний, лункий сміх жінок хвилею накотився на подружжя, зударившись із їхньою сором'язливою, але незламною впертістю, з якоюсь дивною гідністю.

— Матусю, — гукнула зухвала жартівниця до пані Затурецької, — погано ж ви наглядаєте за своїм лобурякою! Якби я мала такого бравого хлопця, я б його й за двері не випустила!

— Дивися! — просичала жінка на вухо чоловікові, й бідолашний курдупель, похмурий і боязкий, став крок за кроком обходити цех. Здавалося, він іде між двох шеренг, з яких на нього сиплються удари та лайка, але йшов він твердою ходою, не забуваючи заглянути в кожне обличчя.

Протягом усієї цієї сцени директор фабрики лише посміхався нейтральною посмішкою; він знав своїх робітниць і розумів, що цей чоловічок поставив перед собою нездійсненну мету. Вдаючи, ніби не чує їхнього гамору, він запитав у пана Затурецького:

— Та ви хоч поясніть, як вона виглядала?

Пан Затурецький обернувся до директора й відповів протяжним і серйозним голосом:

— Вона була гарна... вона була дуже гарна...

Тим часом Клара сиділа, зіщулившись, у кутку зали, й дуже виділялася серед усіх цих жінок, що наче з ланцюга зірвалися, своїм стривоженим виглядом, низько похиленою головою й гарячковою старанністю в роботі. О, як погано грала вона свою роль нічим непримітної й сірої дівчини! А пан Затурецький уже був за два кроки від її машинки: за якусь хвилину-дві він її впізнає!

— Кажете, вона була гарна, але ж це ще нічого не означає, — ввічливо зауважив товариш директор. — Є багато гарних жінок! Яка вона на зріст — висока? низька?

— Висока, — сказав пан Затурецький.

— Брюнетка чи блондинка?

— Блондинка, — відповів пан Затурецький після хвилинного вагання.

Ця частина моєї оповіді може правити за притчу про могутність краси. В той день, коли пан Затурецький побачив Клару в моєму помешканні, його так засліпило, що він її, по суті, й не бачив. Краса мовби опустила перед його очима непрозору завісу. Завісу світла, яка закрила Кларине обличчя, немов вуаль.

Бо Клара не була ані високою, ані білявою. Лише внутрішня велич її краси могла створити в очах пана Затурецького ілюзію фізичної висоти. А те світло, яким промениться краса, надало її волоссю золотавого відтінку.

І коли малий чоловічок нарешті добувся у той кут зали, де в брунатному робочому балахоні, зіщулена над клаптями викроєної спідниці, сиділа Клара, він її не впізнав. Він не впізнав її, бо він ніколи її не бачив.

9

Коли Клара нарешті закінчила свою уривчасту й досить плутану розповідь, я сказав їй:

— От бачиш, ми маємо шанс!

Але Клара збунтувалася й гірко захлипала:

— Який такий шанс? Якщо вони не знайшли мене сьогодні, то знайдуть завтра.

— Хотів би я знати, як їм це вдасться.

— Вони прийдуть за мною сюди, до тебе.

— Я не відчиню.

— А якщо вони приведуть поліцію? Якщо примусять тебе зізнатися, хто я така? Вона казала, що подасть позов у суд, бо я обмовила її чоловіка.

— Ой перестань! Я виставлю їх у кумедному світлі. Все це було тільки бахвальством.

— Ми живемо не в ті часи, коли бахвальство залишається бахвальством, сьогодні все сприймають усерйоз; скажуть, що я навмисне очорнила його репутацію. Невже ти думаєш, що хтось, побачивши його, повірить, ніби він справді хотів звабити жінку?

— Маєш рацію, Кларо, — сказав я. — Тебе, певно, заарештують.

— Не видурюйся, — відповіла Клара. — Ти знаєш, що мені треба жити обачно. Не забувай, хто мій батько. Якщо мене притягнуть до слідства, то навіть коли все обмежиться допитом, це занесуть до моєї особової справи, і я ніколи не виберуся з цієї фабрики. До речі, хотілося б знати, де те місце манекенниці в ательє мод, яке ти мені стільки обіцяєш. І ночувати в тебе я вже не буду, — боюся, що мене тут знайдуть. Я перебираюся назад у Челаковіце.

То була перша прикра розмова, яку мені довелося мати в той день.

Другу я мав надвечір, після зборів викладачів нашого факультету.

Декан факультету, посивілий історик мистецтва та людина досить толерантної вдачі, запросив мене до себе в кабінет.

— Стаття, яку ви щойно опублікували, може завдати вам великої шкоди, — вам, сподіваюся, це відомо? — сказав він.

— Так, мені це відомо, — відказав я.

— Тут, на нашому факультеті, не один професор сприйняв вашу публікацію як особистий виклик, а ректор взагалі вважає, що це атака на його ідеї.

— Що ж я можу вдіяти? — сказав я.

— Нічого, — відказав професор. — Але майте на увазі, що асистенти в нас призначаються на три роки. Для вас цей період уже майже закінчився; мабуть, на цю посаду буде оголошено конкурс. Комісія, як правило, віддає перевагу

кандидатові, який уже викладає на факультеті, але чи можете ви бути певні, що у вашому випадку цього правила буде дотримано? Та, зрештою, не про це я хотів з вами поговорити. Донедавна у вас був вагомий аргумент: ви чесно відбували свої лекції, вас любили студенти, і від вас вони чогось навчалися. Але навіть цей аргумент ви, здається, втратили. Ректор щойно довів до мого відома, що ви уже три місяці не читаєте лекцій — і то без будь-яких поважних причин. Це достатній привід, аби звільнити вас негайно.

Я пояснив професорові, що не пропустив жодної лекції, що все це провокаційні вигадки, й розповів йому про пана Затурецького та Клару.

— Гаразд, я вам вірю, — сказав професор, — але той факт, що я вам вірю, не змінює суті справи. Сьогодні всі на факультеті говорять, що ви занедбали викладання. Це питання вже порушувалося на засіданні профспілкового комітету, а вчора й на факультетській раді.

— Але чому про це спочатку не поговорили зі мною?

— А про що тут було говорити? Тут, здається, усе цілком ясно. Зараз іде ретроспективний перегляд всієї вашої поведінки, шукаються зв'язки між вашим минулим і сьогоднішнім ставленням до роботи.

— А що поганого можна знайти в моєму минулому? Ви ж знаєте, як я люблю свою працю. Я ніколи не пропустив жодної лекції. Совість у мене чиста.

— Людське життя складається із ситуацій, значущість яких дуже важко передбачити, — сказав професор. — Моє чи ваше минуле може перетворитися на біографію або улюбленого керівника держави, або кримінального злочинця, залежно, як його подати. Спробуймо проаналізувати ваш випадок. Вас майже ніколи не бачать на зборах, і навіть коли ви туди приходите, ви здебільшого сидите мовчки. Ніхто не знає, що ви насправді думаєте. Я й сам пригадую, що не раз під час обговорення дуже серйозних речей ви раптом кидали якийсь двозначний жарт. Ці жарти відразу ж і забувалися, але сьогодні, коли переглядається ваше минуле, вони можуть бути витлумачені однозначно. Або пригадайте, скільком жінкам ви доручали сказати, що вас на роботі немає. Або візьмімо ваш останній опус, про

який хто завгодно і з повною підставою скаже, що його написано з політично хибних позицій. Звичайно ж, це тільки кілька ізольованих фактів, але досить розглянути їх у світлі вашого нинішнього недостойного вчинку, як вони вкладаються у цілісну систему, що красномовно ілюструє і вашу ментальність, і вашу поведінку та напрям думок.

— Але ж про який такий недостойний вчинок ви говорите? — вигукнув я. — Я готовий прилюдно розповісти, як усе було. Якщо люди є людьми, вони лише посміються з цього.

— Вважайте собі, як знаєте. Але ви на власні очі переконаєтеся в тому, що люди не завжди є людьми, або в тому, що ви не зовсім розумієте значення цього виразу. Сміятись ніхто не буде. Якщо ви розповісте їм усе так, як було, вони дійдуть висновку, що ви не тільки не виконували своїх обов'язків згідно з офіційно затвердженим розкладом занять, а й взялися проводити їх таємно, тобто робили те, чого робити не слід. Вони відзначать також, що ви образили людину, яка попросила вашої допомоги. Вони скажуть, що ви живете розпусним життям, що у вас мешкає молода жінка, яка у вас не прописана, а це справить дуже погане враження на голову профспілки. Про все це, звісно, відразу ж довідаються усі, й один Бог знає, який з цього піде поголос, на превелику радість тим, хто ненавидить вас за ваші ідеї і шукає привід для того, щоб знищити вас.

Я знав, що професор не мав наміру настрашити мене, а чи ввести в оману, але вважав його великим оригіналом і не міг погодитися з його скептичним поглядом на світ. Я сам сів на цього коня; тож я не міг дозволити, аби він перебрав повіддя у мене з рук і погнав його туди, куди сам вважав за потрібне мчати. Я був готовий дати бій.

Моєму коневі не довелося довго чекати. Повернувшись додому, я знайшов у поштовій скриньці виклик на найближче засідання вуличного комітету.

10

Члени комітету засідали навколо довгого стола у приміщенні колишньої крамниці, що тепер використовувалось

для інших цілей. Чоловік зі скошеним підборіддям, із сивиною у волоссі та в окулярах показав мені на стілець. Я подякував, сів, і він узяв слово. Він заявив, що вуличний комітет давно накинув на мене оком, що всі знають, який розпусний спосіб життя я веду, і що це моє розпусне життя справляє погане враження на оточення; що пожильці дому, в якому я мешкаю, скаржилися, що не могли склепити очей цілу ніч через грюкання у мої двері; що всього цього досить, аби скласти чітке уявлення про мою особу; і що на довершення всього цього товаришка Затурецька, дружина наукового працівника, звернулася до вуличного комітету з проханням про сприяння, оскільки минуло уже більш як півроку, відколи я повинен був написати рецензію на наукову працю її чоловіка, а я досі цього не зробив, хоча мені добре відомо, що доля цієї праці у моїх руках.

— Це важко назвати науковою працею, це компіляція загальновідомих істин! — кинув я, уриваючи промовця зі скошеним підборіддям.

— Це дивно, товаришу, — втрутилася до розмови білявка років тридцяти, досить модно вдягнена, з осяйною усмішкою, мовби наклеєною на обличчі (на всі випадки життя, як мені здалося). — Дозвольте поставити вам одне запитання: який у вас фах?

— Історія мистецтва.

— А який фах у товариша Затурецького?

— Я не знаю. Але схоже, він хотів би працювати в цій таки галузі.

— Ось бачите! — з ентузіазмом вигукнула білявка, адресуючи свій вигук решті комітету. — Для цього товариша науковий працівник з його фаху є не товаришем, а конкурентом!

— Я продовжую, — сказав чоловік зі скошеним підборіддям. — Товаришка Затурецька повідомила, що її чоловік прийшов до тебе додому й застав там якусь жінку. Схоже на те, що та жінка обмовила товариша Затурецького, вигадавши, ніби товариш Затурецький намагався присилувати її до статевих зносин. Бо товаришка Затурецька може дати докази, що її чоловік на таке неспроможний. Вона хоче знати, як звуть цю жінку, що звела наклеп на її

чоловіка, й подати скаргу до комісії з кримінальних злочинів Національного комітету, бо цей наклеп може завдати непоправної шкоди її чоловікові й позбавити його засобів до життя.

Я все ж таки зробив іще одну спробу відтяти від цієї історії її гіпертрофований пікантний варіант.

— Послухайте-но, товаришу, — сказав я, — тут навіть немає про що балакати. Наукова праця, про яку йдеться, настільки слабка, що ніхто, — не тільки я, а й ніхто інший, — не став би рекомендувати її до друку. А якщо між цією жінкою та пані Затурецькою і виникло якесь непорозуміння, то це аж ніяк не причина, щоби скликати збори.

— На щастя, товаришу, не тобі судити про доцільність скликання наших зборів, — відповів чоловік зі скошеним підборіддям. — І якщо тепер ти заявляєш, ніби праця товариша Затурецького нічого не варта, то ми маємо всі підстави вважати, що ти заявляєш це з помсти. Товаришка Затурецька дала нам прочитати листа, якого ти надіслав її чоловікові, коли ознайомився з його статтею.

— Так, я написав йому листа. Але там і словом не сказано про якість статті.

— Справді, прямо там цього не сказано. Але написано, що ти залюбки допоміг би товаришеві Затурецькому, тож цілком очевидно, що ти схвально оцінив його працю. А тепер ти нам заявляєш, нібито компіляція. Чому ж ти не написав так відразу? Чому не сказав йому правду?

— У цього товариша — подвійне обличчя, — кинула білявка.

У цю мить до розмови втрутилася жінка старшого віку з завивкою на голові й виклала суть проблеми:

— Ми хочемо, товаришу, щоб ти сказав, хто була та жінка, яку пан Затурецький в тебе бачив.

Я зрозумів, що не зможу позбавити цю справу її абсурдної серйозності і що вихід тут тільки один: замести сліди, відвести всіх цих людей від Клари, відвернути від неї їхню увагу, як ото куріпка відвертає увагу мисливського собаки від гнізда, пропонуючи йому себе замість своїх пташенят.

— Мені дуже шкода, — сказав я, — але я не пам'ятаю її імені.

— Як? Не пам'ятаєш імені жінки, з якою мав побачення? — здивувалася дама з завивкою на голові.

— Схоже на те, що у ваших стосунках із жінками, товаришу, ви дотримуєтеся правил просто-таки зразкової поведінки, — кинула білявка.

— Може, я й пригадав би, але для цього треба зосередитись і добре подумати. Вам відомо, який то був день, коли товариш Затурецький приходив до мене?

— Це було... Одну хвилинку, — сказав чоловік зі скошеним підборіддям, зазираючи у свої папери. — Це було чотирнадцятого, отже, в середу пополудні.

— В середу чотирнадцятого... Стривайте...

Я обхопив голову руками і став напружено думати.

— Атож, здається, пригадую... То була Гелена.

Я відзначив, що всі вони прикипіли очима до моїх губів.

— Гелена... Гаразд, а далі?

— А далі? На жаль, я нічогісінько про неї не знаю. Я не хотів ставити їй зайвих запитань. Щиро кажучи, я навіть не на сто відсотків певен, що її справді на ім'я Гелена. Я називав її Геленою, тому що її чоловік видався мені рудим, як Менелай. Ми познайомилися у вівторок увечері на танцях, і перекинулися кількома словами, поки її Менелай цмулив коньяк у барі. Наступного дня вона прийшла на побачення і пробула в мене півдня. Та надвечір я мусив покинути її години на дві, бо пішов на факультетські збори. Коли ж я повернувся, вона була вкрай обурена і сказала, що приходив якийсь пан і звернувся до неї з огидною пропозицією. Вона вирішила, що ми з ним у змові, образилася і пішла, сказавши, що не хоче більше й чути про мене. От бачите, я навіть не мав часу спитати, як її справді звали.

— Товаришу, незалежно від того, правду ви кажете, чи ні, — мовила білявка, — але мені здається абсолютно неможливим, щоб така людина, як ви, працювала у сфері виховання молоді. Як могло статися, що життя в нашій країні не розвинуло у вас інших нахилів, окрім бажання випивати та зваблювати жінок? Будьте певні, що ми повідомимо цю нашу думку куди слід.

— Консьєрж нічого не казав про жінку, на ім'я Гелена, — знову встрягла до розмови дама з завивкою на голові, —

зате повідомив, що ти вже з місяць надаєш притулок молодій особі з фабрики готового одягу, яка живе у тебе без прописки. Не забувай, що ти мешкаєш у комунальному будинку, товаришу! Ти вважаєш, що можеш оселяти в себе кого завгодно? Ти, певно, дивишся на свій будинок як на бордель? Якщо ти не хочеш назвати її прізвища, його з'ясує поліція.

11

Земля стала вислизати з-під моїх ніг.

Я почав відчувати, як згущується навколо мене атмосфера загального несхвалення, про яку говорив професор. Правда, ніхто ще мене нікуди не викликав, але то там, то там доводилося чути всілякі натяки, і пані Марія, до якої викладачі приходили випити філіжанку кави й попатякати, співчутливо переповідала мені деякі розмови. Комісія, що мала засідати через кілька днів, збирала від усіх зацікавлених їхні думки та оцінки; я уявляв собі, як члени комісії читають звіт, що надійшов від вуличного комітету — документ, про який було відомо тільки те, що він таємний, — але не міг сформулювати чіткого уявлення про його зміст.

Існують у житті моменти, коли доводиться воювати, відступаючи. Або здавати позиції менш важливі, щоби втриматися на головних. Мені здавалося, що остання з цих позицій — моє кохання. У ті буремні дні я несподівано для самого себе зрозумів, що кохаю свою маленьку швачку й кохаю її по-справжньому.

У той день я призначив їй побачення біля церкви. Не вдома в себе, ні, не вдома. Бо хіба той дім був моїм? Чи стіни, виготовлені зі скла, можуть бути для когось домом? Чи може бути домом помешкання, яке всі розглядають у бінокль? Помешкання, в якому вам доводиться ховати, наче контрабандний товар, жінку, котру ви любите?

Отже, в себе вдома ми не почувалися вдома. Ми там почувалися радше небажаними гістьми, які вторглися на чужу територію й щомиті чекають нападу, ми втрачали спокій, почувши чиїсь кроки в коридорі, ми щомиті чекали,

що постукають у двері — твердо й наполегливо. Клара повернулася до Челаковіце, і ні вона, ні я не мали бажання зустрітися, бодай на кілька хвилин, у мене вдома, де ми перестали почувати себе «вдома». Тому-то я попросив свого приятеля-художника позичити мені свою майстерню бодай на один вечір. І в той день він уперше дав мені ключа.

Отож тепер ми з нею були десь під самим дахом, у величезній кімнаті з одним маленьким диваном посередині й одним великим вікном на похилій стіні, через яке було видно Прагу, залиту світлом надвечірнього сонця; серед цих численних картин попід стінами, в цьому бруді — властиво, в цьому мистецькому розгардіяші я несподівано віднайшов своє колишнє відчуття солодкої свободи. Я розкинувся на дивані і відкоркував пляшку вина. Вільний та веселий, я безтурботно базікав, радіючи чудовому вечору та чудовій ночі, яка нас тут чекала.

Одначе весь біль, який щойно мене покинув, навалився всією своєю вагою на Клару.

Я вже казав, що вона перейшла була жити до мене, не відчуваючи найменших докорів сумління, якось абсолютно природно та невимушено. Але тепер, коли ми на час опинилися в чужій майстерні, вона була знічена. Навіть більше, ніж знічена.

— Це для мене принизливо, — сказала вона.

— Що для тебе принизливо? — запитав я.

— Що ти позичив це помешкання.

— Чому це має тебе принижувати?

— Бо в цьому *є* щось принизливе.

— Ми не могли вчинити інакше.

— Я знаю, — сказала вона, — але в позиченому помешканні я почуваю себе повією.

— О, мій Боже! Почувати себе повією тільки тому, що ми позичили помешкання? Повії, як правило, займаються своїм ділом у себе вдома, а не в позичених помешканнях.

Та марно було намагатися з раціональних позицій пробитися крізь твердий мур ірраціонального, в який іноді перетворюється, так би мовити, жіноча душа. Від самого початку наша суперечка відбувалася під знаком подій, які не віщували обом нічого доброго.

Я переказав Кларі все, що говорив мені професор, розповів їй і про засідання вуличного комітету, і спробував переконати її, що в кінцевому підсумку ми здолаємо всі перешкоди.

Клара якусь хвилину мовчала, потім знову з повною переконаністю сказала, що в усьому винен я один.

— Ти принаймні можеш витягти мене з отої фабрики?

Я відповів, що наразі їй треба ще потерпіти.

— Сам бачиш, — сказала Клара, — ти годував мене обіцянками, але так і не зробив нічого. Тепер мені звідти не вибратися, навіть якби мені мав допомогти хтось інший, бо через тебе у мене буде погана особова справа.

Я дав Кларі слово честі, що вона не постраждає через мій конфлікт із паном Затурецьким.

— І все ж таки, я не годна зрозуміти, — сказала Клара, — чому ти відмовляєшся написати йому цю рецензію? Якби ти її написав, усе відразу б утихомирилося.

— Про це вже пізно думати, Кларо, — сказав я. — Якби я тепер написав негативну рецензію, вони заявили б, що це помста й накинулися б на мене ще лютіше.

— А чому вона обов'язково має бути негативною? Напиши позитивну.

— Не можу, Кларо. Ця стаття нікуди не годиться.

— Ну й що? Як ти любиш роль поборника істини! А сам хіба не брехав, коли писав цьому чоловікові, що твоє схвалення чи несхвалення нічого не важить для редакції «Пластичної думки»? Не брехав, коли звинуватив його в тому, що він хотів мене звабити? Не брехав, коли говорив про оту Гелену? А якщо ти вже стільки разів брехав, то чом би тобі не збрехати ще один раз і не написати схвальну рецензію? Тільки так можна все залагодити.

— Розумієш, Кларо, — сказав я, — тобі здається, що одна брехня варта іншої, але в цьому ти помиляєшся. Я можу вигадувати, можу морочити людям голову, вдаватися до містифікацій та витівок і при цьому не почувати себе брехуном; така брехня, — якщо називати її брехнею, — це я сам, такий, який я є, і вдаючись до цієї брехні я кажу якраз те, що думаю, кажу правду. Але існують речі, в яких я брехати не можу, бо знаю їх глибоко, розумію їхній смисл,

— речі, які я люблю. І з такими речами я не жартую ніколи. Брехати в таких речах означало б принизити себе, а я не можу цього зробити, не вимагаю цього від себе, і цього не зроблю.

Ми так і не зрозуміли одне одного.

Але я справді любив Клару й поклав собі діяти так, аби вона ні в чому не могла мені дорікнути. Наступного дня я написав пані Затурецькій листа, в якому повідомив, що чекатиму її о другій годині наступного дня, у своєму кабінеті.

12

Вірна своїй методичності, пані Затурецька постукала в двері мого кабінету точно в призначений час. Я відчинив й запросив її увійти.

Нарешті я її побачив. Це була росла, велика жінка з блакитними очима, які різко контрастували з її худим і довгастим обличчям селянки.

— Роздягайтеся, — сказав я їй, і вона досить незграбними рухами скинула з себе своє довге, завужене в талії пальто брунатного кольору й дивного крою, що чимось нагадувало військову шинель старого зразка.

Я не хотів відразу йти в напад; у моїй позиції було доцільніше, щоб супротивник першим зробив хід, аби проглянути план його дій і знайти його слабке місце. Коли пані Затурецька сіла, я кількома словами спробував заохотити її до відвертої розмови.

Вона сказала — дуже серйозно і без будь-якої агресивності:

— Вам відомо, чому я хотіла з вами зустрітися. Мій чоловік завжди глибоко шанував вас і як людину, і як фахівця. Все залежало від вашої рецензії. А ви відмовились її писати. Мій чоловік віддав цій праці три роки свого життя, а воно в нього було набагато важчим, аніж ваше. Він працював учителем, йому доводилося щодня їздити по шістдесят кілометрів, бо він учителював у сільській школі. Це я примусила його взяти на цей рік відпустку, щоб він міг присвятити себе виключно науці.

— То пан Затурецький нині не працює? — запитав я.

— Ні...

— З чого ж ви живете?

— Поки що мені самотужки доводиться зводити кінці з кінцями. Наука — це його пристрасть. Якби ви тільки знали, скільки книжок він перечитав! А скільки паперу списав! Він завжди казав, що справжній учений повинен списати триста сторінок, аби зберегти з них три десятки. А потім з'явилася ця жінка. Повірте мені, я його знаю, він би ніколи не зробив того, в чому вона його звинуватила, — хай-но вона повторить свої звинувачення тут, перед нами! Я знаю жінок; може бути так, що вона вас любить, а ви її — ні. Може, вона хотіла пробудити у вас ревнощі. Але, повірте, мій чоловік ніколи не зважився б на таке!

Поки я слухав пані Затурецьку, зі мною раптом стало діятися щось дивне. Я забув, що через цю жінку мене мали незабаром вигнати з факультету, що через цю жінку між мною і Кларою пробігла тінь, що через цю жінку я стільки днів прожив у нервах і стражданнях. Стосунок її до історії, в якій ми обоє грали досить-таки сумні ролі, здавався мені тепер заплутаним, неясним, надуманим. Я зненацька зрозумів, що з мого боку було ілюзією уявляти собі, ніби ми самі сідлаємо коня наших пригод і самі визначаємо, куди йому бігти; що ці пригоди, мабуть, не можна вважати *нашими власними* пригодами, бо вони нав'язуються нам *ззовні*; бо вони не характеризують нас жодною мірою і їх дивний перебіг жодною мірою від нас не залежить; бо вони затягують нас у свій плин, керовані невідомо звідки й невідомо якими силами.

А втім, коли я заглянув у вічі пані Затурецькій, мені здалося, що її очі неспроможні бачити реальні чи уявні наслідки її вчинків, що ці очі взагалі не дивляться, а лише плавають на поверхні її обличчя.

— Можливо, ви маєте слушність, пані Затурецька, — сказав я примирливим тоном. — Можливо, моя подруга і справді мені збрехала. Але й ви повинні розуміти, що почуває ревнивий чоловік: я їй повірив, і мої нерви не витримали. Таке може статися з ким завгодно.

— Звичайно, звичайно, — сказала пані Затурецька, в якої вочевидь звалився з плечей великий тягар. — Добре, що й

ви розумієте, як воно могло бути. Бо ми боялися, що ви тій жінці повірили. Вона могла зіпсувати моєму чоловікові життя. Вже не кажу про тінь, яка впала б на нього в плані моральної поведінки. Це він ще зміг би пережити. Але мій чоловік покладає всі свої надії на вашу рецензію. Його запевнили, в редакції того журналу, що все тепер залежатиме тільки від вас. Мій чоловік переконаний, що коли його стаття буде опублікована, його нарешті приймуть у товариство Учених. Та тепер, коли все прояснилося, ви ж напишете рецензію? І якомога швидше?

Момент за все помститися й погамувати свій гнів нарешті настав, але гніву в моїй душі вже не лишилося, і те, що я сказав пані Затурецькій, я сказав лише тому, що далі не міг цього приховувати.

— Пані Затурецька, щодо рецензії, то тут є одна серйозна перешкода. Зараз я скажу вам цілком відверто, як усе почалося. Мені стає кепсько на душі, коли доводиться говорити людині в обличчя щось дуже для неї прикре. Це моя природна вада. Я, як міг, уникав зустрічі з паном Затурецьким і думав, що зрештою він зрозуміє, чому я його уникаю. Річ у тім, що стаття його дуже слабка. Вона не має ніякої наукової цінності. Ви мені вірите?

— У це годі повірити. Ні, я вам не вірю, — сказала пані Затурецька.

— По-перше, в цій праці немає нічого оригінального. Ви розумієте? Вчений завжди повинен внести в науку щось нове, він не має права просто копіювати відомі речі, те, що вже було написане іншими.

— Присягаюся вам — мій чоловік не скопіював цю статтю.

— Пані Затурецька, ви, звичайно ж, її читали...

Я хотів продовжити думку, але пані Затурецька мене урвала:

— Ні, не читала.

Я був здивований.

— В такому разі, прочитайте.

— В мене поганий зір, — сказала вона, — й ось уже п'ять років, як я не прочитала ні рядка, але мені й потреби нема щось читати, аби переконатися у порядності мого чоловіка.

Такі речі ми відчуваємо, і нічого читати задля цього не треба. Я знаю свого чоловіка, як мати знає свою дитину, я знаю про нього все. І я знаю: все, що він робить, він робить чесно.

Довелося витримати найгірше: я прочитав пані Затурецькій кілька уривків зі статті її чоловіка та відповідних фрагментів із праць інших авторів, у яких він запозичив свої ідеї. Зрозуміло, йшлося не про свідомий плагіат, а радше про сліпе схиляння перед авторитетами, які вселяли панові Затурецькому цілком щиру й непомірну пошану. Проте було очевидно, що жодне серйозне наукове видання не опублікувало б цього тексту.

Я не знаю, наскільки уважно пані Затурецька вислухала мої пояснення, наскільки стежила за ними й наскільки їх зрозуміла. Вона слухняно сиділа в кріслі, дисциплінована й покірна, наче солдат, який знає, що йому не можна покинути свій пост. Я говорив із добрих півгодини. Потім вона підвелася, спрямувала на мене погляд своїх прозорих очей і безвиразним голосом попросила пробачення. Але я знав, що віри в свого чоловіка вона не втратила. Якщо вона й злилася, то тільки на себе саму за те, що нічим не могла спростувати мої аргументи, темні для неї й незрозумілі. Вона одягла свою шинель, і я збагнув, що ця жінка — солдат, душею і тілом, солдат сумний і відданий, стомлений від нескінченних кампаній, який, хоч і не спроможний зрозуміти смисл наказів, завжди виконував їх не ремствуючи, солдат, що пішов з поля бою переможеним, але незаплямленим.

— Тепер тобі нема чого боятися, — сказав я Кларі в таверні «Далматинська», після того як переповів їй розмову з пані Затурецькою.

— А чого я, власне, мала боятися? — сказала Клара з упевненістю в голосі, яка мене здивувала.

— Як це чого? Якби не йшлося про тебе, я б ніколи не призначив зустріч пані Затурецькій!

— Це добре, що ти з нею зустрівся, бо ти негарно повівся з цими людьми. Доктор Калушек сказав, що на тверезу голову цього не збагнути.

— Коли це ти бачила доктора Калушека?

— Я його бачила, — відповіла Клара.

— І все йому розказала?

— А чом би й ні? Хіба це таємниця? Зате тепер я дуже добре знаю, хто ти є.

— І хто ж я є?

— Хочеш, щоб я тобі сказала?

— Зроби таку ласку.

— Ти — стереотипний цинік.

— Це думка доктора Калушека?

— Чому Калушека? Гадаєш, я не можу зрозуміти цього сама? Вважаєш, що я неспроможна розгадати твою гру? Ти любиш водити людей за ніс. Ти пообіцяв панові Затурецькому написати рецензію...

— Я ніколи не обіцяв йому написати рецензію.

— А мені обіцяв кращу роботу. Ти використав мене проти пана Затурецького, а пана Затурецького — проти мене. Але якщо хочеш знати, я й без тебе влаштуюся.

— Завдяки Калушекові? — я спробував надати своєму голосу саркастичного тону.

— Звичайно ж, не завдяки тобі! Ти все програв. Ти навіть не знаєш, до якої міри все програв.

— А ти це знаєш?

— Ще б пак. Твій контракт не буде продовжено, і вважай, що тобі повезло, якщо тебе візьмуть на роботу до якоїсь провінційної художньої галереї. Але знай, що ніхто в цьому не винен, крім тебе самого. Якщо хочеш моєї поради, на майбутнє, то буде ліпше, якщо ти будеш щирий і не брехатимеш, бо жінка не шанує чоловіка, який бреше.

Вона підвелася, подала мені руку (вочевидь востаннє), повернулась до мене спиною й пішла.

Мені знадобилася ще одна мить, аби зрозуміти, що моя історія (попри крижану тишу, яка мене огорнула) належить не до трагічного, а, радше, до комічного жанру.

Що принесло мені певну розраду.

ЗОЛОТЕ ЯБЛУКО ОДВІЧНОГО ЖАДАННЯ

Мартін

Мартін здатний на те, на що не здатен я, — підійти до якої завгодно жінки, на якій завгодно вулиці. Мушу признатися, що відтоді, як я з ним познайомився (а це було вже давненько), мені не раз придався його талант, бо я люблю жінок не менше, ніж він, проте не маю його дару зухвальства. Натомість Мартін припустився тієї помилки, що довів своє мистецтво знайомитися з жінками до віртуозності, перетворивши його на мету в собі. І то настільки, що він часто порівнює себе — не без певної гіркоти — з великодушним форвардом, який точно пасує м'яча товаришеві по команді, даючи тому змогу забивати легкі голи й збирати для себе урожай слави.

У понеділок надвечір по закінченні робочого дня я чекав його в одній кав'ярні на майдані Святого Вацлава, заглибившись у читання грубої німецької книжки про стародавню культуру етрусків. Мені довелося чекати кілька місяців, щоб отримати в університетській бібліотеці цю книжку, замовлену для мене в Німеччині; а що того вечора ця реліквія нарешті була зі мною, то я був у глибині душі тільки радий, що Мартін затримується і я, сидячи за столиком у кав'ярні, маю змогу погортати таку жадану для мене книжку.

Я не можу не думати про ці стародавні культури без почуття заздрості, коли я уявляю собі, з якою приємною повільністю розвивалася в ті часи історія. Культура Стародавнього Єгипту розвивалася кілька тисячоліть, грецька античність тривала близько тисячоліття. З цього погляду, людське життя наслідує плин Історії: спочатку воно тече повільно, майже не рухаючись, потім прискорюється. Два місяці тому Мартін перейшов через сорокарічну позначку.

Пригода розпочинається

Мартін і урвав мої роздуми. Він з'явився несподівано в засклених дверях кав'ярні й попрямував до мене з виразними гримасами та жестами в бік молодої дівчини, що сиділа за столиком перед філіжанкою кави. Не відводячи від неї погляду, він сів біля мене й запитав:

— Ну, як вона тобі?

Мені стало соромно. Бо я так заглибився в книжку, що тієї дівчини навіть не помітив; а мусив визнати, що вона справді гарна. В ту ж таки мить дівчина випростала груденята й покликала метрдотеля в білій сорочці з чорною краваткою-метеликом — вона хотіла заплатити.

— Плати й ти! — наказав мені Мартін.

Ми вже думали, що доведеться наздоганяти її на вулиці, але, на щастя, дівчина трохи затрималася в гардеробній, — вона залишила там свою сумочку, яку гардеробниця пішла шукати невідь-куди, поки нарешті поклала її перед нею на конторку. Після цього дівчина дала гардеробниці кілька монет, і в ту ж таки мить Мартін видер у мене з рук мою грубу німецьку книжку.

— Покладімо її сюди, — сказав він із величною природністю й акуратно запхав книжку в сумку молодої панни, яка, здивована, не знала, що й казати.

— Носити таку річ досить-таки незручно, — пояснив Мартін і вилаяв мене за те, що я не вмію поводитися з дамами, бо дівчина вже наготувалася нести свою сумку сама.

Вона працювала медсестрою в провінційній лікарні, а до Праги приїхала лише на дуже короткий час і мусила квапитися, щоб не спізнитися на автобус. Нам досить було провести її до трамвайної зупинки, аби довідатися про неї найістотніше й домовитися, що ми приїдемо до Б. найближчої суботи, аби знову зустрітися з цією чарівною панною, яка, звичайно ж, має гарненьку подругу, про що не забув делікатно згадати Мартін, супроводжуючи свої слова красномовною мімікою.

До зупинки повільно наближався трамвай, і я простягнув дівчині сумочку. Вона взялася видобувати звідти книжку, але Мартін зупинив її великодушним жестом; нехай вона

поверне її наступної суботи, а поки погортає, подивиться... Дівчина збентежено засміялася, сіла в трамвай і від'їхала, а ми помахали їй на прощання.

Що тут було удіяти? Книжка, на яку я чекав так довго, зненацька опинилася на небезпечно далекій відстані; як на тверезий погляд, у цьому не було нічого приємного, але якась безумна й безтурботна радість зненацька підняла мене на своїх розгорнутих крилах. Мартін, не гаючись, заходився шукати привід, під яким би міг відлучитися на суботу пополудні та на наступну ніч; такий привід був йому потрібний, аби пояснити свою відсутність дружині (це правда: Мартін одружений, жінка у нього молода, і, що гірше, він її любить; що навіть іще гірше, він її боїться; і що навіть набагато гірше, він боїться *за* неї).

Успішна реєстрація

Я позичив гарненького «фіата» для нашої суботньої виправи й о другій годині заїхав за Мартіном до нього додому; він уже чекав на мене, й ми негайно вирушили в дорогу. Був липень, і стояла жахлива спека.

Ми хотіли прибути в Б. якомога раніше, та коли в одному селі побачили двох молодих людей у спортивних штанцях і з мокрим волоссям, я зупинив машину. Хотілося освіжитися, та й Мартін був не проти.

Ми вдягли плавки й кинулись у воду. Я швидко доплив до протилежного боку ставка, але Мартін лише пірнув, сполоснувся й повернувся на берег. У ту мить, коли і я вийшов із води, ще раз перепливши ставок, я застав його в стані зосередженого споглядання. На крутому березі галасливо борюкалася купка дітлахів, трохи далі сільські хлопці грали в м'яча, але Мартін прикипів очима до міцного тіла молодої дівчини, що стояла за якихось п'ятнадцять метрів, спиною до нас, застигши в майже досконалій нерухомості, і дивилася на воду ставка.

— Дивися, — сказав Мартін.

— Дивлюся.

— І що ти скажеш про цю?

— А що ти хочеш, щоб я сказав?

— Ти не знаєш, що про неї сказати?

— Треба, щоб вона обернулася.

— А мені не треба, щоб вона оберталася. Мені досить і того, що ззаду.

— Твоя правда! Але в нас немає часу.

— Тільки зареєструємо, — відповів мені Мартін. — Ми повинні зареєструвати її.

І підійшов до хлопчака, який натягував на себе штанці.

— Малий, ти, бува, не знаєш, як звуть оту дівчину?

І показав на ту саму, що застигла в тій самій позі, опанована якоюсь дивною апатією.

— Оту?

— Авжеж, оту.

— Вона не з нашого села, — відповів хлопчак.

Тоді Мартін звернувся до дванадцятирічної дівчинки, яка лежала на сонечку поруч із нами.

— Мала, ти не знаєш, хто ота дівчина, що стоїть біля самої води?

Дівчинка слухняно підхопилася на ноги.

— Ота, що стоїть отам?

— Авжеж.

— Це Марія.

— Яка Марія?

— Марія Панек, із Повздранів.

Дівчина все так само стояла на березі ставка, спиною до нас, потім нахилилася за своєю купальною шапочкою. А поки випросталася й натягла її собі на волосся, Мартін уже був біля мене.

— Це така собі Марія Панек, із Повздранів. Можемо їхати.

Він знову був спокійний та втихомирений і, здавалося, думав тільки про дальшу нашу подорож.

Трохи теорії

Мартін називає це реєстрацією. Зі свого великого досвіду він зробив висновок, що для того, хто в цій галузі прагне рекорду за кількістю, не так важливо *зваблювати*

дівчат, як *набрати* якомога більше число незваблених дівчат.

Тому він вважає, що ми повинні постійно, будь-де й за будь-яких обставин систематично реєструвати жіночий елемент або, іншими словами, заносити до записника чи у свою пам'ять імена жінок, які нам сподобалися і до яких ми могли б одного дня *підкотитися*.

Підкочування — це вже діяльність значно вищої категорії, коли ми входимо з дівчиною в безпосередній контакт, — коли ми з нею знайомимося і цим полегшуємо собі доступ до неї.

Ті, хто любить хвалькувато озиратись у своє минуле, завжди говорять про те, скількох жінок їм пощастило *підчепити*; але ті, хто дивиться вперед, у майбутнє, повинні спочатку потурбуватися про достатній запас жінок, яких вони *зареєстрували* і до яких *підкотилися*.

Після підкочування існує вже тільки один — і то останній, завершальний — вид діяльності. Тут, аби зробити приємність Мартінові, я хотів би особливо наголосити, що ті, хто тільки й думає про цей останній ступінь — то люди жалюгідні й нікчемні, немов сільські футболісти, що, наставивши лоба, пруть напролом до воріт противника, хоча для того, аби забити гол (або кілька голів) не досить одного фанатичного бажання вдарити по воротях, — для цього потрібно спочатку налагодити свідому та добре організовану гру на футбольному полі.

— Ти справді думаєш, що тобі колись захочеться поїхати в Повздрани й побачитися з нею? — запитав я в Мартіна, коли ми знову виїхали на дорогу.

— Хто його знає? — відповів він.

— Хай там як, — зауважив я в свою чергу, — але день почався для нас непогано.

Гра й необхідність

Ми під'їхали до лікарні в Б. у пречудовому гуморі. Було десь близько половини на четверту. Ми викликали нашу медсестру по телефону, з кімнатки вахтового. Невдовзі

вона вийшла до нас у білій шапочці та білому халаті; вона зашарілася, й це видавалося добрим передвістям.

Мартін першим почав розмову, й ми дізналися, що чергування її закінчується о сьомій. О цій годині ми мали чекати її біля лікарні.

— Ви вже поговорили зі своєю коліжанкою? — спитав Мартін.

— Так, ми будемо вдвох, — відповіла дівчина.

— Чудово, — сказав Мартін. — Але ми не можемо поставити мого друга перед уже завершеним фактом.

— Гаразд, — сказала дівчина, — ви можете подивитись на неї. Вона в хірургії.

Ми повільно перейшли через двір лікарні, і я боязко запитав:

— Ви ще маєте мою книжку?

Медсестра ствердно кивнула. Так, книжку вона має, і навіть тут, у лікарні. Я відразу відчув велику полегкість і попросив, аби вона її принесла.

Звичайно ж, Мартінові здалося дивним і недоречним, що я віддав перевагу книжці, а не дівчині, з якою мене мали познайомити, але це було сильніше за мене. Мушу зізнатися, що я дуже мучився ці кілька днів, поки книжка про культуру етрусків була поза межами досяжності. Я мусив докласти великих зусиль і мобілізувати все своє самовладання, аби не видати тривоги, яку вселила мені ця ситуація, бо не хотів за жодних обставин зіпсувати Гру, цінності якої навчився шанувати ще від часів юності і якій умів підкорити всі свої інтереси та особисті бажання.

Поки я з великим і радісним хвилюванням знову гортав свою книжку, Мартін продовжив розмову з медсестрою й навіть домігся обіцянки, що вона попросить одну зі своїх колег надати в наше розпорядження свій будиночок на березі Готерського ставка. Ми всі троє були більш ніж задоволені, й нарешті попрямували до невеличкої зеленої будівлі, в якій розташувалося хірургічне відділення.

Саме в цю мить інша медсестра разом з лікарем переходили через подвір'я нам назустріч. Лікар був якийсь недоладний, худий та високий, з відстовбурченими вухами, які мене просто зачарували. Наша медсестра штурхнула мене

ліктем, і я розтяг губи в дурнуватій посмішці. Коли ці двоє відійшли досить далеко, Мартін обернувся до мене:

— Тобі, старий, можна тільки позаздрити. Ти не заслуговуєш такої чудової дівчини!

Я не наважився зізнатись, що дивився тільки на отого довготелесого вуханя, тож пристав на високу оцінку, яку дав дівчині Мартін. А втім, це не було лицемірством з мого боку, бо я більше покладаюся на смак Мартіна, аніж на свій власний, оскільки знаю, що його смак підкріплюється набагато вищим *інтересом*, аніж мій. Я люблю у всьому порядок та об'єктивність, утім і у сфері кохання, тому думку справжнього знавця я ціную набагато вище, аніж думку дилетанта.

Дехто скаже, що кваліфікувати себе як дилетанта це лукавство з мого боку — чоловіка розлученого, який розповідає лише про одну зі своїх пригод (і звичайно ж, не виняткову). І все ж таки я дилетант. Можна сказати ще й так: я *граю* в те, чим Мартін *живе*. Іноді мені здається, що все моє полігамне життя — це не більш як наслідування інших чоловіків; і, не стану заперечувати, я знаходжу певну втіху в цьому наслідуванні. Ця втіха співмірна з отим абсолютно вільним, необов'язковим, невимушеним почуттям, яке опановує нас, коли ми приходимо у картинну галерею або відкриваємо екзотичні пейзажі, й вона анітрохи не залежить від того категоричного імперативу, який я відчуваю за еротичним життям Мартіна. А саме цей категоричний імператив і приваблює мене в Мартіні. Досить йому висловити якесь судження про жінку, й мені здається, що сама Природа, сама Необхідність промовляють його устами.

Світло домашнього вогнища

Коли ми вийшли з лікарні, Мартін звернув мою увагу на те — і глибока переконаність прозвучала в його голосі, — що сьогодні все вдається нам на славу.

— Сьогодні ми повинні впоратися швидко, — додав він. — Я хочу повернутися додому не пізніше дев'ятої.

Руки в мене опустилися.

— Не пізніше дев'ятої? Але ж тоді нам треба буде виїхати о восьмій! Якщо так, то не варто було й приїжджати! А я гадав, у нас попереду ціла ніч.

— То ти хочеш, щоб ми марно гаяли тут час?

— Не було ніякого глузду приїжджати сюди на годину. Що ти встигнеш зробити від сьомої до восьмої?

— Все. Ти ж чув — будиночок я вже знайшов. За таких умов все покотиться, як по рейках. І залежатиме тільки від тебе, від твоєї рішучості.

— А ти можеш сказати, чому хочеш повернутися на дев'яту?

— Так я пообіцяв Їринці. Ми щосуботи перед сном граємо у карти.

— Боже праведний! — зітхнув я.

— Їринка й так мала неприємності вчора у себе на службі, а ти ще хочеш, щоб я позбавив її цієї маленької суботньої втіхи? Чи ти не знаєш, що це найкраща жінка з усіх жінок у моєму житті?

І додав:

— До того ж ти маєш тільки радіти, — попереду в тебе ще ціла ніч у Празі.

Я зрозумів, що сперечатися марно. Жодній силі не притлумити страх, який відчуває Мартін при думці, що його дружина може вийти з душевної рівноваги, але й жодна сила не похитне його переконаність у безмежних еротичних можливостях, які надає нам кожна година й кожна хвилина.

— Ходімо, — сказав мені Мартін. — До сьомої ще аж три вільних години. Не будемо гаяти їх без діла.

Обман

Ми вийшли на широку алею міського парку, яка править за бульвар для тутешніх мешканців. Ми оцінили кількоро дівчат, які парами проходили повз нас або сиділи на лавах, але їхні характеристики видалися нам незадовільними. Мартін, проте, підкотився до двох і почав розмову, навіть

призначив побачення, але я знав, що це не серйозно. Це, за його термінологією, було тільки *тренувальне підкочування*, така собі вправа, яку він робить час від часу, аби не втратити фахових навичок.

Розчаровані, ми покинули міський парк і стали прогулюватися вулицями, заглиблюючись у порожнечу та нудьгу невеличкого провінційного міста.

— Ходімо чогось вип'ємо, — сказав Мартін. — Мене мучить спрага.

Ми знайшли будівлю з вивіскою «Кав'ярня» й увійшли туди, але то була їдальня із самообслуговуванням; підлогу там було вистелено кахельною плиткою, тому зала здавалася холодною й незатишною. Ми підійшли до прилавка, купили в досить бридкої дами бозна-чим зафарбованої води і поставили на заляпаний соусом стіл, що вселив нам бажання швидше винести звідси ноги.

— Не звертай уваги, — сказав Мартін, — у нашому світі бридота відіграє позитивну роль. Ніхто ніде не затримується, щойно опинившись в якомусь місці, людина прагне чимшвидше його покинути, а це надає життю бажаного ритму. Але ми не піддамося цьому інстинкту. Ліпше поговоримо собі про всякі цікаві речі в затишній бридоті цього бістро.

Він випив свій лимонад і спитав:

— Ти вже підкотився до своєї студентки медицини?

— Звичайно, — відповів я.

— І яка вона? Опиши мені її як слід.

Я описав йому студентку медицини, що було мені зовсім неважко, хоча ніякої студентки медицини й не існувало. Це, звичайно, виставляє мене в несприятливому світлі, але так воно було: *я її вигадав*.

Можете повірити мені на слово: я зробив це не з якихось ницих мотивів — щоб, скажімо, похизуватися перед Мартіном або поводити його за ніс. Я вигадав цю студентку з тієї простої причини, що не міг далі витримувати натиск Мартіна.

Бо він надзвичайно вимогливий у всьому, що стосується моєї активності. Він переконаний, що я щодня зустрічаюся з новими жінками. Він бачить мене не таким, яким я є

насправді, і якби я йому відверто признався, що за цілий тиждень не спромігся переспати чи бодай ближче познайомитися з якоюсь жінкою, він би назвав мене лицеміром.

Отож кілька днів тому я мусив розповісти йому, як я зареєстрував одну студентку медицини. Він, здавалося, був задоволений і став заохочувати мене підкотитися до неї. А сьогодні упевнився в моєму поступі.

— То до якого, кажеш, класу вона належить? До класу...

Він заплющив очі, шукаючи в темряві еталон для порівняння; потім згадав про одну нашу спільну подругу:

— ... до класу Маркетки?

— До набагато вищого, — сказав я.

Мартін був здивований.

— Жартуєш?

— Вона належить до класу Їрини.

Його власна дружина є для Мартіна найвищим критерієм оцінки. Мартін залишився дуже вдоволений з мого звіту й поринув у мрії.

Успішне підкочування

Трохи згодом до зали увійшла дівчина у велюрових штанях. Вона підійшла до прилавка й стала чекати на свою порцію зафарбованої води. Потім пристала біля сусіднього столика й випила свою воду, не сідаючи.

Мартін обернувся до неї:

— Панно, — сказав він, — ми не тутешні й хочемо дещо у вас запитати.

Дівчина всміхнулася. Вона була досить гарненька.

— Ми задихаємося від спеки й не знаємо, що нам робити...

— Ідіть скупайтеся!

— Слушно сказано. Але ми не знаємо, де в цьому місті купаються.

— Нема тут такого місця.

— Як то нема?

— Є, правда, один басейн, але ось уже місяць, як вода з нього витекла.

— А річка?

— Її зараз саме чистять.

— То де ж тоді можна скупатися?

— Є в нас, правда, Готерський ставок, але до нього кілометрів зо сім.

— Це пусте, ми на машині, тільки б ви нас туди провели.

— Будьте нашим перевізником, — сказав я.

— Радше нашим лоцманом, — уточнив Мартін.

— Нашою провідною зіркою, — сказав я.

Панна спочатку розгубилась, та зрештою погодилася супроводжувати нас. Але їй ще треба було побувати в одному місці й збігати додому за купальним костюмом; вона пообіцяла, що буде тут через годину, в цьому самому місці.

Ми були задоволені. Ми дивились, як вона відходить, грайливо погойдуючи сідницями й струшуючи чорним кучерявим волоссям.

— Ось бачиш, — сказав Мартін, — життя коротке, і треба користати з кожної хвилини.

Похвала дружбі

Ми повернулися в парк і знову стали розглядати дівчат, які сиділи по двоє на лавах. Та коли одна з них була гарна, що іноді траплялося, то ніколи не бувало так, щоб гарною була і її сусідка.

— Є в цьому якийсь дивний закон природи, — сказав я Мартінові. — Негарна жінка сподівається мати користь із вроди своєї подруги, а подруга вважає, що врода її сяятиме яскравіше на негарному тлі; з усього цього випливає, що наша з тобою дружба наражається на постійні випробування. І я дуже пишаюся, що ми не дозволяємо ані випадковості, ані суперництву брати над нами верх. Наш вибір залежить від нашої поступливості. Кожен з нас пропонує другому гарнішу дівчину, й у цьому ми схожі на двох старих панів, які грають у дуже давню гру, не даючи один одному ввійти до кімнати, бо кожен відступає іншому право увійти першим.

— Так, — розчулено погодився Мартін. — Ти справжній друг. Сядьмо-но на хвилинку. У мене вже ноги болять від ходіння.

Ми підійшли до однієї з лавочок і сіли, розкинувшись та підставивши обличчя сонцю, і на кілька хвилин дали змогу світові текти своїм плином попри нас, так наче нас він анітрохи не обходив.

Юна дівчина в білій сукні

Раптом Мартін випростався (підстібнутий, безперечно, якоюсь таємною силою) й прикипів поглядом до безлюдної алеї, якою йшла дівчина в білій сукні. Навіть іздалеку, коли ще годі було додивитись пропорції її тіла, чи риси обличчя, в ній угадувалася особлива чарівність, яку важко передати словами: якийсь особливий чар чистоти або ніжності.

Коли вона підійшла ближче, ми побачили, що вона дуже юна. Це була вже не дівчинка, але й ще не доросла дівчина, що відразу привело нас у стан неймовірного збудження. Мартін одним стрибком підхопився на ноги:

— Панно, я режисер Форман. Ну, розумієте, я з тих, котрі знімають кіно.

І подав панні руку, яка, з виразом крайньої розгубленості в очах, її потисла.

Мартін повернув голову до мене, кажучи:

— Дозвольте відрекомендувати вам мого оператора.

— Мене звуть Ондрічек, — сказав я, у свою чергу простягуючи дівчині руку.

Вона вклонилася.

— У нас виникли деякі труднощі, панно. Я шукаю тут місця́, які могли б правити за тло для зйомок мого майбутнього фільму. Мій помічник, який добре знає ці околиці, повинен був чекати нас тут, але він не прийшов. От ми й сушимо собі голову, звідки нам почати огляд міста та околиць. Мій оператор, — пожартував Мартін, — шукає відповіді на це питання в оцій-от грубій німецькій книжці, але, на жаль, він навряд чи її там знайде.

Нагадування про книжку, з якою я мусив розлучитися на цілий тиждень, роздратувало мене, і я накинувся на свого режисера:

— Шкода, що вона вас так мало цікавить. Якби ви всерйоз займалися підготовкою до зйомок і не перекладали всю працю з документування на плечі своїх операторів, ваші фільми, можливо, були б менш поверхові й не такі безглузді.

Після чого я вибачився перед дівчиною:

— Перепрошую, панно. Ми не хотіли б надокучати вам нашими професійними дискусіями. Ми й справді готуємося зняти історичний фільм про культуру етрусків у Богемії.

— Ага, — вона згідливо кивнула головою.

— Це надзвичайно цікава книжка, ви тільки гляньте!

І я простяг дівчині книжку, — вона взяла її майже з релігійним острахом і стала неуважно гортати, подумавши, що саме цього від неї чекають.

— Я гадаю, що замок Пхачек, який недалеко звідси, був центром чеських етрусків, але як нам туди дістатися? — докинув я.

— Це зовсім поруч, — сказала дівчина й відразу повеселішала, бо, знаючи дорогу до Пхачека, відчула твердий ґрунт під ногами в ході розмови, зміст якої залишався для неї темним.

— Справді? То ви знаєте, де це? — спитав Мартін, вдаючи велику полегкість.

— Звичайно, — сказала вона. — Це за годину звідси.

— За годину, якщо пішки? — запитав Мартін.

— Так, — відповіла вона.

— Але в нас машина, — сказав я.

— Будьте нашим перевізником, — сказав Мартін, але я не став продовжувати цей уже звичний для нас ритуал грайливого перекидання словами, бо я вмію поставити психологічний діагноз краще, ніж Мартін, а я мав відчуття, що бездумні жарти можуть нас потопити і що саме серйозність буде нашим найліпшим козирем.

— Ми не хотіли б забирати у вас час, панно, — сказав я, — але якби ви мали люб'язність присвятити нам годину-дві й показати ті місця, які ми хочемо побачити, ми були б вам невимовно вдячні.

— Та чого ж, — сказала дівчина, знову вклонившись. — Я залюбки, але...

Лише в цю хвилину ми помітили у неї в руці сітку для провізії, звідки виглядали два стебла салати.

— Я тільки віднесу салату мамі, це зовсім близько, й відразу вернуся.

— Звичайно, треба віднести салату мамі, — погодився я. — Ми вас зачекаємо.

— Добре, я прийду хвилин за десять щонайбільше, — сказала вона, знову вклонившись, і швидко пішла геть.

— Ой-ой! — сказав Мартін.

— Найвища категорія, ти згоден?

— Звісно! Заради неї я ладен пожертвувати і двома медсестрами.

Пастка надмірної віри

Минуло десять хвилин, минула й чверть години, а юної дівчини все не було.

Мартін взявся мене заспокоювати:

— Не переживай, якщо я можу бути в чомусь певен, то це в тому, що вона прийде. Наш номер вдався на славу, мала́ була на сьомому небі від радощів.

Я теж був такої думки, й ми чекали далі, і з кожною хвилиною сильнішав наш потяг до цієї дівчини — ба ще підлітка. Через неї ми пропустили годину, на яку призначили побачення з дівчиною у велюрових штанях. Зачаровані образом крихітки в білій сукні, ми навіть не спромоглися підвестися з лавки.

А час минав.

— Послухай-но, Мартіне, здається, вона вже не прийде, — сказав я нарешті.

— А як ти це поясниш? Адже вона повірила нам, як Богові.

— Власне. У цьому й наше лихо. Вона нам *занадто* повірила.

— Отакої! Вважаєш, було б ліпше, якби вона нам не повірила?

— Звичайно, що ліпше. Надто палка віра часто обертається своєю протилежністю. — Захопившись цією думкою, я виголосив цілу промову. — Як тільки щось сприймають

буквально, віра доводить це «щось» до абсурду. Справжній прихильник тієї чи тієї політики сприймає всерйоз не її постулати, а *практичні завдання*, що ховаються за ними. Бо політичні кліше та софізми творяться не для того, щоб їм вірили. Це, радше, такі собі, всіма мовчки прийняті, формули виправдання; ті наївні люди, які приймають їх усерйоз, рано чи пізно відкривають у них суперечності, починають бунтуватися й ганебно завершують свій життєвий шлях у шкурі єретиків або ренегатів. Ні, надмірна віра ніколи не приносить нічого доброго; і не тільки в релігійних та політичних системах, а й навіть у тій системі, якою скористалися ми, щоб привернути увагу цієї ще зовсім юної дівчини.

— Я тебе не розумію, — сказав Мартін.

— А проте все дуже просто. Ми були для тієї панни не більш як двома дуже серйозними добродіями, й у цій ситуації їй хотілося бути гречною, — так гречна дитина поступається старшому своїм місцем у трамваї.

— Чому ж тоді вона не була гречною до кінця?

— Саме тому, що вона так сильно нам повірила. Вона принесла салату своїй мамі й у захваті розповіла їй усе: і про історичний фільм, і про етрусків, і про Богемію. Ну, а мама...

— Так, так... — урвав мене Мартін. — Далі можеш не говорити. Я все зрозумів.

І підвівся з лавки.

Зрада

Сонце вже повільно опускалося на дахи будинків; вітер посвіжішав, а нас опанував сумний настрій. Про всяк випадок, ми пройшлися до їдальні, — подивитися, чи нас, бува, там не чекає іще дівчина у велюрових штанях. Зрозуміло, що її ми там не побачили. Була вже половина сьомої. Ми повернулися до машини. Зненацька ми відчули себе двома чоловіками, яких женуть геть із чужого міста, від його радощів, і нам не лишалося нічого іншого, як шукати притулку в своїй машині, що, якій, нам здавалося, належало тут право екстериторіальності.

— Усе гаразд! — вигукнув Мартін, коли ми сіли в машину. — Не дивись так, ніби ми на похороні. Головне в нас — попереду.

Мені хотілося сказати йому, що на головне ми маємо одну-єдину годину — через Ірину та її любов до карт, але визнав за ліпше промовчати.

— До того ж, — додав Мартін, — день для нас був успішним. Ми зареєстрували ту малу з Повздранів, підкотилися до дівчини у велюрових штанях; усе для нас готове в цьому місті, треба тільки приїхати сюди іншим разом.

Я йому не відповів. Атож. Реєстрація та підкочування відбулися цілком успішно. З цим усе було в порядку. Але мені раптом подумалось, що десь уже з рік у Мартіна усе кінчається на реєстраціях та підкочуваннях.

Я подивився на нього. Його очі блищали, як і звичайно, своїм невситимим блиском; у цю хвилину я відчув, наскільки сам він мені дорогий, наскільки дорогий мені прапор, під яким він маршував усе своє життя — прапор вічної гонитви за жінками.

Час минав, і нарешті Мартін повідомив:

— Уже сьома.

Ми зупинили автомобіля метрів за десять від ґратчастої брами лікарні так, аби я міг у дзеркальце спостерігати за входом.

Я думав про цей прапор. Я сказав собі, що в цій гонитві за жінками все менше й менше йдеться про самих жінок і все більше — про власне гонитву. Гонитва ця, за самою своєю суттю, є *марна*, бо коли щодня ганяєшся за безліччю жінок, гонитва перетворюється в *гонитву абсолютну*. Атож, Мартін загнав себе в ситуацію абсолютної гонитви.

Ми чекали вже п'ять хвилин. Дівчата не з'являлися.

Це мене анітрохи не турбувало. Прийдуть вони чи не прийдуть, не мало анінайменшої ваги. Бо й навіть якщо прийдуть, чи встигнемо ми за годину відвезти їх у будиночок, що звідси не близько, завоювати їхню довіру, щоб лягти з ними в ліжко, а о восьмій чемно попрощатися й від'їхати? Ні, вже від того моменту, коли Мартін вирішив, що все має закінчитися о восьмій, він перевів (як це було не раз!) нашу пригоду у сферу ілюзорної гри.

Ми чекали вже десять хвилин. На виході з лікарні ніхто не з'являвся.

Мартін обурився і майже закричав:

— Я даю їм ще п'ять хвилин, довше я не чекатиму.

Мартін уже не молодий, снував я далі свої думки. Він віддано любить свою дружину. Він живе, якщо сказати правду, цілком нормальним подружнім життям. Це — реальність. Але поза цією реальністю, на рівні невинної й зворушливої ілюзії, триває молодість Мартіна, молодість неспокійна, розвихрена й блудна, зведена до простої гри, якій уже не вдається вийти за визначені їй межі, щоб увійти в життя й стати реальністю. Мартін — сліпий лицар Необхідності — перевів свої пригоди у сферу невинної Гри, *навіть не здогадуючись про це*; він і далі вкладає в них усю свою палку душу.

Ну гаразд, сказав я собі, Мартін — обранець власної ілюзії, а що ж ти? Що ж я? Чому я погоджуюсь бути йому партнером у цій позбавленій усякого глузду грі? Адже я чудово усвідомлюю, що все це лише самоомана, ілюзія? Тож чи не виглядаю я ще кумедніше, ніж Мартін? Навіщо вдавати, ніби кидаєшся у вир чудової любовної пригоди, коли я знаю дуже добре, що найбільше, чого я можу досягти, — це змарнувати годину, заздалегідь приречену на невдачу, з двома незнайомими й байдужими мені дівчатами?

Саме тоді я побачив цих дівчат на задньому дзеркальці — вони вийшли з лікарняної брами. Навіть віддалік можна було розгледіти, що обличчя у них густо напудрені й нарум'янені, вдягнені вони були з усією елегантністю, і запізнення їхнє було, безперечно, пов'язане з цим бажанням причепуритися. Розглянувшись довкола, вони рушили до нашого автомобіля.

— Нічого не вдієш, Мартіне, — сказав я, вдаючи, що не помітив дівчат. — Чверть години минула. Від'їжджаймо.

І натис на акселератор.

Каяття

Ми виїхали з міста Б. і, проминувши останні його будинки, заглибилися в краєвид полів та дерев.

Сонце вже наближалося до обрію.

Ми мовчали.

Я думав про Юду Іскаріота, про якого один із духовних авторів писав, ніби він зрадив Ісуса саме тому, що *увірував* у нього безмежно. Йому не терпілося побачити чудо, яким Ісус мав довести юдеям свою божественну могутність, тому й виказав його шпигам, аби спонукати його до діянь. Він зрадив Учителя, бо хотів прискорити годину Його тріумфу.

Гай-гай, сказав я собі, якщо я й зрадив Мартіна, то зробив це якраз тому, що перестав вірити в нього (і в божественну могутність його гонитви за дівчатами); отже, я — нікчемний гібрид Юди Іскаріота та Хоми, якого прозвали Хомою Безвірним. Я відчував, що моя провина тільки збільшує мою симпатію до Мартіна і що його прапор вічної гонитви (прапор, що, як я відчував, невпинно лопотів на вітрі, майоріючи над нашими головами) зворушував мене до сліз. Я почав докоряти собі за свою поквапність.

Справді-бо, чи сам я зможу коли-небудь відмовитися від цих діянь, які означають молодість? Хоча в кожному випадку мені доведеться задовольнятися лише їх простою *імітацією,* намагаючись знайти в своєму розважливому житті куточок для цієї нерозважливої діяльності. І яка різниця, що я це знаю? Чи відмовлюся я грати в цікаву гру тільки тому, що вона програна наперед?

Золоте яблуко одвічного жадання

Мартін, що сидів поруч, поступово оговтувався від почуття досади.

— Послухай-но, — сказав він. — А твоя студентка медицини і справді належить до вищого класу?

— Я ж тобі казав. До класу Ірини.

Мартін поставив ще кілька запитань, і я мусив знову в усіх деталях описати йому мою студентку медицини.

Потім він сказав:

— А ти не зміг би її передати потім мені?

Я вирішив бути ближчим до правди:

— Боюся, нічого з цього не вийде. Їй буде ніяково, адже ти мені друг. У неї принципи...

— А, у неї принципи... — сумно повторив Мартін, і я зрозумів, що вона впала в його очах.

Я не хотів його мучити.

— Хіба що спробую вдати, ніби ми з тобою незнайомі. Ти, мабуть, зможеш прикинутися кимось іншим.

— Чудова думка! Наприклад, режисером Форманом, як сьогодні.

— Кінороби її не цікавлять. А от спортсмени...

— Чом би й ні? — сказав Мартін. — Яка різниця, кого вдавати?

І ми знову засперечалися, обговорюючи план наших майбутніх днів. З хвилини на хвилину він ставав усе чіткішим, і незабаром уже маячів перед нашими очима на тлі надвечірнього неба, як чудове яблуко, достигле й осяйне.

Дозвольте мені бути пишномовним і назвати це яблуко яблуком одвічного жадання.

НЕВДАЛА ГРА В АВТОСТОП

1

Стрілка бензинового лічильника тремтіла майже біля нульової позначки, й молодий водій сказав, що можна тільки подивуватися, скільки палива поглинає ця тарадайка.

— Хоч би нам не застрягнути в дорозі, як минулого разу, — зауважила дівчина (років десь двадцяти двох) й нагадала своєму супутникові ще про кілька випадків, коли їм раптово закінчувався бензин.

Молодик відповів, що він цим ніколи не переймався, бо коли вони були вдвох, усе мало для нього чарівний присмак цікавої пригоди. Проте дівчина була зовсім іншої думки, бо коли бензин закінчувався десь у відкритому полі, це було пригодою для неї і тільки для неї: адже сам він тоді ховався, а їй доводилося вживати та надуживати своїх жіночих чарів, аби зупинити якусь машину й доїхати нею до найближчої бензозаправної станції, а потім проситися в іншу машину, щоб повернутися назад із повною каністрою. Молодик зауважив, що, певно, ті водії, які пускали її до себе, були вельми немилими суб'єктами, раз вона говорить про цю свою місію як про тяжку повинність. Дівчина відповіла (з не надто зґрабною кокетливістю), що водії бували навіть дуже милі, але як їй було скористатися з нагоди, якщо вона завжди мала в руках каністру і поспішала повернутися?

— Ти страховище, — сказав він.

Дівчина сказала, що в неї набагато більше підстав назвати страховищем саме його. Один Бог знає, скільки молодих жінок зупиняли його на дорогах, коли він їздив без неї. Не знімаючи руки з керма, він обняв її за плечі й цмокнув у чоло. Він знав, що вона його любить і тому ревнує. Ревнощі — не дуже симпатична риса характеру, та коли ними не зловживають (себто, якщо вони поєднуються зі скромністю), у

ревнощах, попри всі їхні непривабливі ознаки, є щось надзвичайно зворушливе. Принаймні так йому думалося. І хоч він мав лише двадцять вісім років, він вважав, що він уже старий, і був певен, що знає про жінок геть усе, що необхідно знати чоловікові. А в тій дівчині, яка зараз сиділа поруч, він найбільше цінував якраз те, що досі стрічалося йому дуже рідко — її чистоту.

Стрілка покажчика була вже на нулі, коли праворуч від дороги він побачив фанерний щит, який вказував, що бензоколонка — за п'ятсот метрів. Не встигла дівчина сказати, що їй відлягло від серця, як він уже звертав ліворуч, на заасфальтований майданчик з бензиновими помпами. Біля тих помп стояв величезний бензовоз із пузатою цистерною й наповнював їх через товстий шланг.

— Доведеться зачекати, — сказав він і вийшов із машини. — Він ще довго тут буде? — крикнув, звертаючись до заправника.

— Ще хвилину.

— Знаю я ваші хвилини.

Він збирався уже сідати назад у машину, коли побачив, що дівчина теж вийшла.

— Перепрошую, — сказала вона.

— Ти куди? — спитав він умисне, щоб її збентежити.

Минуло вже понад рік, як вони познайомились, але вона й досі червоніла перед ним, і він дуже любив ці моменти сором'язливості: по-перше, тому що цим вона вигідно відрізнялася від жінок, з якими він знався до неї, по-друге, — за законом універсальної скороминущості, ці хвилини сором'язливої розгубленості його подруги були для нього дорогоцінними.

2

Дівчина страх не любила просити його (а він часто їхав по кілька годин без зупинки), щоб зупинив машину біля якихось кущів. Її завжди дратувало вдаване здивування, з яким він запитував, а навіщо. Її сором'язливість була безглуздим анахронізмом, що вона знала дуже добре. В себе

на службі вона відзначала цей факт десятки разів, з неї там сміялися й умисне провокували ситуації, що здавалися їй непристойними. Вона червоніла вже на саму думку про те, що зараз почервоніє. Вона хотіла б почуватися легко у власному тілі, без турбот і тривог, як це вдавалося більшості жінок, що її оточували. Вона навіть винайшла, для свого особистого вжитку, оригінальний метод самопереконування: повторювала собі, що кожне людське створіння отримує при народженні тіло, з мільйона інших, підготовлених, аби прийняти в себе чиюсь душу — так як отримують квартиру у величезному будинку, з мільйоном інших квартир; тіло, таким чином, — це річ випадкова й позаособистісна; щось, виготовлене для загального вжитку й надане тобі в тимчасове користування. Ось що вона повторювала собі, з усіма можливими варіаціями, але їй ніяк не вдавалося підкорити цій логіці свої почуття. Таке розокремлення душі й тіла було для неї чужим. Вона була надто злютована з власним тілом, щоб не відчувати постійно його бентежну присутність.

Це збентеження не покидало її навіть у товаристві її друга; вона знала його вже рік і вочевидь була щаслива, що він ніколи не проводить різниці між її тілом і її душею, тому, з ним вона могла жити і душею, й тілом. Це почуття щастя, безперечно, випливало з того, що з ним вона не знала роздвоєності, та від щастя завжди недалеко до сумніву, а сумнівами вона була повна. Наприклад, часто казала собі, що існують жінки набагато цікавіші за неї (жінки, які не знають тривог) і що її друг, який знав таких жінок і цього не приховував, одного дня покине її заради котроїсь із них. (Правда, він твердив, що жінками такого гатунку він уже наситився до кінця своїх днів, але вона знала краще від нього самого, наскільки він ще юний.) Вона хотіла, щоб він належав їй увесь, до останку, й сама прагнула належати йому вся до останку, але чим більше намагалася вона віддати йому геть усе, тим більше відчувала, що відмовляє йому в тих радощах, які дає любов неглибока й поверхова — радощах флірту. Тож і докоряла собі за те, що не вміє поєднати серйозність свого почуття з легковажністю.

Але в той день вона не терзалася подібними сумнівами. Вона почувалася дуже добре. То був перший день їхньої відпустки (двотижневої відпустки, перспективою цілого року, в якій сходилися всі її мрії), над ними здіймалося голубе небо (цілий рік вона переймалася болісною тривогою, чи буде воно голубим), і друг її був поруч. Почувши «ти куди?», вона почервоніла й без слова пішла (власне, побігла) геть. Обійшла бензозаправну станцію, що стояла в чистому полі, а за якусь сотню метрів (у тій стороні, куди вони мали їхати) починався ліс. Вона попрямувала туди й з відчуттям щасливої розслабленості сховалася за кущем. (Навіть радість, яку вселяє нам присутність коханого, ми переживаємо в усій повноті лише наодинці з собою.)

Потім вийшла з лісу на дорогу. Звідти було видно станцію — великий бензовіз уже від'їхав, і їхня машина під'їхала до червоної помпи. Дівчина пішла вздовж дороги, лише вряди-годи озираючись, чи він не їде. Нарешті його побачила й стала махати йому, як махала б кожна жінка на дорозі, намагаючись спинити незнайому машину. Автомобіль пригальмував і зупинився якраз навпроти. Молодик опустив вікно, всміхнувся й запитав:

— Куди вам, панно?

— Ви їдете до Бистриці? — й собі запитала вона, кокетливо всміхнувшись.

— Атож, сідайте, — сказав він, відчиняючи дверцята.

Вона сіла, й машина зрушила з місця.

3

Молодик мав за щастя, коли бачив її в доброму гуморі; це бувало не так часто, при тяжкій роботі (неприємна атмосфера, багато понаднормових неоплачуваних годин) та ще й хворій матері удома. Вона швидко втомлювалася, нерви мала розладнані, їй бракувало певності себе, й вона легко піддавалася почуттям тривоги й страху. Тому будь-які ознаки веселості у ній він сприймав з ніжною турботливістю старшого брата. Він усміхнувся і сказав:

— Мені сьогодні пощастило. За всі п'ять років, відколи я воджу автомобіль, мені не траплялася така гарна любителька їздити автостопом.

Вона завжди з вдячністю вбирала в себе кожен його комплімент.

Аби іще трохи потримати в собі його тепло, вона сказала:

— А ви гарно вмієте брехати.

— Хіба я схожий на брехуна?

— Ви схожі на чоловіка, який любить брехати жінкам, — сказала вона, і щось від її давніх сумнівів непомітно для неї самої виринуло в її словах, бо вона й справді вірила, що друг її любить брехати жінкам.

Здебільшого він дратувався, коли її обсідали ревнощі, але цього разу можна було пустити її слова повз вуха, бо адресувалися вони не йому, а якомусь незнайомому водієві. Тому він обмежився банальним запитанням:

— Вас це бентежить?

— Якби я була вашою подругою, мене б це бентежило, — в її відповіді прозвучав легкий натяк на моральний докір, проте все решта адресувалося вже чужому водієві: — Але не бентежить, бо я з вами не знайома.

— Жінка завжди легше прощає незнайомцеві, аніж знайомому. — У цих словах теж вчувався легкий моральний докір, адресований його дівчині. — Оскільки ми не знайомі, нам легше буде порозумітися.

Вона вдала, ніби не вловила дидактичного нюансу, схованого у цій репліці, й далі адресувала свої слова незнайомому водієві:

— Яке це може мати значення, — адже через кілька хвилин ми з вами розлучимося.

— Чому? — запитав він.

— Я ж вам, здається, сказала, що мені тільки до Бистриці.

— А якщо і я зупинюся там разом із вами?

Тут вона підвела на нього погляд і зауважила, що він достоту такий, яким вона його уявляла в ті наповнені розпачем години, коли її діймали люті ревнощі. Вона злякалася грайливості, з якою він звертався до неї (тобто до незнайомої йому любительки їздити автостопом) і яка видавала у ньому досвідченого звабника.

Тому вона відповіла з провокативною зухвалістю:

— Хотілося б знати, що *ви* там робитимете зі мною?

— Мені не довелося б довго думати над тим, що робити з такою гарною дівчиною, — відповів він галантно, і, знову ж таки, ці слова були адресовані радше його дівчині, аніж уявній любительці їздити автостопом.

Вона сприйняла цей комплімент з таким відчуттям, ніби спіймала його на гарячому, ніби вирвала з нього зізнання завдяки витонченому лукавству. Зненацька її пійняло швидкоплинне, але гостре почуття ненависті, і вона сказала:

— Ви плутаєте свої бажання з реальністю!

Він уважно подивився на неї: вперте обличчя дівчини скривлося від болю й відрази. Він відчув дивну жалість і спробував уловити її справжній погляд, такий йому знайомий (простий і дитячий, як він завжди казав). Він нахилився до неї, обняв її за плечі й, бажаючи припинити гру, назвав її на ім'я.

Але вона випручалася, кажучи:

— Ви надто швидко переходите до діла.

— Пробачте, панно, — сказав він ввічливим тоном.

І втупив погляд у дорогу перед собою, не промовивши більше ні слова.

4

Напад ревнощів минувся їй так само швидко, як і настав. Вона мала досить здорового глузду, аби зрозуміти, що все це тільки гра; їй навіть подумалося, що вона виставила себе в кумедному світлі, коли відштовхнула друга, знетямившись від ревнощів; їй би не хотілося, щоб він це збагнув. На щастя, вона володіла рідкісною здатністю міняти мотивацію своїх дій після того як вони вже сталися, й тепер вирішила, що вона відштовхнула його не зі злості, а просто щоб продовжити гру, легковажність якої так добре пасувала до першого дня відпустки.

Отже, вона знову стала любителькою подорожувати автостопом, яка відштовхнула водія, що надто скоро

перейшов межу, але зробила це тільки для того, аби відтягти момент, коли вона остаточно здасться, підсипати до страви більше перцю. Вона ледь повернула до нього голову і сказала з ласкавими нотками в голосі:

— Я не хотіла вас образити, пане.

— Пробачте, я більше вас не торкну, — сказав він.

Він нагнівався, бо вона не захотіла його зрозуміти й стати сама собою в ту мить, коли цього захотілося йому; вона вперто не бажала скинути свою маску, і він переніс свій гнів на ту, кого вона грала — незнайому любительку автостопу, і зрозумів відразу, яку роль потрібно грати йому: він відмовився від галантних люб'язностей, які були тільки кривими спробами зробити приємність своїй подрузі й став чоловіком твердої вдачі, що у взаєминах із жінками наголошує на брутальних аспектах чоловічості — твердій волі, цинізмі, самовпевненості.

Куди ділася турботлива ніжність, з якою він звик ставитися до своєї дівчини? Це правда, що до їхнього знайомства він не був надто делікатний із жінками, але ніколи не був чоловіком грубої, сатанинської вдачі, бо не відзначався ані силою волі, ані браком сумління. Те, що він не був чоловіком такої вдачі, тільки розпалювало в ньому бажання стати ним. Бажання, звичайно ж, досить-таки наївне, але що тут удієш: дитячі бажання вислизають з усіх пасток, які на них наставляє дорослий дух, і часто супроводжують його до глибокої старості. Отаке-от дитяче бажання і вхопилося зараз за нагоду втілитися в підсунуту йому роль.

Саркастична відстороненість молодика влаштовувала дівчину, бо визволяла її від неї самої. Бо сама вона — це були передусім ревнощі. А як тільки її друг перестав виставляти напоказ свій талант звабника, ревнощі втихли. Вона могла забутися й віддатися своїй ролі.

Своїй ролі? Якій? Ролі, запозиченій з поганої літератури. Атож, вона зупинила машину не для того, аби кудись доїхати, а щоб звабити чоловіка, який сидів за кермом; любителька подорожувати автостопом була всього лише ницою звабницею, яка вміла пускати в хід свої чари. Дівчина влізла в шкуру цієї кумедної героїні поганого роману з легкістю, що здивувала й привела в захват її саму.

Ось такими вони й сиділи поруч у машині: водій і любителька подорожувати автостопом — двоє людей, незнайомих і чужих одне одному.

5

Найжаданішою і найнедосяжнішою мрією молодика було прожити своє життя якомога безтурботніше. Його життєва дорога була визначена з невблаганною точністю: праця не тільки забирала у нього вісім годин на добу, вона ще й заповнювала решту дня обов'язковою нудьгою всіляких зборів, засідань та роботи, яку доводилося брати додому; вона проглядала з очей його численних колег навіть у ті жалюгідні рештки часу, що лишалися йому для приватного життя, якого він ніколи не вмів сховати і яке не раз ставало темою для пересудів та обговорень. Навіть два тижні відпустки не давали йому відчуття волі чи бодай авантюрної невідомості. Над ними також нависала сіра, сувора тінь запланованості: через брак закладів відпочинку доводилося за півроку наперед замовляти собі кімнату в Татрах, а для цього була потрібна ще й рекомендація профспілкового комітету з місця його праці, комітету, чий всюдисущий дух ні на хвилину не переставав стежити за всіма його діями та вчинками.

Він якось змирився з усім цим, але іноді його переслідувало моторошне видіння дороги, якою він утікає від когось під чужими поглядами, не маючи змоги нікуди звернути. Це видіння постало перед ним і тепер, тільки щось замкнулося, і уявна дорога злилася з дорогою реальною, по якій котилася його машина; ця несподівана й короткочасна асоціація ідей породила дивне запитання:

— То куди вам, кажете, треба доїхати?

— До Бистриці.

— І що ви там збираєтеся робити?

— В мене побачення.

— З ким?

— З одним паном.

Машина якраз під'їхала до великого роздоріжжя. Молодик пригальмував, щоб роздивитися дорожні знаки; після чого звернув праворуч.

— А що, коли ви не з'явитеся на побачення?

— Це може статися тільки з вашої вини, й тоді вам доведеться подбати про мене.

— Ви хіба не помітили, що я звернув на дорогу до Нових Замків?

— Справді? Та ви з глузду з'їхали!

— Не бійтеся. Я подбаю про вас, — сказав він.

Відтепер гра набула нової якості. Машина віддалялася не тільки від уявної мети — Банської Бистриці, а й від мети дійсної, до якої вона вирушила сьогодні вранці, — від Татр і від замовленої там кімнати. Реальність гри витіснила дійсність. Молодик віддалявся водночас і від себе самого, і від тієї точно визначеної дороги, з якої досі не звертав ніколи.

— Але ж ви сказали мені, що їдете в Татри, — здивувалася вона.

— Я їду туди, куди мені хочеться, панно. Я людина вільна й роблю те, що мені до вподоби.

6

Уже сутеніло, коли вони приїхали в Нові Замки.

Молодик тут ще ніколи не був, і якийсь час пішов на те, щоб зорієнтуватися. Кілька разів він зупиняв машину й запитував перехожих, як доїхати до готелю. Вулиці були у глибоких вибоїнах, вони згаяли чи не півгодини на численні об'їзди та кружляння, добираючись до готелю, який був зовсім близько (якщо вірити перехожим). У цьому готелі не було нічого привабливого, але він був один на все місто, а молодик стомився сидіти за кермом.

— Зачекайте мене тут, — сказав він і вийшов із машини.

Вийшовши, знову став самим собою. Він раптом почав дратуватися тим, що опинився в зовсім непередбаченому місці. Хоча ніхто його не примушував сюди їхати, і, правду кажучи, він і сам цього не хотів. Він вилаяв себе

за цю екстравагантність, але потім вирішив, що перейматися не варто: кімната в Татрах почекає до завтра, та й, зрештою, нема нічого поганого в тому, що вони відсвяткують перший день відпустки в трохи непередбачений спосіб.

Він пройшов через їдальню, задимлену, велелюдну й гамірну, питаючи, де тут приймальня. Йому показали на сходи в глибині зали, де під дошкою, обвішаною ключами, сиділа злиняла блондинка. З великими труднощами йому пощастило дістати ключ від єдиної кімнати, яка була ще вільна.

Залишившись сама, дівчина також вийшла зі своєї ролі. Але її не смутило те, що маршрут їхньої подорожі змінився. Вона настільки покладалася на свого друга, що не ставила під сумнів жодних його дій і без вагань довіряла йому години свого життя. Потім вона уявила собі, що незнайомі жінки, яких він стрічав у своїх подорожах, так само чекали його в цій машині. Дивно, але ця думка не була їй прикра; вона всміхнулася; от і добре, подумалося їй, що сьогодні такою незнайомкою буде вона сама; незнайомкою безвідповідальною й непристойною, однією з тих, до кого вона його ревнувала; їй здалося, що в такий спосіб вона вибиває землю з-під їхніх ніг; що вона зуміла заволодіти їхньою зброєю; тож сьогодні вона запропонує своєму другові те, чого не могла дати досі — легковажність, безтурботність, безсоромність; вона відчула особливу втіху на думку, що сама зможе стати всіма жінками водночас, і так вона сама, вона єдина приверне всю увагу свого коханого й поглине її цілком.

Молодик допоміг їй вийти з машини й провів до ресторанної зали. В одному кутку, посеред розгардіяшу, бруду та диму він помітив єдиного вільного столика.

7

— Ну от, тепер побачимо, як ви збираєтеся подбати про мене, — задерикувато сказала дівчина.

— Аперитив?

Вона не любила спиртного; хоча іноді була не проти випити трохи вина, переважно портвейну.

Але цього разу відповіла умисне:

— Хочу горілки.

— Гаразд, — сказав він. — Сподіваюся, ви знаєте свою міру.

— А якщо ні? — спитала вона.

Він не відповів і, покликавши офіціанта, замовив дві порції горілки й два біфштекси. За хвилину той приніс і поставив перед ними дві склянки.

Він підняв свою склянку:

— За ваше здоров'я!

— А чогось оригінальнішого ви не могли придумати?

Було щось таке в її грі, що почало його дратувати. Тепер, коли вони сиділи навпроти, він зрозумів, що вона бачиться йому іншою не тільки тому, що говорить інші *слова*, а й тому, що перемінилася *вся* — і в жестах, і в міміці, з гідною жалю точністю нагадуючи йому одну з тих жінок, яких він знав надто добре і які вселяли йому легку відразу.

Тож він трохи перефразував свій тост (усе ще тримаючи склянку в простягнутій руці):

— Добре, я вип'ю не за вас, а за всю вашу породу, що так досконало поєднує найкращі якості тварин із людськими вадами.

— Говорячи про мою породу, ви маєте на увазі всіх жінок? — запитала вона.

— Ні, лише тих, які схожі на вас.

— Не бачу великої дотепності в тому, щоб прирівняти жінку до тварини.

— Гаразд, — відповів він, усе ще тримаючи склянку в простягнутій руці, — тоді я вип'ю не за породу, а за душу — згода? За вашу душу, яка починає світитися, коли опускається від голови до живота, і згасає, коли підіймається від живота до голови.

Вона взяла склянку.

— Ще одне невеличке уточнення, — сказав він. — Ліпше вип'ємо за ваш живіт, куди опускається ваша душа.

— За мій живіт, — сказала вона, і її живіт (коли його було названо) начебто відповів на її поклик: вона стала відчувати кожен міліметр його шкіри.

Потім офіціант приніс біфштекси. Вони замовили ще по порції горілки та газовану воду (цього разу вони випили за перса), і розмова тривала у такому ж дивно фривольному тоні. Він дратувався все більше й більше, бачачи, як добре його подруга *знає*, що таке легка поведінка. Вона так легко перетворюється на жінку такої поведінки, казав він собі, то виходить, вона й справді *нею є*. Адже то не чужа душа, що взялася невідь-звідки, проникла під її шкіру. Те, що вона тепер утілювала, було її власним єством. Або принаймні часткою її єства, яку вона зазвичай тримала під замком, але тепер, маскуючись під гру, випустила назовні. Звичайно ж, їй здається, що, граючи в цю гру, вона творить образ чужої жінки. Насправді ж усе якраз навпаки: граючи, вона виказує свою справжню суть. Саме гра дозволила їй вийти назовні. Ні, перед ним не інша жінка, що увійшла в тіло його подруги, а вона сама, його подруга й ніхто інший. Він дивився на неї з відразою, дедалі сильнішою.

Але ця відраза була якась своєрідна. Чим чужішою вона ставала *духовно*, тим більше він прагнув її *фізично*. Чужість її душі виокремила її жіноче тіло. Більше того, ця чужість рельєфно виразила його, так ніби досі воно існувало лише в тумані співчуття, ніжності, турботливості, любові, емоцій; так ніби він згубив його з виду в тому тумані (атож, її тіло мовби *зникало* в тому тумані!). Він мав відчуття, що уперше його *бачить*.

Після третьої порції горілки вона підвелася.

— Перепрошую, — сказала грайливо.

— Чи можна запитати, куди це ви йдете, панно?

— Пісяти, з вашого дозволу, — і вона пропливла між столиками до оксамитової завіси в глибині ресторану.

8

Дівчина була рада, що наче оглушила його цим словом — словом, власне, зовсім невинним, але досі він ніколи його не чув з її уст. Ніщо, на його думку, не виражало краще суть жінки, яку вона втілювала, ніж кокетливий наголос, поставлений на цьому слові. Так, вона була рада, вона була

в пречудовій формі; гра зачаровувала її, збудила у ній цілком нові почуття: наприклад, *почуття безвідповідальної безтурботності.*

Вона, яка завжди з тремтінням чекала цієї хвилини, тепер раптом почула себе цілком вільною. Це життя іншої жінки, в яке вона так легко увійшла, було життям без сорому, без біографічних характеристик, без минулого й майбутнього, без жодних пов'язань. Це було життя цілковитої свободи. Перекинувшись на любительку *подорожувати автостопом, вона стала спроможна на все;* все було їй дозволено — все казати, все робити, все спізнати.

Переходячи залу, вона помітила, що на неї дивляться від усіх столиків. Це теж було новим відчуттям, якого вона не знала раніше, — *відчуттям безсоромної втіхи, яку давало їй її тіло.* Досі їй ніколи не вдавалося вигнати з себе ту чотирнадцятирічну дівчинку, яка соромиться своїх грудей, яку мучить відчуття непристойності на думку, що вони випинають з її тіла у всіх на виду. І хоч вона пишалася тим, що була гарна й добре збудована, ця гордість никла під тиском сором'язливості — вона чудово розуміла, що жіноча краса провокує насамперед сексуальний потяг, а в цьому було щось неприємне для неї; вона прагла, щоб тіло її промовляло лише до чоловіка, якого вона кохає; коли чоловіки на вулиці заглядалися на її груди, їй здавалося, що ці погляди бруднять ту сокровенність, яка належала тільки їй та її коханому. Але нині вона любителька подорожувати автостопом, жінка без долі. Вона скинула з себе ніжні пута кохання й стала розбурхувати в собі усвідомлення власного тіла; це тіло тим більше збуджувалося, чим чужішими були погляди, які чіплялися за нього.

Вона вже минала останній столик, коли чоловік, що сидів за ним, вихиливши чергову склянку алкоголю і, мабуть, бажаючи похизуватися своїм знанням світу та світських звичаїв, запитав у неї по-французькому:

— Combien, mademoiselle?

Молода жінка все зрозуміла. Вона гордо випнула груди й стала відчувати кожен порух своїх стегон; вона зникла за завісою.

9

Це була якась дивна гра. Тому дивна, що молодик, хоч він і цілком добре почував себе у шкурі незнайомого водія, ні на мить не переставав бачити в любительці дорожних пригод свою подругу. Саме тому він так мучився. Він мав сумний привілей бачити, як його подруга зваблює незнайомого чоловіка — бачити в живі очі, що вона робить і чути, що вона каже, — чи скаже, зраджуючи його; він мав парадоксальну честь самому бути приманкою, яка спокушає її на невірність.

Найгірше було в тому, що він її не так любив, як обожнював. Він завжди казав собі, що його дівчина існує *реально* тільки в межах своєї вірності та чистоти і що поза ними вона просто не може існувати; що поза цими межами вона не буде собою, як вода перестає бути водою, коли переходить точку кипіння. І коли він побачив, з якою природною *елегантністю* вона переступила через цю жахливу межу, в ньому почав закипати гнів.

Повернувшись з туалету, вона поскаржилась:

— Якийсь пан запитав у мене: «Combien, mademoiselle?»

— А що тут дивного? На вас написано, що ви повія.

— Мені наплювати, що на мені написано.

— Треба було піти з тим паном.

— А ви?

— Ну, то підете пізніше. Гадаю, ви з ним швидко порозумієтесь.

— Він мені не подобається.

— Але ж вам не убуде, якщо ви переспите з кількома чоловіками за одну ніч.

— Звичайно, не убуде. А надто, якщо це гарні чоловіки.

— Волієте любитися з кожним по черзі чи з усіма нараз?

— І так, і так.

Розмова ставала дедалі непристойнішою; дівчину це трохи шокувало, але зарадити цьому вона не могла. Втягнувшись у гру, людина втрачає свободу, гра для гравця — як пастка. Якби не йшлося про гру і якби вони справді були незнайомими людьми, любителька подорожувати автостопом давно вже образилася б і пішла геть. Але з гри

не так просто вийти. Футбольна команда не може покинути поле, поки матч не зіграно до кінця, шахові фігури не можуть вискочити за межі шахівниці, — невидимі кордони гри переступити неможливо. Дівчина знала, що мусить прийняти всі умови, оскільки це гра. Вона знала, що чим далі грати, тим більш обов'язковими будуть правила гри. Тоді марно кликати на допомогу тверезий глузд та закликати легковажну душу, аби зберігала дистанцію і не приймала гру всерйоз. Саме тому, що це була гра, душа нічого не боялася, не захищалася й піддавалася грі, як піддаються дії наркотика.

Молодик покликав офіціанта й заплатив. Потім підвівся.

— Ходімо.

— Куди? — спитала вона, вдаючи, що не розуміє.

— Не став дурних запитань і йди за мною.

— Як ви зі мною розмовляєте?

— Як з повією.

10

Вони піднялися погано освітленими сходами; на проході стояв гурт підпилих чоловіків у черзі до туалету. Він обняв її за плечі, захопивши одну грудь долонею. Чоловіки біля туалету помітили це і стали пускати жарти. Вона хотіла випручатися, але він не дав.

— Цить мені! — сказав він, і чоловіки вітали його слова з брутальною солідарністю, непристойними репліками на її адресу.

Вони вийшли на другий поверх. Він відчинив двері до номера і ввімкнув світло.

Це була маленька кімната з двома ліжками, столом, стільцем та умивальником. Молодик закрив двері на засув і обернувся до дівчини. Вона стояла перед ним у викличній позі, із зухвалим хтивим блиском в очах. Він мав враження, що дивиться в один об'єктив, але бачить два образи, які накладаються один на одного, проте вони прозорі, й він бачить їх обидва водночас — один просвічує крізь другий. Ці два накладені образи говорили йому, що у його подрузі

закладено все, що її душа була *жорстоко* невизначеною, що в ній могли знайти собі місце як вірність, так і невірність, зрада й невинність, кокетство й сором'язливість. Ця дика суміш здавалася йому не менш огидною, аніж строкатість заповненого всілякими покидьками смітника. Два образи накладались, проте були прозорі, й молодик зрозумів, що різниця між його подругою та іншими жінками дуже поверхова, що в бездонних глибинах свого єства його подруга нічим не відрізняється від інших жінок, вона схожа на них і думками, і почуттями, й усіма властивими їм вадами, що тільки підтверджувало його підозри й роздмухувало в ньому затаєне почуття ревнощів. Чіткі контури, які окреслювали її особистість, були тільки ілюзією в очах того, хто на неї дивився, цебто в нього. Йому тепер здавалося, що та дівчина, яку він любив, була тільки плодом його жадання, його абстрактної думки, його довіри, а така, якою вона була *насправді* і стояла тепер перед ним, була до розпачу чужа, до розпачу *поліморфна*. Він відчув до неї ненависть і відразу.

— Чого ти чекаєш? Роздягайся!

Вона кокетливо схилила набік голову:

— А навіщо?

Тон, яким це було сказано, пробудив у ньому один спогад, — колись, здається, одна жінка сказала йому саме цю фразу, але він уже не пам'ятав, хто, бо це було давно. Йому захотілося принизити її. Принизити не любительку автостопу, а її, свою подругу. Гра закінчувалася, зливаючись із життям. Гра в приниження любительки дорожніх пригод дала йому лиш привід образити подругу життя. Він забув, що це гра. Він ненавидів і зневажав жінку, яка перед ним стояла. Він пильно подивився на неї, потім витяг з гаманця банкноту в п'ятдесят крон і простяг їй:

— Цього вистачить?

Вона взяла банкноту й сказала:

— А ви не дуже щедрий.

— Ти більшого не варта, — відказав він.

Вона пригорнулася до нього.

— Ти неправильно поводишся. Треба бути ніжнішим. Ну, спробуй!

Вона обняла його й потяглася устами до уст. Але він затулив їй рота пальцями й відштовхнув від себе.

— Я цілую тільки тих жінок, яких кохаю.

— А мене ти не кохаєш?

— Ні.

— Кого ж ти тоді кохаєш?

— Не твоя справа. Роздягайся!

11

Ніколи ще вона не роздягалася так, як тепер. Боязнь, відчуття паніки, запаморочення голови, — все, що вона колись переживала, роздягаючись перед ним (і не могла приховати свої переживання навіть у темряві), усе те кудись зникло. Вона роздягалася упевнено, зухвало, при повному світлі, неабияк здивована, що раптом відкрила досі невідомі їй рухи п'янкого роздягання в дуже повільному темпі. Весь час відчуваючи його погляд, вона стягувала з себе одежину за одежиною, і з приємністю смакувала кожен етап цього оголювання.

Але потім, коли зненацька для себе самої стала перед ним зовсім гола, сказала собі, що на цьому гру пора закінчувати; що, скинувши з себе одяг, вона скинула з себе маску й вона гола, а це означає, що вона — це вона, а не хтось інший, і що він повинен зараз підступити до неї і щось зробити — один крок, один жест, який зітре усе, що досі було, залишивши місце тільки для найсолодших пестощів. Отож дівчина стояла перед ним гола, вже не граючи: їй було ніяково, й на обличчі в неї засяяла усмішка, яка могла належати тільки їй, усмішка сором'язлива й збентежена.

Але молодик стояв нерухомо й не робив нічого, аби припинити гру. Він, здавалось, не помічав її усмішки, колись такої рідної. Він бачив лише гарне, незнайоме йому тіло подруги, яку зневажав. Ненависть змила з почуттів весь їх сентиментальний лак. Вона хотіла підійти до нього, але він сказав:

— Стій, де стоїш, — я хочу тебе добре роздивитися.

Він хотів бачити й бачив у ній тільки повію. Він ніколи не знався з повіями, тому склав собі уявлення про них з

літератури та з чуток. Саме такий образ повії постав перед ним у цю мить, і перше, що він згадав, — це картину, на якій жінка в чорному негліже танцює на лискучій кришці рояля. Рояля в готельній кімнаті не було — був лише невеличкий стіл, присунутий до стіни й накритий скатертиною. Він наказав своїй подрузі вилізти на нього. Відповіддю був благальний вираз її очей, але він сказав:

— Тобі заплачено.

Наштовхнувшись на невблаганну рішучість у його погляді, вона спробувала продовжити гру, але більше не могла, не знала, як їй далі грати. Стіл мав лише метр на метр, ніжки його були нерівні. Стояти на ньому було страшно, бо в будь-яку мить вона могла втратити рівновагу й упасти.

Але він був задоволений, дивлячись на це біле тіло, яке височіло перед ним і невпевнена сором'язливість якого тільки підсилила його тиранічні нахили. Йому захотілося побачити це тіло в усіх позах і під усіма можливими кутами, достоту так, як у його уяві роздивлялись і роздивлятимуться його інші чоловіки. Він був брутальний і безсоромний. Він говорив їй слова, яких вона від нього ніколи не чула. Вона хотіла припинити це, відмовитися від гри, вона назвала його на ім'я, але він заявив, що вона не має права заговорювати з ним у такому фамільярному тоні. Зрештою, вона поступилася його вимогам, розгублена й мало не плачучи, — нахилилася, присіла навпочіпки, по-військовому віддала честь, потім стала виляти стегнами як у твісті. Але за одним різким необережним рухом збила на підлогу скатертину й сама мало не впала. Він підхопив її на руки й поніс на ліжко.

Він увійшов у неї, й вона зраділа на думку, що ця клята гра нарешті закінчилась, що кожен з них знову стане тим, ким був раніше, коли вони кохали одне одного. Вона хотіла припасти до його уст, але він відштовхнув її повторивши, що цілує лише жінок, яких кохає. Вона вибухнула риданням. Але друг її не дав їй навіть поплакати, бо його оскаженіла пристрасть заволоділа всім її тілом, яке, врешті видушило стогін з її душі. Тепер на ліжку були лише два тіла, досконало злиті, хтиві й чужі одне одному. Тепер тут творилося те, чого вона боялася найдужче у світі, те, чого завжди з тривогою уникала, — любощі без любові. Вона

знала, що переступила заборонену межу, за якою була цілковита воля й повна розкутість. Лише десь у найдальшому куточку душі відчувала щось подібне до жаху на думку, що ніколи раніше не спізнавала такої втіхи й стільки втіхи, як тепер — поза цією межею.

12

А потім було по всьому. Молодик відсунувся від неї й смикнув за довгу шворку, що висіла над ліжком. Світло погасло. Він не хотів бачити її обличчя. Він знав, що гра закінчилась, але не мав найменшого бажання повертатися у світ їхніх звичних стосунків; він боявся цього повернення. Він лежав поруч у темряві, уникаючи найменшого доторку до її тіла.

Через мить почулися здушені ридання; боязким дитячим порухом її рука торкнулась його руки. Торкнулася раз, потім другий, а тоді почувся голос, благальний, змішаний з риданнями, який кликав його на ім'я й повторював:

— Я — це я, я — це я...

Він мовчав, незворушний, і чудово розумів сумну суперечність у фразі, яку твердила його подруга, де одне невідоме визначалося через інше невідоме.

Ридання перейшли у тривалий плач, і дівчина ще кілька разів повторила цю зворушливу тавтологію:

— Я — це я, я — це я, я — це я...

Тоді він покликав собі на допомогу співчуття (мусив кликати здалеку, бо поблизу його не було), аби якось заспокоїти дівчину... Попереду у них було ще тринадцять днів відпустки...

КОЛОКВІУМ

ДІЯ ПЕРША

Ординаторська

Ординаторська кімната (байдуже в якому відділенні байдуже якої лікарні) зібрала докупи п'ятьох персонажів і об'єднала їхні дії та розмови в одну кумедну — і, звичайно ж, веселу, історію.

Серед них — доктор Гавел і санітарка Альжбета (обоє на нічному чергуванні) та ще двоє лікарів (скориставшись із якогось малозначного приводу, вони прийшли сюди, щоб побазікати та випити в товаристві кілька пляшок вина). Це — лисоголовий завідувач того ж відділення та гарненька лікарка років десь тридцяти, з іншого відділення, про яку вся лікарня знає, що вона спить із лисим завідувачем.

(Лисий завідувач, звичайно ж, має родину й щойно виголосив свій улюблений афоризм, який має свідчити і про властиве йому чуття гумору, і про його наміри: «Мої любі колеги, найбільше нещастя для чоловіка — це щасливий шлюб. Жодної надії на розлучення».)

Окрім цих чотирьох, є тут і п'ятий персонаж, але зараз у кімнаті його немає, бо, оскільки він наймолодший, його послали по нову пляшку. І є тут вікно, що важливо, оскільки воно відкрите і разом із теплим та запашним літом крізь нього зазирає до кімнати й місяць. І нарешті, тут присутній і добрий гумор, про що свідчить невимушена балачка — весело гомонять усі, але більше за всіх — лисий завідувач, який сам же таки закохано слухає власні теревені.

У певний момент (і саме з цього моменту починається наша розповідь) виникає певна напруга: Альжбета випила більше, аніж годиться пити санітарці на чергуванні і, до того ж, стала надто відверто кокетувати, залицяючись до

доктора Гавела, чим спровокувала досить сердите застереження з його боку.

Застереження доктора Гавела

— Люба Альжбето, я вас не розумію. Щодня ви колупаєтесь у загноєних ранах, вганяєте шприца в затверділі сідниці дідів, ставите клізми, виносите судна. Отже, вам судився рідкісний дар розуміння плотської природи людини в усій її метафізичній нікчемності. Але ваша життєва снага не слухає голосу розуму. Ви незламні, ви вперто хочете бути тілом і тільки тілом. Ваші перса мають здатність тиснути на чоловіка на відстані п'яти метрів! У мене голова йде обертом, коли ви повз мене проходите, крутячи дивовижні спіралі своїм невтомним задком. Хай вам біс, відступіть від мене! Ваші груди всюдисущі, як Бог! Вже десять хвилин, як ви запізнилися на уколи!

Доктор Гавел — як смерть. Він бере всіх

— Слухайте-но, Гавеле, — сказав лисий патрон, коли Альжбета (явно засмучена) вийшла з кімнати, приречена колоти дві старі сідниці, — ви можете мені пояснити, чому ви так уперто відштовхуєте від себе бідолашну Альжбету?

Доктор Гавел ковтнув вина і відповів:

— Патроне, не гнівайтеся на мене. Якщо я й відштовхую її, то не тому, що вона негарна і не тому, що вона вже не першої молодості. В моєму житті були жінки і потворні, й набагато старші.

— Атож, ми вас знаємо. Ви — як смерть, ви берете усіх. Та оскільки ви берете всіх, то чому б вам не взяти й Альжбету?

— Мабуть, тому, — відказав Гавел, — що вона надто вже промовисто виражає саме таке бажання, і я сприймаю його майже як наказ. Ви кажете, що я — як смерть у ставленні до жінок. Але ж і смерть не любить, коли їй наказують.

Найбільший успіх лисого патрона

— Мені здається, я вас розумію, — відповів патрон. — Коли я був значно молодший, я познайомився з дівчиною, яка нікому не відмовляла, а що вона була гарна, то вирішив переспати з нею і я. І уявіть собі, вона мене не захотіла! Вона віддавалася моїм колегам, шоферові, кухареві, трупареві — лише мені не віддалася. Ви можете собі таке уявити?

— А що в цьому дивного? — відказала лікарка.

— Якщо хочете знати, — сердито кинув лисий патрон, який на людях звертався до своєї коханки на «ви», — я тоді щойно був отримав диплом і мав великий успіх у жінок. Я був переконаний, що кожна з них доступна, і доводив цю свою тезу на жінках, які здавалися неприступними. А з цією, такою легко доступною дівчиною, я піймав облизня.

— Я вас знаю і певен, що у вас на цей випадок є якесь теоретичне пояснення, — сказав доктор Гавел.

— Авжеж, є, — відповів лисий патрон. — Еротика — це не тільки прагнення людського тіла, а й, якоюсь мірою, зазіхання на честь людини. Партнер, який мені дорогий і кохає мене, стає моїм дзеркалом, мірою моєї значущості й моїх заслуг. Саме з цього погляду, моя хвойдочка мала перед собою нелегке завдання. Коли ти спиш з усіма, ти перестаєш вважати, що така банальна річ, як любощі, може мати якусь вагу. Отож справжньої еротичної честі шукають у протилежному. Лише чоловік, який її жадав і якому вона відмовила, міг стати для моєї курвочки виміром її успіху. Вона хотіла бути кращою й гарнішою у власних очах, тому й виявила надзвичайну строгість та вимогливість, вибираючи того єдиного, кого збиралася вшанувати своєю відмовою. Вибрала вона, врешті, мене, і я зрозумів, що то була виняткова честь, і ще й сьогодні дивлюся на це, як на мій найбільший успіх у коханні.

— Ви маєте дивовижний дар перетворювати воду у вино, — сказала лікарка.

— Ви тому сердиті, що не вас я вважаю своїм найбільшим успіхом? — сказав лисий патрон. — Ви повинні мене зрозуміти. Ви жінка доброчесна, але я для вас не такий (і ви навіть уявити собі не можете, якої це мені завдає прикрості), — я

для вас не перший і не останній, тоді як для моєї курвочки я таким був. Повірте, вона мене не забула й досі згадує з солодкою тугою, як колись відштовхнула мене. Але я розповів вам цей випадок лише, аби провести аналогію з Гавелом у його ставленні до Альжбети.

Похвала свободі

— Даруйте, патроне, — озвався Гавел, — не хочете ж ви, справді, сказати, що я знайшов в Альжбеті мірило власної цінності?

— Звичайно, ні, — саркастично кинула лікарка. — Ви вже нам усе пояснили. Виклична поведінку Альжбети ви сприймаєте як наказ, а вам хочеться зберегти ілюзію, ніби ви самі добираєте собі жінок до ліжка.

— Оскільки розмова тут у нас відверта, то, якщо хочете знати — ні, — замислено відповів Гавел. — Власне, я думав лише бути дотепним, коли казав, що сама виклична поведінка Альжбети мене дратує. Правду кажучи, були в мене жінки багато провокативніші, і їхня викличність тільки полегшувала справу, бо значно прискорювала хід подій.

— Тоді, чорт забирай, чому ж ви не хочете взяти Альжбету? — вигукнув лисий патрон.

— Патроне, ваше запитання зовсім не таке абсурдне, яким воно мені спочатку здалося, бо тепер я бачу, що відповісти на нього важко. Якщо бути відвертим, то я не знаю, чому. Я брав жінок бридкіших, старших і нахабніших. З цього можна зробити висновок, що, кінець кінцем, я все ж таки її візьму. Всі статистики дали б такий прогноз. Усі кібернетичні машини видали б такий результат. І, розумієте, якраз тому я її й не беру. Мабуть, мені захотілося сказати «ні» цій неминучості. Втерти носа принципові каузальності. Розладнати примхою вільного вибору нудну передбачуваність універсального плину подій.

— Але чому задля цього ви обрали саме Альжбету? — вигукнув лисий патрон.

— Тому, мабуть, що в цьому нема ніякого глузду. Якби якийсь глузд у цьому був, то можна було б проаналізувати

його й вирахувати мою поведінку. Саме завдяки відсутності раціонального глузду й зберігається той фрагмент свободи, який нам даний і за який ми повинні чіпко триматися, щоб у цьому світі невблаганних законів залишилось трохи людського безладу. Мої дорогі колеги, хай живе свобода! — закінчив Гавел і засмучено підніс келиха до уст.

Межа відповідальності людини

У цю мить у кімнаті з'явилася нова пляшка, на яку відразу переключилася увага присутніх там лікарів. Симпатичний молодик із розкутими манерами, що увійшов з цією пляшкою в руці, Флайшман, був студентом медицини, який проходив стажування у цьому відділенні. Він (повільно) поставив пляшку на стіл, (довго) шукав коркотяг, потім (без поквапу) встромив його в корок і став (глибокодумно) вгвинчувати його, аж нарешті (замріяно) витяг корок із пляшки. Дужки в попередньому реченні проставлені для того, щоб показати повільність Флайшмана, — повільність радше, а не незграбність, — що свідчила, з якою солодкою самозакоханістю молодий студент медицини уважно вдивлявся вглиб свого єства, нехтуючи незначущими деталями зовнішнього світу.

— Все, що я вам досі казав, — дурниці, — мовив доктор Гавел. — Це не я відштовхую Альжбету, а вона мене не хоче. Вона без тями від Флайшмана.

— Від мене? — озвався студент медицини, підвівши голову.

Потім він сягнистими кроками пішов класти коркотяг туди, звідки його взяв, відразу ж повернувся до низенького столика й наповнив келихи вином.

— Ви гарний хлопець, — сказав лисий патрон, у тон Гавелові. — Відтоді, як ви з'явилися у відділенні, вона стала нестерпною. Це триває ось уже два місяці.

Флайшман подивився (довгим поглядом) на патрона й сказав:

— Я про це нічого не знаю. — І додав: — Та воно мене й не цікавить.

— А всі ваші благородні промови? Всі ваші заклики шанувати жінок? — озвався Гавел, прикинувшись суворим

і сердитим. — З вашої вини Альжбета страждає, а вас це не цікавить?

— Я ставлюся до жінок співчутливо, і ніколи не міг би свідомо зробити їм зло, — сказав Флайшман. — Але те, що я роблю несвідомо, мене не цікавить, бо тут я нічого не можу вдіяти, а отже, й не відповідаю за це.

У цю мить увійшла Альжбета. Вона, безперечно, вирішила, що ліпше забути про завдану їй образу й поводитися так, мовби нічого не сталося; тому поводилася вона вкрай неприродно. Лисий патрон підсунув їй стільця й наповнив келих.

— Випийте, Альжбето! І забудьте про всі свої прикрості!

— Само собою, — відповіла Альжбета, обдарувавши його широкою усмішкою, й випила до дна.

Лисий патрон знову обернувся до Флайшмана:

— Якби ми відповідали тільки за те, що робимо свідомо, дурні першими були б оголошені невинними. Але річ у тому, мій любий Флайшмане, що людина повинна знати. Людина мусить відповідати за своє незнання. Незнання — це провина. Тому немає для вас виправдання, і, повірте мені, ви поводитеся з жінками по-хамському, хоч як би ви це заперечували.

Похвала платонічному коханню

Гавел приєднався до атаки на Флайшмана:

— Чи допомогли ви нарешті Кларі знайти пристойне помешкання, як обіцяли? — звернувся він до студента, нагадавши йому в такий спосіб про його невдале упадання біля однієї дівчини (відомої всім тут присутнім).

— Ще ні, але я цим займаюся.

— Мушу сказати, що Флайшман поводиться з жінками як джентльмен. Він не забиває їм баки балачками, а допомагає ділом, — втрутилася до розмови лікарка, беручи студента під захист.

— Я не можу терпіти, коли до жінки ставляться жорстоко, бо мені їх шкода, — повторив той.

— А проте Клара вам не дала, — сказала Альжбета й зареготала таким неприродним сміхом, що лисий патрон мусив узяти слово.

— Дала чи не дала, це важить набагато менше, ніж ви думаєте, Альжбето. Усім відомо, що Абеляра кастрували, а проте це не завадило йому та Елоїзі залишитися вірними коханцями, і їхнє кохання було безсмертним. Жорж Санд вісім років жила з Фредеріком Шопеном, непорочна, як діва, а про їхнє кохання говорять і досі! Я не хочу в такому шляхетному товаристві знову згадувати про хвойдочку, котра вшанувала мене найвищою честю, якою жінка може вшанувати чоловіка, відкинувши його домагання. Завважте, моя люба Альжбето, що зв'язок між коханням і тим, про що ви постійно думаєте, набагато слабший, ніж вам здається. Не сумнівайтеся, Клара любить Флайшмана. Вона дуже мила з ним, але віддатись йому не хоче. Вам це здається нелогічним, але сама суть кохання — в його нелогічності.

— А що ж у цьому нелогічного? — спитала Альжбета, знову засміявшись неприродним сміхом. — Кларі потрібне помешкання, тому вона й мила з Флайшманом. Але спати вона з ним не хоче, бо напевне має іншого для спання. Проте інший не може допомогти з помешканням.

У цю мить Флайшман підвів голову і сказав:

— Ви дієте мені на нерви. Можна подумати, що тут зібралася зграя підлітків. А може, вона просто сором'язлива? Вам це на думку не спало? А може, вона має хворобу, яку хоче приховати? Якийсь шрам, що її потворить? Існують жінки з напрочуд розвиненим чуттям сорому. Проте це речі, в яких ви не дуже тямите, Альжбето.

— Авжеж, — прийшов лисий патрон на допомогу студентові. — Клара так любить Флайшмана, що негодна йому віддатися. Ви просто уявити собі не можете, Альжбето, що б ви могли так закохатися в когось, аж були б нездатні лягти з ним у ліжко.

Альжбета підтвердила, що не може.

Сигнал

Тут ми на мить перестанемо стежити за цією розмовою (що постійно крутилася навколо якихось дурниць), аби сказати, що від самого початку цих дружніх посиденьок

Флайшман намагався зустрітися поглядом з лікаркою, бо вона страшенно йому подобалася, відколи він уперше її побачив (а було це місяць тому). Розкішна краса її тридцяти років засліпила його. Досі йому доводилося стрічатися з нею лише мимохідь, і ця вечірка була першою нагодою, коли він міг побути з нею якийсь час в одній кімнаті. Він мав відчуття, що вряди-годи вона відповідала на його погляди, і дуже цим зворушувався.

І ось, після одного такого обміну поглядами, лікарка рвучко підвелася, підійшла до вікна й сказала:

— Як гарно надворі. Повний місяць на небі...

І знов її погляд мовби ненароком ковзнув у бік Флайшмана.

Студент, що мав нюх на такі ситуації, відразу збагнув, що це сигнал — призначений йому. І в цю ж мить відчув, як роздимаються йому груди, переповнені почуттям. Груди його були чутливим інструментом, гідним майстерні великого Страдіварі. Час від часу йому доводилося переживати це рідкісне почуття схвильованості, й кожного такого разу він був переконаний, що хвиля, яка здіймалася в його грудях, була ніби невідворотним передвістям, ознакою того, що незабаром у його житті станеться щось грандіозне й нечуване, вище понад усі його мрії.

Він був геть приголомшений цією хвилею, але й (у якомусь кутику його мозку, куди не сягнув стрес) здивований: виходить, його жадання має таку силу, що дійсність слухняно відгукується на його поклик, готова тут-таки задовольнити його? Не перестаючи дивуватися зі своєї могутності, він став чекати моменту, коли балачка пожвавиться настільки, що він зможе вислизнути з-під уваги своїх колег. Як тільки йому здалося, що такий момент настав, він вийшов з кімнати.

Вродливий молодик зі схрещеними на грудях руками

Відділення, в якому відбувався цей імпровізований колоквіум, було на першому поверсі гарного павільйону, що стояв (по сусідству з іншими павільйонами) у великому

парку лікарні. Саме в цей парк і вийшов Флайшман. Він прихилився спиною до великого платана, закурив і втупив погляд у небо. Була чудова літня погода, в повітрі плавали густі пахощі, а в чорному небі висів круглий місяць.

Він намагався уявити, що буде далі: лікарка, яка подала йому знак вийти, дочекається, поки її голомозий за розмовою забуде про свою підозріливість, і делікатно дасть йому зрозуміти, що невеличка інтимна потреба примушує її на хвилину відлучитись.

А що станеться далі? Він волів не уявляти, що станеться далі. Хвиля в його грудях віщувала пригоду, й цього йому було досить. Він вірив у свій шанс, вірив у свою зірку кохання, вірив у лікарку. Заколисаний власною впевненістю (впевненістю, що й досі мішалася з подивом) він віддався приємному чеканню. Бо він бачив себе в оболонці чоловіка звабливого, жаданого, коханого, і йому приємно було чекати розвитку подій, склавши (елегантно) руки на грудях. Він був переконаний, що схрещені на грудях руки підкоряють жінок і долю.

У зв'язку з цим варто, безперечно, відзначити, що часто (якщо не завжди) Флайшман мав таке відчуття, ніби він *себе бачить*, ніби поруч з'являвся його двійник, і в такі моменти самота ставала надзвичайно приємною. Ось і того вечора, наприклад, він не просто стояв, прихилившись спиною до платана й курив, але водночас із приємністю милувався цим чоловіком (молодим і вродливим), який стояв під платаном, ліниво покурюючи. Він довго тішився цим видивом, аж почув чиїсь легкі кроки, що наближалися від павільйону. Він умисне не повернув голови. Ще раз глибоко затягнувся сигаретою, випустив із рота дим і не перестав дивитися в небо. Коли кроки були вже зовсім близько, він сказав голосом ніжним і скрадливим:

— Я знав, що ви прийдете...

Мала потреба

— Це було не так важко вгадати, — відповів йому лисий патрон. — Я волію справляти малу потребу на природі, а

не в цих новітніх витворах цивілізації, де тільки інфекцію підхопити можна. До того ж тут тоненька золотиста цівка в чудесний спосіб єднає мене з гумусом, з травою та землею. Бо я, Флайшмане, прах і через мить вернуся у прах, принаймні почасти. Пісяння на природі — це релігійний ритуал, через який ми обіцяємо землі, що рано чи пізно возз'єднаємося з нею повністю.

Флайшман мовчав, і патрон запитав:

— А ви? Ви прийшли сюди помилуватися місяцем?

Флайшман і далі вперто мовчав, і шеф провадив:

— Ви сновида, Флайшмане, за це я вас і люблю.

Флайшман витлумачив ці слова як сарказм і сказав тоном, який здався йому недбалим:

— Залиште свої вигадки з місяцем. Я теж прийшов сюди відлити воду.

— Мій любий Флайшмане, — геть розчулившись, сказав лисий завідувач відділення, — я тлумачу ваші слова як винятковий знак приязні до вашого вже немолодого патрона.

І вони прилаштувалися вдвох під платаном, аби справити ритуал, що його лисий шеф, опанований невичерпним натхненням образотворчості, порівняв із богослужінням.

ДІЯ ДРУГА

Молодик вродливий і саркастичний

Вони поверталися довгим коридором і лисий патрон по-братерському обіймав студента медицини за плечі. Студент був певен, що цей голомозий ревнивець розгадав сигнал лікарки і тепер лише морочить йому голову своїми запевненнями в палкій дружбі. Звичайно ж, він не міг просто так скинути руку патрона зі свого плеча, і це ще більше його дратувало. Втішало його лиш одне: те, що, нетямлячись від люті, він *бачив* себе розлюченого, бачив вираз власного обличчя і йому подобався цей розгніваний молодик, який незабаром повернеться в ординаторську і, на загальний подив, покаже себе зовсім у іншому світлі — саркастичним, ядучим, демонічним.

Коли вони повернулись, то в самому центрі ординаторської побачили Альжбету, яка енергійно виляла задком, мугикаючи якусь мелодію. Доктор Гавел сидів, втупивши очі в підлогу, а лікарка сквапно пояснила:

— Альжбета танцює.

— Вона трохи перебрала, — докинув Гавел.

Альжбета не переставала вертіти задком і вигинати бюст перед опущеним поглядом доктора Гавела.

— Де ви навчились такого чудового танцю? — запитав шеф.

Флайшман, роздимаючись від сарказму, вибухнув лунким сміхом:

— Ха-ха! Чудового танцю! Ха-ха-ха!

— Це номер, який я бачила в стриптиз-барі, у Відні, — відповіла лисому патронові Альжбета.

— Оце так! Оце так! — лагідно обурився лисий шеф. — Відколи це наші санітарки ходять до стриптиз-барів?

— А це комусь забороняється, патроне? — сказала Альжбета, коливаючи бюстом довкола нього.

Жовч заструменіла в тілі Флайшмана, шукаючи виходу.

— Вам потрібен бром, а не стриптиз, — сказав він. — Інакше ви всіх нас тут зґвалтуєте.

— Особисто вам нема чого боятись. Сопливі мене не цікавлять, — відрубала Альжбета й затруситла цицьками перед доктором Гавелом.

— І вам там сподобалось? — приязно поцікавився лисий патрон.

— Ще й як! Там була одна грудаста шведка, але в мене вони гарніші! — Вона погладила собі груди. — Ще одна там вдавала, ніби миється мильною піною у картонній ванні, а інша, мулатка, мастурбувала перед публікою, і її номер був найкращий!

— Ха-ха! — реготав Флайшман, доводячи свій диявольський сарказм до пароксизму. — Мастурбація — ось чого нам справді треба!

Смуток у формі жіночого заду

Альжбета танцювала далі, але публіка у неї, безперечно, була гіршого ґатунку, ніж у віденському стриптиз-барі. Гавел опустив голову, лікарка дивилася з глузливою посмішкою, Флайшман з осудом, а лисий шеф — із батьківською поблажливістю. Зад санітарки Альжбети, обтягнутий білою матерією халата, кружляв по кімнаті, мов велике кругле сонце, але сонце не було згасле й мертве (загорнуте в білий саван), сонце, що його всі оті байдужі чи збентежені погляди лікарів прирікали на жалюгідну непотрібність.

Настала мить, коли всім здалося, що Альжбета й справді ось-ось почне зривати з себе одежину за одежиною, і те враження було таким сильним, що лисий патрон визнав за обов'язок утрутитись:

— Альжбето, ви не у Відні!

— Ну чого ви боїтеся, патроне? Не хочете помилуватися голою жінкою? — заволала Альжбета й, уже вкотре обернувшись до доктора Гавела, грізно наставила на нього груди.

— Ну ж бо, мій любий Гавеле! Чого сидиш, мов на похороні? Підведи голову! Хтось у тебе помер? Ти в жалобі? Подивись на мене! Я жива! Я ще не вмерла! Я жива!

І в міру того, як з неї вихоплювалися ці слова, зад її усе менше ставав схожим на зад, а все більше — на втілення смутку, на смуток прегарної округлої форми, що, танцюючи, котився через кімнату.

— Гадаю, на сьогодні досить, Альжбето, — сказав Гавел, не відриваючи очей від паркету.

— Досить? — здивувалася Альжбета. — Та ж я для тебе танцюю, для тебе! А зараз я покажу тобі стриптиз. Великий стриптиз!

І вона смикнула за поворозки халата, зав'язані ззаду, зірвала його з себе жестом танцівниці й кинула на письмовий стіл.

Знову почувся жалібний голос лисого патрона:

— Альжбето, я радий, що ви хочете показати нам стриптиз, але зробіть це десь-інде. Бо тут, ви ж розумієте, лікарня!

Великий стриптиз

— Я знаю, де ми є, патроне, — відповіла Альжбета.

Тепер була вона у своєму службовому костюмі голубого кольору з білим комірцем і не переставала вигинатись.

Потім поклала долоні собі на стегна, ковзнула ними догори й підняла руки над головою; правою долонею провела по задертій угору лівій руці, після чого рвучко витягла обидві до Флайшмана, мовби кидаючи йому свою блузку. Флайшман перелякався й схопився на ноги.

— Дитино, ти її не впіймав! — гукнула Альжбета.

Після цього вона знову поклала долоні собі на стегна й ковзнула униз по ногах; нахилившись, підняла праву ногу, потім — ліву. Глипнула на патрона й махнула правою рукою, кидаючи йому уявну спідницю. Лисий патрон простяг руку й затиснув пальці в кулак; другою рукою він послав їй поцілунок.

Ще кілька посмикувань тілом, ще кілька кроків, й Альжбета зіп'ялася навшпиньки, потяглася руками за спину

і з'єднала пальці. Потім танцювальними рухами розвела руки, торкнулась лівими пальцями правого плеча, а правими пальцями — лівого, і знову граційно махнула рукою, цього разу в бік доктора Гавела, який і собі зробив відповідний рух, боязкий та збентежений.

Альжбета уже велично міряла кроками кімнату; вона обійшла всіх чотирьох своїх глядачів, підступаючи до кожного по черзі й демонструючи перед кожним символічну наготу свого бюсту. Наостанок спинилася перед доктором Гавелом, знов заколивала стегнами і, ледь нахилившись, ковзнула долонями по боках; далі (як і нещодавно) підняла спочатку одну ногу, потім другу й тріумфально випросталась, тримаючи двома пальцями невидимі трусики у піднятій руці. Ще один граційний кидок у бік доктора Гавела.

Стоячи у всій славі своєї фіктивної голизни, вона вже не дивилася ні на кого, навіть на доктора Гавела: схиливши набік голову, примруживши очі, вона споглядала хвилясті рухи власного тіла.

Потім горда поза зламалася, й Альжбета гепнула докторові Гавелу на коліна.

— Я геть виснажена, — сказала вона йому, позіхаючи.

І надпила ковток з його склянки.

— Докторе, — мовила вона, — у тебе нема якихось пігулок від сонливості? Бо я все одно не засну.

— Для вас, Альжбето, у мене знайдеться все! — сказав Гавел.

Він підняв її з колін, посадовив на стілець і пішов до аптечки. Там знайшов сильне снодійне і дав їй дві таблетки.

— Вони проженуть сонливість? — запитала вона.

— Це так само точно, як те, що я — Гавел, — відповів він.

Прощальні слова Альжбети

Проковтнувши таблетки, Альжбета хотіла назад вмоститися на Гавелові коліна, але той розсунув ноги й вона сіла на підлогу.

Гавел відразу й пожалкував, що це зробив, бо не мав наміру її принизити — рух цей був радше рефлексом щирої

відрази, яку він відчув на думку, що зараз зад Альжбети торкнеться його ніг.

Отож він спробував її підняти, але Альжбета трималася підлоги всією вагою свого тіла, з плаксивою впертістю не бажаючи підводитись.

Флайшман нахилився над нею і сказав:

— Ви п'яна, і вам треба поспати.

Альжбета підвела на нього очі, повні глибокої зневаги й (смакуючи патетичний мазохізм своєї прострації) сказала:

— Хам і дурень.

І повторила:

— Дурень.

Гавел знову спробував підвести її, але вона з усіх сил відштовхнула його й розплакалася. Ніхто не знав, що сказати, і схлипування Альжбети лунали в тиші кімнати, немов соло скрипки. Через кілька хвилин лікарці спала щаслива думка тихенько засвистіти. Альжбета одним стрибком підхопилася на ноги й рушила до дверей. Відчинивши їх, вона обернулася й сказала:

— Хами. Які ж ви хами. Якби ви тільки знали. Але ви нічого не знаєте. Ви нічого не знаєте.

Обвинувачувальна промова лисого патрона проти Флайшмана

З відходом Альжбети запала мовчанка, і першим її порушив лисий патрон:

— Ось бачите, мій любий Флайшмане. Ви твердите, що маєте співчуття до жінок. Але якщо ви маєте співчуття до жінок, то чому у вас його нема до Альжбети?

— До чого тут, власне, я? — огризнувся Флайшман.

— Не вдавайте, ніби ви нічого не знаєте! Адже вам щойно було сказано. Вона сохне за вами!

— А що я, власне, можу вдіяти? — запитав Флайшман.

— Нічого, — відказав лисий патрон. — Але ви грубо з нею поводитеся, чим змушуєте її страждати, а з цим можна щось удіяти. Весь вечір вона чекала одного — чи не подивитесь ви на неї, всміхнетеся, скажете добре слово. А що ви їй сказали?

— Нічого страшного я їй не сказав, — відповів Флайшман (хоч у голосі його прозвучала непевність).

— Нічого страшного, — іронічно повторив лисий патрон. — Ви посміялися з неї, коли вона так гарно танцювала, а танцювала ж вона заради вас; ви порадили їй прийняти бром і зробити собі мастурбацію. Нічого страшного! А коли вона роздягалася, ви впустили на підлогу її блузку.

— Яку блузку? — здивувався Флайшман.

— *Її* блузку, — сказав лисий шеф. — Не клейте дурня. А наостанок ви порадили їй іти спати, хоч вона щойно прийняла пігулки від перевтоми.

— Але ж вона чіплялася до Гавела, не до мене! — захищався Флайшман.

— Не розігруйте комедії, — суворо сказав лисий патрон. — А що ж їй було робити, коли ви зовсім не звертаєте на неї уваги? Вона вас провокувала. Вона так хотіла добути з вас бодай крихту ревнощів. А ви ще говорите про поведінку джентльмена!

— Дайте йому спокій, — сказала лікарка. — Він жорстокий, але він молодий.

— Він — архангел кари, — промовив Гавел.

Міфологічні ролі

— Маєте слушність, — сказала лікарка. — Ви тільки гляньте на нього — архангел. Прекрасний і грізний.

— У нас тут справді міфокомпанія, — сонно зауважив лисий шеф. — Бо ти — Діана. Холодна, спортивна, зла.

— А ви, ви — сатир. Старий, хтивий і балакучий. А Гавел — Дон Жуан. Ще не старий, але вже підстаркуватий.

— Не зовсім так. Гавел — це смерть, — відповів лисий патрон, повертаючись до своєї недавньої тези.

Кінець ери Дон Жуанів

— Якби ви мене запитали, хто я справді такий — Дон Жуан чи смерть, я мусив би, хоч і з тяжким серцем,

приєднатися до думки патрона, — сказав Гавел, зробивши великий ковток. — Дон Жуан був завойовник. Завойовник з великої літери. Великий завойовник. А чи можна бути завойовником, хотів би я вас запитати, на території, де ніхто не чинить опору, де все можливо й все дозволено? Ера Дон Жуанів минулася. Справжній нащадок Дон Жуана вже не *завойовує*, — він *колекціонує*. На зміну Великому Завойовникові прийшов Великий Колекціонер, але Колекціонер не має нічого спільного з Дон Жуаном. Дон Жуан був персонажем трагедії. Він мав тавро гріха. Він грішив весело й насміхався з Бога. Він був блюзнір і потрапив до пекла.

Дон Жуан носив на своїх плечах трагічний тягар, про який Колекціонер навіть уявлення не має, бо в його універсумі ніякий тягар не обтяжує. Кам'яні брили стали пухом. У світі Завойовника один погляд був вартий того, чого у світі Колекціонера варті десять років найповнішого плотського кохання.

Дон Жуан був хазяїном, а колекціонер — раб. Дон Жуан зухвало порушував усі умовності й закони. Великий Колекціонер тільки те й робить, що ретельно й у поті чола дотримується умовностей і пристосовується до законів, бо колекціонування давно вже належить до добрих манер і стало ознакою доброго тону, колекціонування сьогодні вважається чи не обов'язком. Якщо я в чомусь і винен, то тільки в тому, що не хочу брати Альжбету.

Великий Колекціонер не має нічого спільного ні з трагедією, ні з драмою. Завдяки йому еротика, що була колись зародком катастроф, стала тим, чим є сніданок або обід, філателія, пінг-понг або ходіння по крамницях. Колекціонер допоміг еротиці увійти в коло банальності, вивів її на сцену, на якій ніколи не може відбутися справжня драма.

— Гай-гай, мої друзі! — вигукнув Гавел патетичним тоном. — Мої любовні пригоди (якщо мені буде дозволено так їх назвати) є лише коном, на якому нічого не відбувається.

— Люба докторесо й любий патроне, ви протиставили Дон Жуана смерті як два терміни протилежності. Суто випадково, знічев'я, ви освітили проблему до самого її дна. Поміркуйте лишень: Дон Жуан кидав виклик неможливому.

І це було дуже по-людському. Натомість у царстві Великого Колекціонера немає нічого неможливого, бо це — царство смерті. Великий Колекціонер — це смерть, що прийшла зітнути своєю косою трагедію, драму, любов. Це смерть, що прийшла по Дон Жуана. В пекельному полум'ї, куди послав його Командор, Дон Жуан живий. Але у світі Великого Колекціонера, де пристрасті й почуття літають у просторі, наче пух, — у цьому світі він, безперечно, мертвий.

— Отже, моя люба пані, — сумно сказав доктор Гавел, — який з мене Дон Жуан! Чого б я не віддав, аби побачити Командора, аби відчути на своїй душі жахливий тягар його прокляття, відчути, як народжується в мені велич трагедії! Я, люба пані лікарко, ніякий не Дон Жуан, хіба що персонаж комедії. І навіть цим завдячую не собі, а тільки йому, Дон Жуанові, бо лише на історичному тлі його трагічної веселості ви ще можете добачити, більш чи менш виразно, комічний смуток мого існування як ловця спідниць, існування, що без цієї точки опори було б лише банальною сірістю, занудним пейзажем.

Нові сигнали

Стомлений своєю довгою тирадою (під час якої лисий патрон, куняючи, двічі ронив голову собі на груди), Гавел замовк. Після повної емоцій паузи озвалася лікарка:

— Я й не знала, докторе, що ви такий добрий оратор. Ви змалювали себе як персонажа комедії, сірості, нудьги, звели себе фактично до нуля! А однак, ваша манера вислову відзначалася певною шляхетністю. Все це ваша клята рафінованість: ви описуєте себе як жебрака, але добираєте такі шляхетні слова, що залишаєтесь усе ж таки принцом, а не жебраком. Ви — старий шахрай, докторе Гавел. Ви любите себе навіть тоді, коли вимащуєте себе багнюкою. Ви — старий і ниций ошуканець.

Флайшман гучно засміявся — йому здалось, на його превелику втіху, що в словах лікарки прозвучала зневага до Гавела. Розохочений іронією лікарки та власним сміхом, він підійшов до вікна й багатозначно промовив:

— Яка ніч!

— Атож, — сказала лікарка. — Ніч просто чудова. А Гавел тут грається в смерть. Чи ви хоч помітили, Гавеле, що надворі — чудова ніч?

— Звичайно ж, ні, — сказав Флайшман. — Для Гавела жінка — це жінка, ніч — це ніч, зима й літо теж завжди однакові. Доктор Гавел відмовляється помічати другорядні деталі.

— Ви бачите мене наскрізь, — сказав Гавел.

Флайшман подумав, що цього разу його рандеву з лікаркою таки відбудеться. Лисий шеф забагато випив, і дрімота, яка здолала його кілька хвилин тому, значно послабила його пильність.

— Ой, лихо з моїм міхурем, — сказав Флайшман і, кинувши промовистий погляд на лікарку, попрямував до дверей.

Газ

Опинившись у коридорі, він з приємністю подумав, що лікарка весь вечір глузувала з двох чоловіків — лисого шефа та Гавела, якого цілком слушно назвала старим шахраєм, і знову зачудовано відзначив, що ситуація повторюється: дивувався він уже не раз і саме тому, що ситуація ця повторювалася так регулярно: він подобався жінкам, вони віддавали йому перевагу перед досвідченими чоловіками, й ось тепер ця лікарка — що вочевидь була жінка надзвичайно вимоглива, розумна й досить (але приємно) зарозуміла — і він знову сприйняв це як новий і несподіваний для себе тріумф.

Саме в такому настрої Флайшман ішов довгим коридором, прямуючи до виходу. Він уже майже дійшов до дверей, які виходили в парк, коли тут у ніздрі йому вдарив запах газу. Він зупинився й принюхався. Запах був сильніший у напрямку дверей, за якими у невеличкій кімнаті спали санітарки. Несподівано Флайшман усвідомив, що його війняв неабиякий страх.

Його першим порухом було кинутися за лисим шефом та Гавелом, але він вирішив спочатку поторгати двері (він

не мав сумніву, що вони замкнені або забарикадовані). Але, на його превеликий подив, двері відчинилися. Лампа під стелею горіла й освітлювала велике жіноче тіло, що лежало на дивані, зовсім голе. Флайшман швидко розглянувся, підбіг до невеличкої газової плити й закрутив відкритий кран. Потім кинувся до вікна й розчахнув його навстіж.

Примітка в дужках

(Можна сказати, що Флайшман діяв холоднокровно і, безперечно, не розгубився. Проте є одна річ, якої він не міг би не відзначити, якби ще й думав на холодну голову. Звісно, на якусь секунду він затримав був погляд на голому тілі Альжбети, але його огорнув такий страх, що крізь його оболонку він не зміг відзначити те, чим ми тепер, з вигідної й безпечної відстані, помилуємося зі смаком.

Це було надзвичайно гарне тіло. Воно лежало горілиць, голова закинута назад, плечі були вузькуваті, а двоє чудових персів притислись одне до одного, показуючись у всій повноті та красі. Одна нога була випростана, а друга — ледь зігнута так, що добре було видно чарівну опуклість стегон і чорну пляму густого руна.)

Волання на поміч

Широко розчахнувши двері, Флайшман вибіг у коридор і став кликати на допомогу. Те, що сталося потім, відбувалося швидко й ефективно: штучне дихання, телефонний дзвінок у службу невідкладної допомоги, прибуття візка для тяжкохворих, передача потерпілої черговому лікареві, новий сеанс штучного дихання, повернення до життя, переливання крові і, нарешті, глибоке зітхання полегкості, коли стало очевидно, що життя Альжбети врятоване.

ДІЯ ТРЕТЯ

Хто що сказав

Коли четверо лікарів вийшли з лікарні на подвір'я, вони почувалися геть виснаженими.

Лисий патрон сказав:

— Ця шалапутна Альжбета зіпсувала нам наш колоквіум.

Лікарка сказала:

— Невдоволені жінки завжди ладні щось накоїти.

Гавел сказав:

— Диво та й годі. Їй треба було відкрити газ, аби ми помітили, яка вона ладна.

При цих словах Флайшман подивився (довгим поглядом) на Гавела й сказав:

— Я вже не маю бажання ні пити, ні вправлятися в дотепності. Добраніч.

І попрямував до вуличної брами.

Теорія Флайшмана

Балачки колег видалися Флайшманові гидкими. Він бачив у них бездушність людей, що наближаються до порогу старості, жорстокість їхнього віку, що настала перед його молодістю, наче ворожий бар'єр. Тому й захотілося йому побути самому, і він пішов додому пішки, аби повністю перейнятись своїм екзальтованим станом. Він не переставав повторювати собі, що Альжбета була за дві часниці від смерті й що відповідальним за цю смерть був би він.

Само собою, він знав, що людина накладає на себе руки не з однієї, а здебільшого з цілої сукупності причин; проте

він не міг не думати, що однією з цих причин, і, безперечно, причиною вирішальною, був він — самим фактом свого існування й своєї сьогоднішньої поведінки.

Тепер Флайшман патетично себе картав. Він твердив собі, що він егоїст, замилуваний у своїх любовних успіхах. Йому здавалося гротескним, що він дозволив собі засліпитися інтересом, який виявила до нього лікарка. Він дорікав собі, що скористався Альжбетою як об'єктом, вилив на неї всю свою жовч, коли ревнивий патрон перешкодив його нічному рандеву. Хто дав йому право повестись отак з нещасною жінкою?

Водночас молодий студент медицини не був примітивом, і тому кожен з його душевних станів містив у собі діалектику ствердження й заперечення, тобто на звинувачувальний голос у ньому озвався голос захисника: сарказми, які він адресував Альжбеті, були, звичайно, недоречними, але вони не призвели б до такого трагічного результату, якби Альжбета в нього не закохалася. А що міг вдіяти Флайшман у такій ситуації? Чи вся відповідальність за цю жінку падала автоматично на його плечі?

Він замислився над цим питанням, яке здалося йому ключем до таємниці цілого людського буття. Він навіть зупинився й сформулював надзвичайно серйозну відповідь на нього: атож, він не мав рації, коли казав лисому шефові, що не відповідає за наслідки своїх несвідомих вчинків. Справді, хіба міг він обмежити свою особистість лиш тим, що було для неї свідомим і обміркованим? А те, що він накликáв на людей несвідомо, хіба не входило до сфери його особистості? Хто, крім нього, мав би нести відповідальність за це? Атож, він винен; винен у тому, що Альжбета закохалася в нього; винен у тому, що не завважив цієї любові; у тому, що знехтував її; атож, винен. Адже сьогодні він мало не вбив людину.

Теорія лисого патрона

Поки Флайшман чинив над собою цей самосуд совісті, лисий патрон, Гавел і лікарка повернулися в ординаторську. Їм уже не хотілося пити. Якийсь час всі троє мовчали.

— І що могла взяти собі до голови наша Альжбета? — сказав доктор Гавел.

— Нічого сентиментального, — відказав лисий патрон. — Коли хтось вичворює такі дурниці, я відкидаю думку про емоції. Втім, якби ви не були упертюхом і зробили з нею те, що робите з усіма іншими, цього не сталося б.

— Дякую, що ви склали на мене відповідальність за самогубство, — сказав Гавел.

— Будьмо точними, — відповів лисий патрон. — Йдеться не про самогубство, а про виставу самогубства, облаштовану так, щоб уникнути смерті. Мій любий докторе, коли людина хоче отруїтися газом, то починає з того, що замикає двері на ключ. Більше того, вона дбайливо законопачує всі шпари, щоб газ втримався в приміщенні якомога довше. Альжбета не думала про смерть, вона думала про вас.

Одному Богові відомо, скільки тижнів тішилася вона думкою, що буде з вами на нічному чергуванні, і щойно почалася наша вечірка, як вона безсоромно стала липнути до вас. Але ви були непробивні. І що більше ви були непробивні, то більше вона пила й тим зухвалішою ставала: вона базікала, вона танцювала, вона хотіла влаштувати стриптиз...

Розумієте, я дошукуюсь, чи немає в усьому цьому чогось особливо зворушливого. Коли вона усвідомила, що неспроможна привабити ані ваших очей, ані ваших вух, вона поклалася на ваш нюх і відкрила газ. Але перш ніж відкрити газ, роздяглася до голого тіла. Вона знає, що тіло в неї гарне, й хотіла примусити вас пересвідчитися в цьому. Пригадайте, що вона сказала, виходячи: «Якби ви тільки знали. Але ви нічого не знаєте. Ви нічого не знаєте». Тепер ви все знаєте: в Альжбети негарне обличчя, але тіло в неї гарне. Ви самі це визнали. Як бачите, її розрахунок виявився не таким вже й дурним. Я навіть цікавий знати, чи не передумаєте ви тепер.

Гавел стенув плечима.

— Можливо, — сказав він.

— Я в цьому певен, — мовив лисий патрон.

Теорія Гавела

— Те, що ви кажете, патроне, може здатися переконливим, але є одна помилка у ваших логічних засновках — ви перебільшуєте мою роль у цій справі. Бо йдеться не про мене. Не тільки я один відмовився взяти Альжбету — її не хотів брати ніхто.

— Нещодавно, коли ви запитали, чому я цього не хочу зробити, я наговорив вам усіляких дурниць про красу вільного вибору та про свободу, яку я нібито плекаю й бережу. Але то були пусті слова, що мали замаскувати істину, суть якої протилежна й маловтішна: якщо я відштовхнув Альжбету, то тільки тому, що я — не вільна людина. Ніхто не хоче спати з Альжбетою, а якби хто й переспав, то ніколи б не признався в цьому, бо його взяли б на глузи. Мода — це страхітливий дракон, і я слухняно їй підкорився. Альжбета — зріла жінка, і це давить їй на мізки. І, можливо, більше, ніж будь-що інше, їй давить на мізки те, що я її відштовхнув, — *я*, що як всім відомо, беру все, що дають. Але мода була мені дорожча, ніж Альжбетині мізки.

— Ви маєте слушність, патроне: вона знає, що в неї гарне тіло, тому ця ситуація абсурдна й несправедлива, і вона вирішила протестувати. Згадайте, як весь вечір вона намагалася привернути увагу до свого тіла. Коли вона згадала про шведську стриптизерку, бачену у Відні, вона погладжувала свої груди, кажучи, що вони в неї гарніші, ніж у шведки. І ще, пам'ятаєте? — весь вечір її цицьки та зад виповнювали кімнату, мов юрба демонстрантів. Я говорю серйозно, патроне, бо то була демонстрація.

— А пригадайте її стриптиз, пригадайте, як вона ним жила. Патроне, це найсумніший стриптиз з усіх, які мені доводилось бачити. Вона роздягалася з пристрастю, але так і не звільнилася від ненависного футляра лікарняної уніформи. Вона роздягалася, неспроможна роздягтися. І знаючи, що не роздягнеться ніколи, вона усе ж таки роздягалася, бо хотіла, щоб ми всі прилучились до цього сумного й нездійсненного бажання роздягтися. Патроне, це було не роздягання, а елегійний спів роздягання, спів про неможливість роздягтися, про неможливість кохатися,

про неможливість жити! Але навіть цього співу ми не захотіли слухати, ми опустили голови, вдаючи байдужість.

— О, романтичний любителю дівок! Ви й справді вірите, що вона хотіла вмерти? — вигукнув лисий патрон.

— Пригадайте, — вів далі Гавел, — що вона сказала мені, танцюючи. Вона сказала: «Я ще жива! Я ще не вмерла!» Пригадуєте? Від тієї миті, як вона пішла в танець, вона вже знала, що з собою зробить.

— А чому це їй захотілося вмерти голою? Ви зумієте пояснити це?

— Вона хотіла кинутись в обійми смерті, як кидаються в обійми коханця. Саме тому вона роздяглася, причесалася, нафарбувалася...

— І саме тому не замкнула двері на ключ? Благаю, не переконуйте мене, що вона справді хотіла вмерти.

— Можливо, вона й не знала певно, чого вона хоче. Може, ви знаєте, чого ви хочете? Хто з нас знає, чого він хоче? Вона хотіла вмерти й водночас (так само щиро) хотіла відтягти акт, який мав привести її до смерті й звеличити її. Гадаю, ви це розумієте — їй не хотілося, аби її бачили тоді, коли смерть уже перетворить її тіло на почорнілий, смердючий і потворний труп. Вона хотіла показати нам своє тіло, — таке гарне, таке недооцінене, — що в усій своїй красі спарувалося зі смертю; вона хотіла, щоб принаймні в цей важливий момент ми приревнували її тіло до смерті й зажадали його.

Теорія лікарки

— Панове, — нарешті озвалася лікарка, яка досі мовчки й уважно слухала двох колег, — те, що ви обидва сказали, мені здається цілком логічним, наскільки може про це судити жінка. Сама по собі, кожна з ваших теорії здається досить переконливою й свідчить про глибоке знання життя. Вони мають лише одну ваду. В них немає ані грама правди. Альжбета не думала про самогубство. Ні про самогубство реальне, ні про самогубство вдаване. Про жодне.

Якусь мить лікарка смакувала ефект своїх слів, а тоді попровадила:

— Відразу видно, панове, що вас мучить совість. Коли ми повернулися з невідкладної допомоги, ви не захотіли увійти до кімнати санітарок. Ви не хотіли більше її бачити. А от я ретельно оглянула її ще тоді, коли Альжбеті робили штучне дихання. На плиті там стояла каструлька. Альжбета поставила воду собі на каву, а потім заснула. Вода перелилася через вінця й загасила полум'я.

Обидва лікарі пішли з лікаркою до кімнати санітарок. І справді, на плиті там стояла каструлька, в якій ще лишилося трохи води.

— Але в такому разі, чого вона лежала гола? — з сумнівом в голосі перепитав лисий патрон.

— Подивіться уважно, — сказала лікарка, показуючи в усі чотири кутки кімнати: голуба блузка лежала на підлозі під вікном, ліфчик висів угорі на скриньці з аптечкою, а білі трусики лежали на підлозі в протилежному кутку. — Альжбета розкидала свою одежину в усі боки, а це свідчить, що вона хотіла бодай для себе самої виконати стриптиз, який ви так обачливо заборонили, патроне!

На самоті з собою вона, мабуть, почулася дуже втомленою. Це не узгоджувалося з її задумом, бо вона ще не відмовилась від надій на цю ніч. Вона знала, що ми врешті підемо, а Гавел залишиться сам-один. Для цього вона й попросила таблетки, аби не заснути. Вона вирішила зготувати собі каву й поставила каструльку на вогонь. Після цього знову подивилась на своє тіло, й розпалилася. Адже, панове, в Альжбети є одна перевага над вами. Вона не бачить своєї голови. Сама для себе вона є красунею — майже без вад. Отже, подивившись на своє тіло, вона розпалилася і млосно розляглася на дивані. Та, мабуть, сон здолав її перше, ніж вона спізнала оргазм.

— Так воно й було, — погодився Гавел. — Тим більше, що я дав їй снодійні пігулки!

— Це на вас схоже, — сказала лікарка. — Тож тепер вам усе ясно, чи ні?

— Залишається одна неясність, — промовив Гавел. — Пригадайте, як вона викрикувала: «Я жива! Я ще не вмерла!

Я ще жива!» Або її останні слова — мовлені з таким пафосом, наче то були слова прощання: «Якби ви тільки знали! Але ви нічого не знаєте! Ви нічого не знаєте!»

— Даруйте, Гавеле, — сказала лікарка, — хіба вам не відомо, що дев'яносто зі ста мовлених слів — це слова, пущені на вітер? Хіба ви особисто не говорите здебільшого для того, аби не мовчати?

Лікарі побазікали ще трохи, а тоді розійшлися. Лисий патрон і лікарка потисли Гавелові руку й пішли геть.

Пахощі плавали в нічному повітрі

Флайшман нарешті дійшов до тієї вулиці в передмісті, на якій він жив зі своїми батьками в невеличкій, оточеній садом віллі. Він відчинив ґратчасту хвіртку, але, не дійшовши до вхідних дверей, присів на лавочку під кущем троянд, дбайливо виплеканих його матір'ю.

Пахощі плавали в нічному повітрі літа, а в грудях Флайшмана нуртували слова «винен», «егоїзм», «закохалася», «смерть», сповнюючи його екзальтованою втіхою; він мав таке відчуття, що на спині в нього пробиваються крила.

В цьому напливі меланхолійного щастя він відчув, що його кохають, як ніколи ще не кохали. Звичайно ж, кілька жінок дали йому цілком відчутні докази своїх сентиментів, але тепер він постав перед холодною очевидністю: а чи завжди то було кохання? Чи не ставав він іноді жертвою ілюзій? Чи не уявляв він собі більше, аніж дійсно мав? Наприклад, Клара — була вона в нього закохана, а чи нею рухав суто практичний інтерес? Що її більше цікавило — помешкання, яке він обіцяв знайти для неї, чи він сам? Усе для нього зблякло після вчинку Альжбети.

Великі слова витали в повітрі, і Флайшман сказав собі, що для міри кохання є лиш один критерій — смерть. У кінці справжнього кохання чатує смерть, і лиш те кохання, в кінці якого чатує смерть, є справжнім.

Пахощі плавали в нічному повітрі, і Флайшман запитав себе: чи хто-небудь коли-небудь кохатиме його так, як кохає ця негарна жінка? Але що важить краса чи потворність

поруч з коханням? Що значить негарне обличчя супроти почуття, велич якого віддзеркалює абсолют?

(Абсолют? Атож. Флайшман — юнак, зовсім недавно закинутий у непевний світ дорослих. Він як уміє зваблює жінок, але передусім прагне від них обіймів утішальних, безконечних, спокутних, які врятують його від жорстокого релятивізму нещодавно відкритого світу.)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Повернення лікарки

Доктор Гавел щойно був приліг на кілька хвилин на диван, накритий тонким вовняним покривалом, як почув стукіт у шибку. В місячному світлі він розгледів обличчя лікарки. Доктор розчахнув вікно й запитав:

— Що сталося?

— Відчиніть двері, — сказала лікарка й легкою ходою попрямувала до входу в павільйон.

Гавел застебнув сорочку, зітхнув і пішов відчиняти.

Лікарка увійшла мовчки, і тільки коли вмостилася в крісло в ординаторській, навпроти Гавела, стала пояснювати, що не може повернутися додому, бо страшенно стурбована і не змогла б заснути, і що просить Гавела ще трохи погомоніти з нею, аби заспокоїтися.

Гавел не вірив жодному слову лікарки й був не досить добре вихований (чи досить необачний), аби цього не показати.

Тому вона провадила:

— Звичайно ж, ви мені не вірите, бо певні, що я прийшла, аби переспати з вами.

Лікар зробив заперечливий жест, але лікарка не вгавала:

— Самозакоханий Дон Жуан! Звичайно ж! Яка б жінка на вас не глянула, у неї тільки одне на думці. А ви, з нехіттю та відразою, просто виконуєте свою сумну місію.

Гавел знову зробив заперечливий жест, але лікарка, закуривши сигарету й випустивши струмінь диму, вела далі:

— Не бійтеся, мій бідолашний Дон Жуане. Я не прийшла завдавати вам прикрості. У вас нема нічого спільного зі смертю. Все це — лише парадокси нашого дорогого

патрона. Ви не можете собі уявити — і, либонь, маєте на це підстави, — що далеко не всі жінки тільки й мріють про те, аби їх хтось узяв. Я, наприклад, можу вас запевнити, що маю стійкий імунітет проти вас.

— Ви прийшли мені це сказати?

— Можливо. Я прийшла вас утішити, переконати, що ви не смерть. Що я вам не дозволю себе взяти.

Моральність Гавела

— Це дуже мило з вашого боку, — сказав Гавел, — дуже мило, що ви не дозволите себе взяти, і що прийшли сказати це. Ви маєте рацію, нічого спільного зі смертю в мене нема. Я не тільки не беру Альжбети, я не візьму й вас.

— Справді? — кинула лікарка.

— Це не означає, що ви мені не подобаєтесь. Зовсім навпаки.

— Наскільки навпаки? — сказала лікарка.

— Ви мені дуже подобаєтесь.

— Тоді чому ви не хочете мене взяти? Тому, що я не звертаю на вас уваги?

— Ні, гадаю, тут справа в іншому.

— У чому?

— У тому, що ви — коханка патрона.

— Ну й що?

— Патрон ревнивий. Йому було б дуже прикро.

— То у вас моральні принципи? — засміялася лікарка.

— Бачите, — сказав Гавел, — я мав надто багато інтриг із жінками, й це навчило мене більше цінувати чоловічу дружбу. Ця дружба не заплямована примхами еротики, а тому є єдиною цінністю, яку я маю в житті.

— Ви вважаєте патрона своїм другом?

— Він багато зробив для мене.

— А ще більше для мене, — відповіла лікарка.

— Можливо, — сказав Гавел. — Але йдеться не про вдячність. Він мені друг, і все. Він добрий чоловік. І дуже до вас прив'язаний. Якби я спробував вас узяти, я мав би себе за мерзотника.

Обмовлений патрон

— Я не сподівалася, — сказала лікарка, — почути з ваших уст таку похвалу дружбі. Я відкриваю вас, докторе, у зовсім новому й несподіваному для мене образі. Ви, всупереч сподіванням, не тільки здатні відчувати, ви ще й скеровуєте цю здатність (і це дуже зворушливо) на чоловіка літнього, сірого, обскубаного, з якого можна лише посміятися. Ви бачили його зовсім недавно. Ви бачили, як він намагається грати якусь не свою роль? Він завжди прагне довести щось, чому ніхто не вірить.

Насамперед він хоче довести, що він дотепний. Ви ж його чули. Він пробалакав цілий вечір, так нічого й не сказавши, він розважав «гальорку», він вправлявся в дотепності: доктор Гавел — це смерть, він вигадував парадокси про нещастя щасливого шлюбу (цю пісеньку я вже чула сотні разів!), він намагався заморочити Флайшмана (так ніби для цього необхідно бути дуже дотепним!).

По-друге, він намагається вдавати з себе дуже добру людину. Насправді він ненавидить усіх, у кого є волосся на голові, але тільки ще дужче псує собі настрій. Він лестив вам, він лестив мені, він був по-батьківському добрий і лагідний з Альжбетою, він глузував із Флайшмана, хоч докладав зусиль, аби Флайшман цього не помітив.

По-третє, і це найсерйозніше, він прагне довести, що він невідпорний. Він розпачливо намагається заховати свою сьогоднішню фізіономію під її колишньою оболонкою, та, на жаль, її вже немає, і ніхто з нас не пам'ятає, якою вона була колись. Ви ж бачили, як майстерно він підкинув нам історію з курвочкою, котра його відштовхнула, — лише, аби нагадати, яким він був колись, і змусити нас забути про його жалюгідну лисину?

Захист патрона

— Все, що ви кажете — майже правда, моя люба пані, — відповів Гавел. — Але у ваших словах я знаходжу лише додаткові аргументи, щоб любити патрона, бо ви собі не

уявляєте, як вони мене зворушують. Чому ви хочете, щоб я сміявся з лисини, яка мене чекає? Чому ви хочете, щоб я сміявся з упертих намагань патрона здаватися не тим, ким він є?

Старий чоловік може або приймати те, чим він є, тобто жалюгідними рештками самого себе, або не приймати. Але що йому робити, якщо він цього не приймає? Нічого іншого, як удавати, що він не такий, яким є; йому нічого не лишається, як тяжкими зусиллями навертати образ, якого більше нема, бо він відійшов у небуття; вигадувати, грати свою веселість, життєздатність, привітність. Оживити себе молодого, спробувати злитися з ним, замінити ним себе сьогоднішнього. В комедії, яку розігрує патрон, я бачу себе, бачу своє майбутнє. Якщо, звичайно, в мене стане сил не змиритися із сумною реальністю — а це, звичайно ж, є набагато гіршим злом, ніж отака сумна комедія.

Можливо, ви правильно розгадали гру патрона. Але за це я його тільки більше люблю й ніколи не зможу завдати йому прикрості, з чого випливає, що я ніколи не ляжу з вами до ліжка.

Відповідь лікарки

— Мій любий докторе, — відповіла лікарка, — різниця між вашим та моїм ставленням до нього не така вже й велика, як вам здається. Я також його люблю. І також жалію його, як ви. І завдячую йому більше, ніж ви. Без нього я ніколи б не влаштувалася на таку добру роботу. (Вам чудово про це відомо, всім чудово про це відомо.) Ви гадаєте, я воджу його за ніс? Обманюю його? Маю інших коханців? З якою радістю йому це донесли б! Я не хочу робити зла нікому — ні йому, ні собі, а отже, я зовсім не така вільна, як вам здається. Я зв'язана по руках і ногах. Але я рада, що ми з вами дійшли розуміння. Бо ви — єдиний чоловік, з яким я можу дозволити собі зрадити патрона. Справді-бо, ви його щиро любите й ніколи не захочете завдати йому прикрості. Ви будете надзвичайно стриманим. Я можу покластися на вас. Отже, й віддатися вам...

І вона вмостилася докторові Гавелу на коліна й почала розстібати йому гудзики.

А що зробив доктор Гавел?

А що він міг зробити...

ДІЯ П'ЯТА

У вихорі шляхетних почуттів

Після ночі настав ранок, і Флайшман вийшов у сад, аби нарізати троянд для букета. Потім сів на трамвай і поїхав до лікарні.

Альжбета лежала в окремій палаті відділення невідкладної допомоги. Флайшман сів біля її узголів'я, поставив букет на столик і взяв її руку, щоб порахувати пульс.

— Вам уже краще? — запитав він.

— Атож, — відповіла Альжбета.

І Флайшман сказав голосом, сповненим глибокого почуття:

— Вам не слід було робити таку дурницю, моя люба.

— Правильно, — сказала Альжбета, — але я заснула. Я поставила воду на плиту, щоб зготувати собі каву, й заснула, як ідіотка.

Флайшман здивовано втупився в Альжбету, бо не чекав такої великодушності з її боку. Альжбета хоче звільнити його від докорів сумління, вона не хоче гнітити його своїм коханням, вона відмовляється від цього кохання!

Він попестив їй щоки і, в полоні почуттів, перейшов на «ти»:

— Я знаю все. Не треба брехати. Але вдячний тобі за твою брехню.

Він зрозумів, що ніколи не знайде в жодній іншій жінці стільки благородства, самозречення та відданості, й ледве не піддався спокусі попросити її руки. Але в останню мить стримався (зрештою, у нього ще знайдеться час звернутися з такою пропозицією) і сказав лише:

— Альжбето, Альжбето, люба моя Альжбето. Це тобі я приніс троянди.

Альжбета подивилася на Флайшмана приголомшено й пробелькотіла:

— Мені?

— Авжеж, тобі. Бо я щасливий бути тут з тобою. Бо я щасливий, що ти є, Альжбето. Можливо, я тебе навіть кохаю. Можливо, навіть дуже кохаю. Але саме тому буде краще, якщо ми залишимо все, як є. Як на мене, то чоловік і жінка більше кохають одне одного, коли вони просто існують одне для одного і вдячні одне одному за те, що вони є. Я дякую тобі, Альжбето, дякую за те, що ти є.

Альжбета не зрозуміла анічогісінько, але всміхалася блаженною усмішкою, дурною усмішкою, повною невиразного щастя й невиразної надії.

Потім Флайшман підвівся, потис Альжбеті плече (знак скромного і стриманого кохання), повернувся й боком вийшов.

Непевність у всьому

— Наша люба колєжанка, яка сьогодні буквально сяє молодістю й красою, схоже, знайшла найімовірніше пояснення вчорашньої події, — сказав лисий патрон лікарці й Гавелу, коли всі троє знову зустрілися у відділенні невідкладної допомоги. — Альжбета поставила на плиту воду, щоб зготувати собі каву, й заснула. Принаймні так вона все пояснює.

— От бачите, — сказала лікарка.

— Нічого я не бачу, — відповів лисий патрон. — Зрештою, ніхто не знає, як усе було. А може, та каструля вже стояла на плиті? Якщо Альжбета справді хотіла вкоротити собі віку, то навіщо їй було прибирати звідти каструлю?

— Але ж вона сама так усе пояснює! — зауважила лікарка.

— Після комедії, яку вона нам зіграла, і страху, якого нагнала, нічого дивного, що вона вмовляє в нас, ніби все сталося через каструлю. Не забувайте, що в цій країні кожного, хто пробував накласти на себе руки, автоматично засилають до божевільні. Така перспектива не всміхається нікому.

— Вам подобаються ці історії про самогубство, патроне? — спитала лікарка.

— Я хотів би, щоб Гавел бодай раз помучився докорами сумління, — засміявся лисий патрон.

Каяття Гавела

У малозначній репліці патрона нечисте сумління Гавела розпізнало зашифроване звинувачення, таємне послання небес.

— Патрон має рацію, — сказав він. — Це не мусила бути спроба накласти на себе руки, але могла бути. Проте, якщо говорити відверто, я ні в чому не став би дорікати Альжбеті. Назвіть-но мені абсолютну цінність, з огляду на яку самогубство можна було б вважати за неприйнятне в принципі. Кохання? Дружба? Я запевняю, що дружба є не менш вразлива, ніж кохання, і що нічого не можна будувати на дружбі. Може, скажете, самолюбство? Хотілося б, аби так було. Але, — додав Гавел схвильовано, і це прозвучало майже як каяття, — клянуся тобі, патроне, що я зовсім себе не люблю.

— Панове, — сказала лікарка з усмішкою, — якщо це робить ваше життя прекраснішим, якщо від цього залежить спасення ваших душ, то зійдімося на тому, що Альжбета справді хотіла вкоротити собі віку. Згода?

Happy end

— Досить, — сказав лисий патрон. — Міняймо тему. Гавеле, ваші сентенції затруюють повітря цього чудового ранку. Я на п'ятнадцять років старший за вас. Я маю нещастя бути щасливим у сімейному житті й тому неспроможним розлучитися. І з коханням мені не поталанило, бо жінка, в яку я закохався, на жаль, надто гарна для мене — ось вона, поруч. А проте я почуваюся щасливим на цій землі!

— Дуже, дуже приємно це чути, — сказала лікарка лисому патронові з незвичною ніжністю в голосі, й узяла його за руку. — Я теж почуваюся щасливою на цій землі.

У цю мить до трьох лікарів підійшов Флайшман і сказав:

— Я щойно був у палаті Альжбети. Це справді дівчина напрочуд порядна. Вона все заперечує. Вона все бере на себе.

— От бачите, — сказав лисий патрон, сміючись. — А Гавел тільки що штовхав нас усіх до самогубства.

— А таки штовхав, — сказала лікарка й підійшла до вікна. — Сьогодні буде чудовий день. Що ви на це скажете, Флайшмане?

Кількома хвилинами раніше Флайшман майже докоряв собі за те, що відбувся в цій історії лише букетом троянд та кількома красивими словами, але тепер він з радістю думав, що правильно зробив, коли не став прискорювати плин подій. Він прийняв сигнал лікарки і зрозумів його значення. Отже, нитка пригоди починалася там, де вона вчора обірвалась, коли запах газу перешкодив їхньому рандеву. І Флайшман не зміг втриматися, аби не всміхнутися лікарці, навіть під ревнивим поглядом лисого патрона.

Отже, історія розвивається далі, від того місця, де вчора закінчилась, але Флайшман має відчуття, що входить у неї старшим і набагато сильнішим. Він має за собою кохання — велике як смерть. Він відчуває, як у грудях йому здіймається хвиля, найвища й наймогутніша з тих, які роздимали йому груди раніше. Бо віднині його любострастя будить смерть; смерть, з якою йому довелося стати віч-на-віч — велична смерть, що підбадьорює й додає сил.

НЕХАЙ СТАРІ МЕРЦІ ПОСТУПЛЯТЬСЯ МІСЦЕМ МЕРЦЯМ МОЛОДИМ

1

Він повертався додому вулицями чеського містечка, де жив уже багато років, змирившись з малоцікавим життям, з сусідами-пліткарями та монотонною брутальністю, яка оточувала його в конторі, — ішов настільки байдужий до всього (так ходять по дорозі, якою ходили сотні разів), що мало не проминув її. Зате вона впізнала його здалеку і вже усміхалася йому назустріч, — ця усмішка в останню мить, коли вони порівнялися, переключила якийсь вимикач у його пам'яті й вивела його з напівсонного забуття.

— Я спочатку вас не впізнав, — сказав він, але це було незграбне вибачення, бо відразу наштовхнуло їх на тему, яку вони воліли б обминути: вони не бачилися вже п'ятнадцять років і обоє постаріли.

— Я так змінилася? — запитала вона, і він відповів, що ні, хоч це була неправда, — але й не зовсім неправда, бо ця стримана усмішка (сором'язливо-скромна ознака відкритості душі) дійшла до нього через відстань у багато років незмінною, і стурбувала його. Ця усмішка пробудила в ньому давній образ цієї жінки, настільки виразний, що він мусив зробити над собою зусилля, аби притлумити той образ і побачити її такою, якою вона була тепер — тепер це була майже стара жінка.

Він запитав, куди вона йде і чи має якісь плани, і почув, що вона тут влаштовувала деякі справи й має повернутися поїздом увечері до Праги. Він висловив радість з приводу такої несподіваної зустрічі, й оскільки обоє погодилися на тому (і слушно), що дві місцеві кав'ярні — брудні й переповнені, то він запросив її до свого парубоцького помешкання, що було неподалік і де він міг приготувати для неї чай чи каву, а головне, там було чисто й спокійно.

2

День почався для неї погано. Її чоловік (років тридцять тому вони жили тут якийсь час, потім перебралися до Праги, де він і помер десять років тому) був похований на місцевому кладовищі, згідно з бажанням, висловленим у досить дивному заповіті. Тоді вона взяла в оренду клаптик землі на кладовищі, а кілька днів тому з'ясувала, що забула поновити угоду, а термін відстрочки вже збіг. Спочатку вона мала намір написати в контору кладовища, але знаючи, що всяке листування з установами — справа марудна й марна, вирішила приїхати.

Хоча вона добре знала дорогу до чоловікової могили, в той день їй здалося, що вона прийшла на кладовище вперше. Могили вона не знайшла й подумала, що заблукала. Потім нарешті зрозуміла: там, де колись стояв пісковиковий надгробок, на якому золотими літерами було вибите ім'я її чоловіка, тепер височів (вона була певна, що впізнала те місце, орієнтуючись на дві сусідні могили) чорний мармуровий пам'ятник з чужим позолоченим ім'ям.

Схвильована, вона побігла в контору кладовища. Там їй пояснили, що по закінченні терміну оренди могили автоматично ліквідуються. Вона їм дорікнула, чому її не попередили, а їй відповіли, що на кладовищі мало місця і що *старі мерці мусять поступатися місцем мерцям молодим*. Обурена, вона сказала їм, насилу стримуючи ридання, що вони не мають ані людської гідності, ані поваги до інших, але, зрозумівши, що сперечатися марно, пішла геть. Як не змогла вона відвернути смерть чоловіка, так і тепер виявилася цілком безпорадною перед його другою смертю — смертю *старого мерця*, який уже не мав права на існування навіть як мрець.

Вона повернулася в місто, й до смутку її незабаром додалася тривога, бо вона стала думати, як пояснити синові зникнення батькової могили і як виправдатись перед ним за своє недбальство. А там прийшла ще й втома: вона не знала, як збавити години чекання, бо до відходу празького поїзда було ще далеко, знайомих тут уже не було, і навіть не хотілося робити сентиментальну прогулянку: тут усе так

змінилося за останні роки, що місця, які вона пам'ятала, поставали перед нею зовсім іншими. Тому-то вона вдячно прийняла запрошення старого друга (наполовину забутого), який стрівся їй випадково: тепер вона мала змогу помити руки у ванній кімнаті, зручно вмоститись у м'якому кріслі (боліли ноги), оглянути кімнату й почути, як за перегородкою, в куточку, призначеному для кухні, булькає вода, закипаючи на плиті.

3

Зовсім нещодавно, коли йому виповнилося тридцять п'ять, він несподівано для себе відкрив, що волосся на маківці в нього значно порідшало. Це ще не була лисина, але вже вгадувалась (шкіра просвічувала крізь волосся), наближаючись швидко і невідворотньо. Звичайно ж, було безглуздо сприймати втрату чуприни як життєву трагедію, але він виразно усвідомлював, що лисина змінить його обличчя, а отже, завершиться життя однієї з його подоб (притому, найгарнішої).

Тоді він запитав себе, яким же є життєвий баланс цього персонажа (з чуприною), котрий потроху відходить у небуття — що, власне, спізнав він у своєму житті та які радощі в ньому мав, і з подивом зазначив, що радощів було не так уже й багато. На цю думку він навіть почервонів; атож, йому стало соромно, бо він вважав ганьбою прожити на світі так довго, переживши так мало.

А про що він, власне, думав, маючи на увазі пережите? Про мандри, працю, громадську діяльність, жінок? Звичайно ж, він думав про все це, але про жінок — найбільше. Бо якщо його життя й було убоге в інших сферах, це, звісно, його трохи засмучувало, але не з його вини було воно таким. Не був він винен і в тому, що фах мав нецікавий і безперспективний. Він не був винен, що в двадцять років розтрощив собі меніск і мусив відмовитися від спорту, який дуже любив. Натомість сфера жінок була для нього більш-менш доступною, і тут він не міг знайти собі жодного виправдання. Тут він міг показати, хто він є і чим багатий; тож

жінки стали для нього єдиною мірою його життєвої *наповненості*.

Але біда в тому, що з жінками в нього ніколи не виходило на краще. До двадцяти п'яти років (хоч він був хлопець вродливий) його сковував страх. Потім він закохався, одружився й сім літ намагався переконати себе, що в одній-єдиній жінці можна знайти незглибимі поклади еротики. Потім розлучився й апологетика моногамії (ілюзія незглибимості) поступилася місцем здоровій і похітливій цікавості до жінок, та, на жаль, цю цікавість і хіть до жінок (у всьому їх строкатому й кінечному розмаїтті) сильно гальмувала фінансова скрута (він платив аліменти колишній дружині на виховання дитини, яку йому дозволялося бачити раз чи двічі на рік) та умови життя в містечку, де нездорова цікавість сусідів майже не знала меж, а це значно звужувало вибір жінок, готових віддатися вільному коханню.

Час минав швидко, й ось він у ванній кімнаті: перед ним, над умивальником — овальне дзеркало, в правій руці — невеличке кругле люстерко; він тримає його над своєю маківкою і, зігнувшись, роздивляється перші ознаки лисини, коли раптом (без жодної підготовки) до нього доходить банальна істина: що втратив, того не вернеш...

Відтоді він почав страждати від хронічно поганого настрою й подумував навіть, чи не накласти на себе руки. Звичайно ж (і це треба підкреслити, щоб не мали його за істерика чи божевільного), він розумів, що подібні думки досить-таки смішні й що він ніколи їх не реалізує (він сам сміявся, уявляючи свого прощального листа: «Я ніколи не змирюся з лисиною — прощай світе!»), та однаково ці думки, хай і нереальні, тривожили його уяву. Спробуймо його зрозуміти: ці думки переслідували його майже так само, як марафонського бігуна — непереборне бажання зупинитися, відколи, десь на середині дистанції, до його свідомості доходить, що він вочевидь програє змагання (до того ж, через власні помилки). Так само й він вважав, що програє дистанцію, а тому замислювався, чи варто бігти до самого фінішу.

І ось сьогодні він нахиляється, ставлячи філіжанку кави на столик перед диваном (на який відразу й сів), а другу

філіжанку — навпроти зручного крісла, в якому вмостилася його гостя, і каже собі, що доля знов поглумилася з нього, адже він зустрів цю жінку — в яку колись був безтямно закоханий і якій тоді дозволив піти зі свого життя (то була його помилка), — саме тепер, коли в нього так кепсько на душі й коли вже нічого не можна поправити.

4

Вона, звичайно, не здогадувалася, що була в його думках тією, *якій він тоді дозволив* піти зі свого життя; звісно вона завжди пам'ятала про ту єдину ніч, яку вони провели разом, пам'ятала, як він тоді виглядав (йому було двадцять років, він не вмів зі смаком одягатись, червонів і смішив її своїми підлітковими манерами), пам'ятала також себе тодішню (їй було під сорок, її мучила спрага краси, що кидала її в обійми незнайомців, але відразу й відштовхувала від них; бо вона завжди хотіла, аби її життя скидалося на *вишуканий танець*, але страх як боялася, що її подружні зради перетворяться на шкідливу звичку).

Отже, вона корилася красі, як інші коряться моральному імперативу; якби вона помітила хоч якусь потворність в її житті, вона б упала в розпач. Розуміючи, що через п'ятнадцять років бачиться своєму давньому знайомому дуже старою (роки завжди забирають красу), вона поквапилася сховати обличчя за уявним віялом, засипавши його запитаннями: вона хотіла знати, як він опинився в цьому місті; вона розпитувала про його роботу; похвалила його помешкання — дуже приємне, з видом на міські дахи (в чому, звісно, нема нічого надзвичайного, зате є відчуття свободи); назвала авторів кількох узятих у рамки репродукованих картин (це було неважко, бо ці ж таки дешеві репродукції імпресіоністів прикрашали оселі більшості вбогих чеських інтелектуалів), потім підвелася, з філіжанкою в руках, схилилася над невеличким письмовим столом, над рамкою з кількома фотографіями (вона не побачила там жодної молодої жінки) й спитала, чи обличчя старшої жінки, зображене на одній з тих світлин, — це обличчя його матері (він кивнув ствердно).

Після цього він запитав, які саме справи, згадані при зустрічі, вона приїхала сюди полагоджувати. Їй зовсім не хотілося говорити про кладовище (тут, на п'ятому поверсі багатоквартирного будинку вона почувалася мовби підвішеною над дахами і — відчуття ще приємніше — над самим життям); та оскільки він повторив своє запитання, вона зрештою призналася (але розповіла про все дуже коротко, бо нестримна відвертість була їй завжди чужа), що колись жила в цьому місті, багато років тому, що її чоловік тут похований (про зникнення його могили вона не сказала) і що вона кожного року приїздить сюди з сином, на день Усіх Святих.

5

— Кожного року?

Це відкриття його засмутило, і він знову подумав про підступність долі; якби він зустрів її років на шість раніше, коли тільки переїхав до цього міста, все ще було б можливим — вона не була б ще аж так позначена віком і аж настільки несхожа на ту жінку, яку він любив п'ятнадцять років тому, й він знайшов би в собі силу знехтувати різницю й сприйняти обидва образи (образ теперішній і образ колишній) як один. Але сьогодні вони, ці два образи, розійшлися на неподоланно далеку відстань.

Вона пила свою каву, вона говорила, а він намагався визначити розміри цієї метаморфози, через яку вона *вдруге* піде з його життя: обличчя було зморшкувате (чого не могли приховати навіть кілька шарів пудри); шия була блякла (чого не міг замаскувати і високий комірець); щоки обвисли; біла сивина притрусила волосся (воно здавалося майже гарним!). Але насамперед впадали в око її руки (яких, на жаль, не могли прикрасити ані пудра, ані рум'яна): голуба сітка вен, що лягла на них рельєфом, робила їх майже чоловічими.

Жаль мішався у ньому зі злістю. Хотілося випити чогось міцного, аби не думати про цю зустріч, яка відбулася запізно; він спитав, чи не хоче вона коньяку — в шафці, за

перегородкою, стояла одна надпочата пляшка; вона відмовилась, і він пригадав, що й п'ятнадцять років тому вона майже не пила, боячись, безперечно, що алкоголь зіпсує її гру в поміркований добрий смак. Завдяки делікатному жесту, яким вона відхилила його пропозицію, він зрозумів, що цей чар доброго смаку, ця зваба, грація, які його колись зачаклували, залишилися з нею, хоч і сховані під маскою літ, й такі ж привабливі, навіть під цією вуаллю.

А коли він подумав, що це — *вуаль старості*, він відчув до неї безмежний жаль, і вона стала йому ближчою (жінка, яка колись променіла такою красою, що коло неї він втрачав дар мови); йому захотілося погомоніти з нею подружньому, сидіти й гомоніти довго-довго, в голубій атмосфері меланхолійного смирення. І справді, він говорив, говорив, не шкодуючи слів, і натякнув на свій стан, аби покінчити з песимістичними думками, які терзали його віднедавна. Само собою зрозуміло, він нічого не сказав про перші ознаки своєї невідворотної лисини (як і вона нічого не сказала про зникнення могили); страх перед лисиною трансформувався в майже філософічні фрази про час, який біжить так швидко, що людина не встигає за ним, про життя, позначене тлінністю, і таке подібне. Він говорив і чекав, що гостя відгукнеться на його філософування якою-небудь співчутливою реплікою; та чекав він марно.

— Я не люблю таких розмов! — сказала вона майже сердито. — Все це дуже поверхово — те, що ви тут набалакали.

6

Вона не любила розмов про старіння та смерть, бо в них завжди витав образ фізичної потворності, якого вона бридилась. Вона з наголосом повторила кілька разів, що його погляди — *поверхові*; людина, на її думку, це щось більше, ніж плоть, яка колись розкладеться, бо суть — у творчій праці людини, в тому, що вона залишить для нащадків. Цей аргумент не був новий для неї; вона вже вдавалася до нього тридцять років тому, коли закохалася в свого чоловіка, старшого на дев'ятнадцять років; вона

ніколи не переставала щиро його шанувати (попри всі свої подружні зради, про які чоловік нічого не знав або не хотів знати) та завжди намагалася переконати себе, що розум та поважність її чоловіка компенсують тягар його років.

— Творчу працю! Яку це творчу працю можемо ми залишити нащадкам, скажіть на милість! — озвався він з гірким сміхом.

Вона не хотіла згадувати про свого небіжчика чоловіка, хоч і була твердо переконана у тривалій цінності того, що він здійснив; отож обмежилася зауваженням, що кожна праця — творча, хоч би якою скромною вона була, і саме тим — цінна; вона заговорила про себе, не шкодуючи слів, про свою працю в будинку культури на передмісті Праги, про конференції та вечори поезії, які там організовує, — говорила (з пафосом, який здався йому недоречним) про «вдячні обличчя публіки», а ще про те, що добре мати сина й бачити, як твої власні риси (її син був на неї схожий) поступово перетворюються на риси чоловіка; добре віддати синові те, що можна йому віддати, й потім непомітно зійти з дороги його життя.

Аж ніяк не випадково заговорила вона про сина, бо в той день її син не сходив їй з думки, докоряючи їй за невдачу з кладовищем; дивно, — бо ще жодному чоловікові не вдалося накинути їй свою волю, але син зумів взяти над нею верх, вона сама не розуміла, як. Якщо невдача з кладовищем схвилювала її до такої міри, то передусім тому, що вона почувалася винною перед ним і боялась його докорів. Син ревниво стежив за тим, щоб вона гідно шанувала батькову пам'ять (це він щороку нагадував, що на день Усіх Святих вони мають відвідати кладовище), і від якогось часу їй почало здаватися, що ця турботливість диктується не так любов'ю до покійного батька, як бажанням приструнчити матір, втримати її в пристойних для вдови межах; бо все було саме так, хоч він ніколи в цьому й не признавався, а вона намагалася (марно) цього не помічати: його пересмикувало від думки, що в матері може бути сексуальне життя, що в ній може зберегтися (навіть як уявна можливість) щось сексуального, а що сексуальне життя асоціюється з молодістю, то він дратувався, помічаючи в матері якісь її

ознаки; він не був уже дитиною, і молодість його матері ставала ніби на заваді між ним та молодістю дівчат, які починали його цікавити; йому потрібна була мати немолода, щоб він міг приймати її любов і сам її любити. Вона, хоч і подумувала іноді, що так він штовхає її до могили, кінець кінцем поступилася, капітулювала під його тиском і навіть почала ідеалізувати цю капітуляцію, переконуючи себе, що краса її життя й полягає в тому, щоб тихо ховатися за іншим життям. В ім'я цієї ідеалізації (без якої зморшки в неї на обличчі пекли б іще нестерпніше) вона й почала перечити своєму співрозмовникові з несподіваною гарячковістю.

Але той раптом нахилився над столиком, який їх розділяв, погладив їй руку й сказав:

— Пробачте, якщо я наговорив дурниць. Ви ж знаєте, я завжди був йолопом.

7

Їхня суперечка не роздратувала його, радше навпаки; гостя лише підтвердила в його очах свою самобутність: у палкому протесті, з яким вона відреагувала на його песимістичні слова (а чи не був то передусім протест проти потворності та поганого смаку?), він віднайшов її такою, якою знав, отож вона сама та їхня давня пригода все більше виповнювали його думки, й тепер він бажав тільки одного — аби ніщо не порушило цієї голубої атмосфери, такої сприятливої для розмов (саме тому він погладив їй руку й обізвав себе йолопом), аби можна було поговорити про те, що здавалося йому тепер вельми істотним: про їхню спільну пригоду, бо він був переконаний, що пережив з нею щось надзвичайне, чого не усвідомлювала вона і для чого він сам мусив шукати точні слова і неодмінно знайти.

Він уже майже не пригадував, як вони познайомились, — вона, здається, прийшла в гості до його друзів-студентів, — але він виразно пам'ятав ту маленьку празьку кав'ярню, де відбулося їхнє перше побачення: він сидів навпроти неї в обтягнутому червоним оксамитом боксі, він був

збентежений і мовчазний, але водночас сп'янілий від делікатно виражених знаків симпатії. Він спробував уявити її (не сміючи сподіватися на реалізацію), коли він її цілуватиме, роздягатиме й вони кохатимуться, але це йому не вдалося. Атож, дивна річ: він тисячі разів намагався уявити собі їхні любощі, але завжди марно — її очі й далі дивилися на нього з тією самою спокійною та милою усмішкою, і він не міг (навіть при найбільших зусиллях) побачити на її обличчі вираз любовної екзальтації. *Вона повністю вислизала з його уяви.*

У такій ситуації він ще ніколи не був: він бачив перед собою щось, *чого не можна було уявити.* Він саме вступив у той дуже короткий період людського життя (*райський* період), коли людина ще дуже мало знає й мало розуміє, тому неуявне ще існує для неї; а коли неуявне має ось-ось перетворитися в реальне (без посередництва уявного, без передачі образів), людину опановує паніка, і голова йде обертом. І справді, голова в нього пішла обертом, коли, після кількох наступних побачень, під час яких він не міг зважитися ні на що, вона почала з красномовною цікавістю розпитувати про його кімнату в університетському містечку, майже приневолюючи його запросити її до себе.

Студентська кімната, де вони жили вдвох з товаришем і куди товариш, за склянку рому, пообіцяв повернутися не раніше півночі, була зовсім несхожа на його сьогоднішнє помешкання: два металеві ліжка, два стільці, шафа, сліпуча лампа без абажура й жахливий безлад. Він трохи поприбирав, а о сьомій (вона завжди приходила точно, це було часткою її елегантності) почув стук у двері. Був вересень і вже поволі смеркалося. Вони сіли на край металевого ліжка й почали цілуватися. Темрява все густішала, але він не вмикав світла, він був радий, що вона його не бачить, і сподівався, що в темряві буде не так ніяково роздягатися перед нею. Хоч він уже й навчився сяк-так розстібати гудзики на жіночих блузках, але убив собі в голову, що перший рух роздягання має бути елегантно-делікатним, як у бувалого чоловіка, й боявся показати свою недосвідченість, а закінчилося все тим, що вона підвелася й запитала його з усмішкою:

— Чи не ліпше мені буде зняти цей обладунок?

І сама почала роздягатися; а що було вже поночі, то миготіли лише тіні від її рухів. Він квапливо визволився від власного одягу й відчув деяку впевненість лише тоді, коли (завдяки її терпеливості) вони почали любитися. Він дивився на її обличчя, але в темряві не бачив його виразу й не міг навіть розрізнити рис. Він пошкодував, що не ввімкнув світла, але ж не йти йому зараз до дверей, де був вимикач; тому він і далі марно напружував зір — він її не впізнавав; здавалося, він кохається з кимось іншим — з кимсь уявним, абстрактним, знеособленим.

Потім вона сіла зверху (навіть тоді він бачив лише її вертикальну тінь) і, вигинаючись та соваючи стегнами, стала щось говорити здушено, майже пошепки, але важко було збагнути, до кого — до нього, чи до себе. Він не міг розібрати слова й запитав, що вона каже. Вона й далі щось шепотіла, і навіть, коли він знову притис її до себе, він не розумів її слів.

8

Вона слухала його розповідь і що далі, то більше полонили її подробиці, давно забуті. Він нагадав їй, наприклад, про голубий літній костюм із легкої тканини, в якому вона була схожа, сказав він, на недоторканого ангела (атож, костюм вона згадала) і про великий перламутровий гребінець у її волоссі, що надавав їй, сказав він, старомодного вигляду шляхетної дами, і про її звичку в кав'ярні, де відбувалися їхні побачення, завжди замовляти собі чай з ромом (єдиний гріх алкоголізму), і — все це вводило її в стан приємного забуття, де не було місця ані для кладовища, ані для хворих ніг, ані для будинку культури, ані для докірливого погляду її сина. О, думала вона, добре бути такою, якою я є зараз, либонь, недаремно я прожила життя, якщо частка моєї молодості досі живе в пам'яті цього чоловіка; і вона відразу ж таки сказала собі, що це ще раз підтверджує її переконання: вся цінність людського буття залежить від цього уміння — виходити за його межі, жити не в собі й не для себе, а в іншому і для іншого.

Вона слухала його й не опиралася, коли він вряди-годи гладив їй руку; цей жест вписувався в інтимну атмосферу розмови й випромінював зворушливу неоднозначність (кому він адресувався, цей жест? *тій, про яку* він говорив, чи *тій, до якої* звертався?); а втім, той, хто пестив її руку, подобався їй; вона навіть сказала собі, що він подобається їй більше, аніж хлопець, якого вона знала п'ятнадцять років тому і чия невправність (якщо пам'ять їй не зраджує) завдала їй певної прикрості.

А коли він у своїй розповіді дійшов до того, як її рухлива тінь бовваніла над ним і він марно намагався розчути, що вона каже, він замовк на мить, і вона (наївно припустивши, що тоді він таки розчув щось і тепер, по стількох роках, хоче відкрити їй цю давно забуту таємницю) лагідно запитала:

— А що я казала?

9

— Я не знаю, — відповів він.

Він-бо й справді не знав; вона тоді не тільки вислизнула з його уяви, а й стала недоступна для його чуттів — як для зору, так і для слуху. Коли він увімкнув світло в тій кімнатці університетського містечка, все на ній знову було гладеньке, блискуче, досконале, і він марно намагався відшукати схожість між цим, освітленим, обличчям і тим, яке вгадував у темряві лише кілька хвилин тому. Вони ще й не розійшлися в той вечір, а він уже намагався пригадати, якою вона була; він силкувався уявити, яким було її обличчя (розчинене в темряві) кілька хвилин тому, в мить любощів. Дарма: вона, як і раніше, вислизала з його уяви.

Він пообіцяв собі, що наступного разу любитиметься з нею при світлі. Але наступного разу не було. Вона уникала його спритно й ввічливо, і його опосіли розпачливі сумніви: кохатися, можливо, він кохався й добре, але він пам'ятав, яким невправним був *до того*, і йому було соромно; він почувався винним і не наважився наполягати на наступній зустрічі.

— Скажіть, чому ви мене уникали?

— Даруйте, — мовила вона найніжнішим голосом, — це було так давно. Хіба ж я пам'ятаю?

І додала:

— Не варто повертатись думками у минуле. Досить і того часу, що ми віддаємо йому, цьому минулому, цілком несвідомо!

Вона сказала це, аби пригамувати його неспокій (остання фраза, промовлена з легким зітханням, мала стосунок, безперечно, до її недавнього візиту на кладовище), але він витлумачив цю сентенцію інакше: він гадав, вона дає йому зрозуміти (той очевидний факт), що двох різних жінок (вчорашньої і сьогоднішньої) ніколи не існувало й не існує, а є одна й та сама жінка, яка втекла від нього п'ятнадцять років тому, а тепер тут, біля нього, на відстані простягнутої руки.

— Ви маєте слушність, сучасність важливіша, — сказав він значуще, пильно вдивляючись в її усміхнене обличчя, в напіврозтулені губи, що відкривали разки зубів, і в цю мить йому пригадалося, — й пригадалося дуже виразно, — як того вечора, в кімнатці університетського містечка, вона взяла його пальці й вклала собі до рота, тоді прикусила їх, ледь не до болю, а він увесь той час обмацував їй рот і тепер згадав, що з одного боку бракувало кількох кутніх зубів (тоді ця маленька вада не вселила йому відрази; навпаки, вона узгоджувалася з віком його партнерки, віком, який вабив його і збуджував). Але тепер у щілині, яка відкрилася між зубами та кутиком рота, було видно, що всі зуби у неї досконало білі й жодного не бракує, і йому стало прикро: знову два образи відокремилися один від одного, але він не міг з цим змиритися, він хотів знову їх об'єднати, хай навіть силою, насильством, і сказав:

— Ви справді не хочете випити коньяку?

І коли вона знову відповіла заперечливо, чарівно всміхаючись і ледь підвівши брови, він пішов за перегородку, дістав пляшку з коньяком і хильнув кілька ковтків. Та відразу подумав, що по його диханню вона може вгадати, що він тут потай робив, тому взяв два келихи, пляшку й приніс їх на стіл. Вона знову похитала головою.

— Принаймні символічно, — сказав він і наповнив келихи. Вони цокнулися.

— Щоб я далі говорив про вас лише в теперішньому часі!

Він перехилив свого келиха, вона змочила собі губи, він присів біля неї на поручень крісла й взяв її руки.

10

Вона навіть подумати не могла, коли прийняла запрошення піти до нього додому, що між ними буде можливий *такий* контакт, а тому дуже злякалася, заскочена зненацька (той стан *постійної готовності*, в якому перебуває зріла жінка, вона давно втратила; в цьому страхові, можливо, було щось від страху дівчини-підлітка, яку вперше поцілували, бо якщо дівчина-підліток *ще* не готова, а вона, гостя, *вже* не готова, це «вже» і «ще» є в таємничий спосіб пов'язаними, як пов'язані між собою старість і дитинство). Потім він посадив її на диван, пригорнув до себе, став пестити її, й вона обм'якла в його обіймах (атож, обм'якла; бо тіло її давно втратило ту владну чуттєвість, від якої пульсують м'язи й активізуються сотні тонесеньких нервових волокон).

Страх першої миті швидко розвіявся під його пестощами, й вона, щойно така далека від себе колишньої — вродливої й зрілої, стрімко поверталася в те давно минуле буття, в його чуттєвість, у його свідомість, у впевненість досвідченої коханки, а що вона давно вже загубила цю впевненість, то відчула її тепер набагато інтенсивніше; її тіло, яке лиш мить тому було ще здивоване, злякане, пасивне й м'яке, оживало, відповідало на пестощі пестощами, вона ввійшла в їхню силу та смак, і це наповнило її щастям; ці пестощі, обличчя, яке тулилося до його тіла, груди, що озивалися на доторк його тіла, — все це зринуло у ній не як щось завчене, щось давно відоме й тепер пущене в хід із холодною втіхою, а як щось істотно її власне, з чим вона злилася у сп'янінні та екзальтації, так ніби віднайшла свій улюблений материк (атож, материк краси!), звідки її було вигнано і куди вона тепер поверталася зі славою й тріумфом.

Тепер її син був безконечно далеко; в мить, коли її співрозмовник обняв її, десь у куточку свідомості мигнув образ сина, що картав її, але тепер, на сотні миль навколо не було нікого, тільки вона й чоловік, який пестив її й обіймав. Та коли він припав устами до її уст і хотів розтулити їх своїм язиком, усе змінилося — вона повернулася до реальності. Вона міцно стисла зуби (відчуваючи, як штучна щелепа вдавилася їй у піднебіння, заповнивши мало не весь рот) й лагідно його відштовхнула:

— Ні. Не треба. Я вас дуже прошу.

Він і далі наполягав, тоді вона схопила його за зап'ястки й повторила свою відмову; а ще сказала (говорити їй було важко, але вона знала, що мусить говорити, інакше він її не послухається), що кохатися їм вже пізно і нагадала про свій вік; сказала, що він відчув би до неї відразу, а вона — розпач, бо те, що він сьогодні розповів про їхню давню пригоду, є для неї невимовно прекрасним і важливим; її тіло смертне і скоро піде в небуття, але тепер вона знає, що існує щось нематеріальне, яке, наче промінь, сяятиме навіть тоді, коли зірка згасне; і байдуже, що попереду — старість, адже молодість залишиться неторканою, присутня в іншій людині.

— Ви спорудили мені монумент у вашій пам'яті. Ми не повинні його зруйнувати. Зрозумійте мене, — казала вона, захищаючись. — Ви не маєте права, не маєте права.

11

Він став запевняти її, що вона була і є гарною, що насправді нічого не змінилося, що людина завжди залишається собою, але знав, що бреше і що правда на її боці; він знав аж надто добре про свою загострену чутливість до особливостей людського тіла, знав, що відраза, яку він відчував до вад жіночого тіла, і спонукала його в останні роки віддавати перевагу жінкам усе молодшим і молодшим, а отже — гірко усвідомлював він, усе пустішим і дурнішим. Без сумніву, якби він переконав її віддатися йому, це неминуче завершилося б почуттям відрази, що зіпсувало б

не лише теперішній момент, а й образ жінки, яку він кохав колись, образ, що його беріг у пам'яті як найдорожчий скарб.

Він знав усе це, але все то були всього-на-всього думки, цілком безпорадні проти його волі, яка знала одне: жінка, чия невловимість і чия недоторканість мучили його п'ятнадцять років, тепер була поруч; нарешті він зможе побачити її при повному світлі, зможе нарешті побачити її сьогоднішнє тіло й добачити в ньому тіло колишнє, а в її сьогоднішньому обличчі — обличчя вчорашнє. Він зможе, нарешті, відкрити її неуявну любовну міміку, її неуявний любовний спазм.

Він обняв її за плечі й глянув у вічі:

— Не захищайтеся. Опиратись немає сенсу.

12

Вона похитала головою, бо знала, що є сенс опиратись, вона знала чоловіків і їхнє ставлення до жіночого тіла, знала, що навіть найпалкіший ідеалізм не здатен стерти з тіла жахливих ознак його розпаду; звичайно, фігура у неї була ще більш-менш пристойна й виглядала вона ще досить молодо, надто, коли була вдягнена, але знала, що, роздягшись, відкриє зморшки на шиї, відкриє довгий шрам від операції на шлунку, зробленої десять років тому.

Мірою того, як до неї поверталось усвідомлення її сьогоднішнього фізичного стану, біль і тривога сьогоднішнього ранку підіймалися з глибин вулиці й починали маячити за вікном кімнати (що, як досі здавалося, була достатньо високо, щоб сховати її від її життя) — вони проникали всередину, заступали обрамлені репродукції картин, осідали на крісло, на стіл, на порожню філіжанку від кави, а очолювало цю процесію обличчя її сина; як тільки вона його побачила, вона зашарілася й стала шукати схованки в глибині свого єства: яка ж вона божевільна, вона мало не звернула з накресленої ним дороги, по якій вона досі йшла з усмішкою та сповненими ентузіазму словами; вона хотіла (хай і на мить) утекти, але тепер мусить

слухняно повернутися, бо це єдина дорога, по якій їй суджено йти. В обличчі її сина було стільки сарказму, що вона відчула, як, згораючи від сорому, стає перед ним усе менша й менша, аж поки, на самому дні свого приниження, стала не більша, ніж шрам на її животі.

А співрозмовник все тримав її за плечі, повторюючи: «Немає сенсу опиратись», а вона все хитала головою, але цілком машинально, бо очі її бачили не його, а вороже обличчя сина, якого вона ненавиділа тим більше, чим меншою ставала й чим глибше провалювалася в яму свого приниження. Вона чула, як він дорікає їй за зниклу могилу, і з хаосу її пам'яті, попри всяку логіку, зринула фраза, яку вона люто прокричала йому в обличчя: «*Нехай старі мерці, хлопчику мій, поступляться місцем мерцям молодим!*»

13

Він вже анітрохи не сумнівався в тому, що все завершиться відразою, навіть погляд, яким він її роздивлявся (погляд пильний і проникливий), не був позбавлений певної відрази, але, дивна річ, це його не бентежило, — це його розпалювало, так ніби йому хотілося тієї відрази; до бажання прочитати на її тілі те, чого він досі не знав, долучилося бажання відразу ж замастити цю відкриту таємницю багном.

Звідки зроджувалася ця пристрасть? Усвідомлював він те чи не усвідомлював, але йому випала унікальна нагода: його гостя втілювала в собі все те, чого він досі не мав, усе, що від нього вислизнуло, усе, чого йому бракувало й робило його власний вік нестерпним — з волоссям, яке почало випадати, та жалюгідно вбогим підсумком радощів життя. Усвідомлював він це, чи тільки туманно здогадувався, але тепер він міг знікчемити всі ті радощі, в яких йому було відмовлено (і без барвистості яких його життя було таким бляклим), він міг відкрити, що вони — сміховинні, що вони — тільки видимість, тільки пилюка, яка набивається в очі, що він може над ними помститися, принизити їх, знищити.

— Не опирайтеся, — повторив він, з силою тягнучи її до себе.

14

У неї перед очима усе стояло глузливе обличчя сина, й коли її співрозмовник з усією силою обняв її, вона мовила:

— Прошу, дайте мені одну секунду.

І випручалася з його рук. Вона боялася урвати нитку своїх ідей: старі мерці мусять поступитися місцем мерцям молодим і пам'ятники — непотрібні, навіть такий, що його п'ятнадцять років споруджував у своїй уяві ось цей чоловік, який зараз сидить поруч неї, непотрібний нікому, бо з пам'ятників немає ніякої користі, аніякісінької. Ось що вона подумки говорила своєму синові, й із мстивою втіхою вдивлялася в його обличчя, риси якого спотворювалися, і яке прокричало їй у відповідь: «Ти ніколи так не говорила, мамо!» Вона й сама добре знала, що ніколи так не говорила, але ця мить раптом освітилася для неї яскравим світлом, у якому все стало видно напрочуд чітко.

Немає ніяких підстав віддавати пам'ятникам перевагу перед життям; її власний пам'ятник має для неї лише один резон свого існування — вона може скористатися ним на благо свого жалюгідного тіла; бо чоловік, який сидить поруч на дивані їй подобається, він молодий і це, мабуть (навіть майже напевне), останній чоловік, який їй подобається і якого вона може мати — тільки це й важить тепер для неї; якщо вона й вселить йому відразу, зруйнувавши свій власний пам'ятник у його думках, то й дідько з ним, з пам'ятником, адже він існує поза нею, як існують поза нею думки й пам'ять цього чоловіка, а їй байдужісінько до всього того, що існує поза нею. «Ти ніколи так не говорила, мамо!» Вона почула вигук сина, але не звернула на нього уваги. Вона всміхалася.

— Ви маєте рацію — навіщо мені опиратися? — сказала вона лагідно й підвелася.

Потім стала повільно розстібати гудзики на сукні. До вечора було ще далеко. Цього разу все буде добре видно.

ДОКТОР ГАВЕЛ
ЧЕРЕЗ ДВАДЦЯТЬ РОКІВ

1

У той день, коли доктор Гавел їхав лікуватися на води, прегарні очі його дружини блищали від сліз. Звичайно ж, то були сльози співчуття (Гавел віднедавна страждав від жовчного міхура, а вона раніше ніколи не бачила, щоб її чоловік страждав), але правда й те, що перспектива розлуки на три тижні пробудила в ній почуття ревнощів.

Невже й справді? Невже ця вродлива актриса, якою всі захоплювалися і яка була набагато молодша, могла ревнувати свого вже підстаркуватого чоловіка, що ось уже кілька місяців не виходив з дому, не поклавши до кишені тюбика з пігулками на випадок підступного болю?

Проте так було, і ніхто не знав, звідки це в неї. Навіть сам доктор Гавел, якому вона спочатку здалася жінкою невразливою й гордою; він зблизився з нею кілька років тому, коли, познайомився з нею ближче, відкрив її простоту, її любов до домашнього вогнища, її сором'язливість. Можна було тільки дивуватися, що навіть коли вони побралися, актриса й у думці не мала використати ту перевагу, яку їй давала молодість; її любов і жахлива еротична репутація чоловіка її мов до землі придавила. Їй завжди ввижалося, що він вислизає, втікає від неї і, хоч як він силкувався, день за днем, з безконечною терплячістю (й цілковитою щирістю) переконати її, що їй нема й не може бути рівних, її мучили болісні й тяжкі ревнощі; лише її вроджене благородство стримувало під надійною накривкою це погане почуття, яке булькотіло в ній більш, ніж шалено.

Гавел знав про все це, іноді воно його зворушувало, іноді — дратувало і вже досить-таки йому набридло, та він кохав дружину й тому робив усе, аби полегшити її муки. Спробував він допомогти їй і цього разу: він умисне перебільшив свій біль і серйозність свого стану, бо знав, що страх, який

жінка відчувала на думку про його хворобу, був для неї цілющим і втішним, тоді як побоювання, що їх вселяло їй його добре здоров'я (причина подружніх зрад і всіляких підступів) виводили її з рівноваги; саме тому він часто починав з нею розмову про лікарку Франтіску, яка мала його лікувати на водах; актриса знала ту лікарку, й її добродушна вдача та фізична подоба, дуже далекі від уявлення про будь-яке любострастя, заспокоювали її.

Коли доктор Гавел, уже з автобуса, побачив заплакані очі дружини, то спізнав насамперед відчуття полегкості, бо любов її була для нього хоч і дуже приємним, але тягарем. Проте прибувши до санаторію, він не чув себе там добре. Після того як він тричі на день обливався приписаною йому мінеральною водою, тіло боліло, змагала втома, і коли він стрічав гарних жінок під аркадами, то з жахом відзначав, що почуває себе старим, бо вони не розбуджують у ньому жадання. Лише одна жінка постійно була біля нього — славна Франтіска, яка робила йому уколи, міряла кров'яний тиск, обмацувала йому живіт і з усіма подробицями розповідала, що відбувається на цьому курорті, про своїх двох дітей, а надто про сина, начеб дуже на неї схожого.

За таких ось обставин він отримав листа від дружини. На лихо, цього разу її вроджене благородство не змогло втримати накривку над киплячими ревнощами; то був лист, повен стогону й нарікань; вона не хоче ні в чому йому докоряти, писала вона, але не може склепити очей цілу ніч; їй добре відомо, писала вона, що любов її його гнітить, і неважко уявити, який він щасливий, що може відпочити від неї; атож, вона чудово розуміє, що вона його дратує; а почуває себе надто слабкою, аби змінити його життя, крізь яке промарширували шеренги жінок; атож вона це знає, вона не протестує, але плаче й не може заснути...

Коли доктор Гавел закінчив читати цей довгий список нарікань, він подумав про три марні роки, протягом яких терпляче намагався переконати дружину, що він тепер розкаяний розпусник і люблячий чоловік; його опанували безмежна втома й безмежний розпач. Він люто зіжмакав листа й кинув його у кошик.

2

Наступного дня він почув себе краще; міхур більше не болів, і в ньому трохи пробудилося жадання, коли він дивився вранці на кількох жінок, що прогулювалися під аркадами. На жаль, цей скромний поступ був підірваний набагато серйознішим відкриттям: жінки проминали його без найменшого знаку уваги; для них він просто розчинявся в безликому натовпі блідих споживачів мінеральної води...

— Ось бачиш, все налагоджується, — сказала йому лікарка Франтіска, прослухавши його груди вранці. — Лише ретельно дотримуйся режиму. На твоє щастя, хворі жінки, яких ти стрічаєш під аркадами, надто старі й непривабливі, щоб порушити твій спокій, і це добре, бо спокій — це якраз те, чого тобі треба.

Гавел заправив сорочку в штани. Робив він це перед невеличким дзеркалом, яке висіло в кутку над умивальником, і гірко роздивляв в ньому своє обличчя. Потім із глибоким сумом сказав:

— Ти помиляєшся. Серед старих жінок, що гуляють під аркадами, я догледів кілька дуже гарних дівчат. Але жодна з них на мене й не глянула.

— Я ладна повірити в що завгодно, тільки не в це! — відповіла Франтіска, й доктор Гавел, відвернувши погляд від сумного видовища, яке бачив у дзеркалі, втупив його в довірливі й приязні очі лікарки. Він відчув до неї вдячність, хоч і добре знав, що вона лише висловила свою віру в традицію, в роль, у якій звикла його бачити (і яку вона завжди не схвалювала, але завжди робила це з розчуленим співчуттям).

Потім постукали в двері. Франтіска відчинила, і в дверях з'явилося обличчя молодика, який привітався шанобливим поклоном.

— А, це ви! Я про вас геть забула!

Вона запросила молодика до кабінету й пояснила Гавелові:

— Це головний редактор місцевої газети, ось уже два тижні він шукає зустрічі з тобою.

Молодик почав багатослівно вибачатися, що так зухвало потурбував спокій доктора Гавела й спробував (на жаль, трохи неприємно хизуючись) перейти на легкий тон. Нехай

доктор Гавел не гнівається на лікарку, що вона відкрила його інкоґніто, бо він, журналіст, рано чи пізно перестрів би його десь біля купальні; доктор Гавел не повинен також гніватися на нього, журналіста, за його нахабство, бо нахабство — незамінна якість для журналістського фаху, без якої він би не зміг заробляти собі на життя. Потім він довго розповідав про ілюстрований курортний журнал, який виходить раз на місяць і в кожному номері якого публікується інтерв'ю з курортною знаменитістю. Він згадав для прикладу кілька імен, серед яких був один міністр, одна співачка й один хокеїст.

— От бачиш, — сказала Франтіска, — хоча вродливі жінки під аркадами тобою й не цікавляться, зате ти цікавиш журналістів.

— Це жахливий занепад, — сказав доктор Гавел.

Але він зрадів. Він усміхнувся журналістові й відхилив його пропозицію з такою нещирістю в голосі, що слова його прозвучали зворушливо:

— Я, пане, — не міністр, не хокеїст і тим паче не співачка. Звичайно, я не збираюся недооцінювати свої наукові праці, але вони більше цікавлять фахівців, аніж широку публіку.

— А я й не збирався брати інтерв'ю у вас. Мені таке й на думку не спало, — з убивчою щирістю відповів молодик. — Ідеться про вашу дружину. Я чув, вона приїде сюди, навідати вас на водах.

— Ви краще поінформовані, ніж я, — холоднувато відповів доктор Гавел.

Після чого знову підійшов до дзеркала і став роздивлятися своє обличчя, яке йому вкрай не подобалося. Він мовчки застебнув комір сорочки й не сказав більше ні слова, а молодий журналіст геть зніяковів, втративши усю свою професійну зухвалість, якою так вихвалявся. Він попросив пробачення в лікарки, попросив пробачення в доктора й відчув велику полегкість, коли покинув кімнату.

3

Журналіст був радше легковажний, аніж дурний. Він не дуже цінував курортний журнал, та оскільки був єдиним

його редактором, то мусив докладати всіх зусиль, аби щомісяця заповнювати його сторінки обов'язковими фотографіями та словами. Влітку це йому сяк-так вдавалося, бо курорт кишів визначними хворими, кілька оркестрів давали концерти просто неба, й сенсаційних новин не бракувало. Натомість восени під аркадами юрмилися здебільшого селянки, панувала нудьга, й доводилося хапатися за кожну нагоду. Отож, коли він учора довідався, що серед курортників з'явився чоловік славетної акторки, — тієї самої, яка грала в новому детективному фільмі, що ось уже кілька тижнів успішно розважав зануджених курортників, — він нюхом відчув, звідки вітер віє, й відразу кинувся на пошуки.

Але зараз йому було соромно.

Оскільки він завжди в собі сумнівався, то постійно був у стані рабської залежності від людей, до яких підходив з пропозиціями; він боязко шукав у їхньому погляді підтвердження того, хто він є й чого він вартий. Щойно, вирішив він, на нього дивились як на суб'єкта набридливого, тупого й нахабного, і ця думка була тим прикріша, що чоловік, який так його оцінив, на перший погляд видавався симпатичним. Ось чому, вкрай занепокоєний, він того ж таки дня зателефонував лікарці й запитав, хто ж такий насправді чоловік актриси й довідався, що цей пан — не лише яскраве світило в галузі медицини, а й знаменитий персонаж навіть без цього. Невже журналіст ніколи про нього не чув?

Журналіст признався, що не чув, і лікарка сказала лагідним голосом:

— Ви ще зовсім дитина. І, як видно, повний неук у тій професії, де так блискуче відзначився доктор Гавел.

Термальний курорт, де діється ця повість, невеликий, і всі хоч-не-хоч зустрічаються там між собою по кілька разів на день. Тож молодий журналіст без особливих труднощів незабаром зійшовся з чоловіком, про якого думав. Було це надвечір, коли натовп хворих на печінку прогулювався туди-сюди під аркадами. Доктор Гавел цмулив смердючу воду з порцелянового кухля. Молодий журналіст підійшов і почав збентежено вибачатися. Йому й на думку не спало,

знову й знову повторював він, що чоловік пані Гавел, знаменитої актриси, це він, доктор Гавел, а не якийсь інший Гавел — хіба в Чехії мало Гавелів? — і журналіст, на свій превеликий жаль, не добачив зв'язку між чоловіком актриси й славетним лікарем, про кого, звичайно ж, він чув давно й не лише як про світило медицини, а й також — він, звичайно, може дозволити собі це сказати, — як про героя всіляких анекдотів та оповідок.

Немає жодних причин заперечувати, що у тому похмурому настрої, в якому він був, доктор Гавел залюбки слухав вибачливу балаканину молодика, а надто його згадку про оповідки та анекдоти, бо доктор Гавел дуже добре знав, що й вони, як і він, підпорядковані там самим законам старіння й забуття.

— Вам немає потреби вибачатися, — сказав він молодикові, а що той збентежився, то взяв його під руку й запросив прогулятися під аркадами. — Про це не варто навіть говорити, — сказав він, заспокоюючи його, але водночас залюбки слухав його вибачення й кілька разів повторив: — То ви чули якісь оповідки про мене? — і щоразу вибухав щасливим сміхом.

— Авжеж, чув, — схвильовано підтвердив журналіст. — Але я уявляв собі вас зовсім іншим.

— Яким же ви мене уявляли? — щиро зацікавився доктор Гавел, і коли журналіст, не знаючи, що сказати, пробелькотів якусь нісенітницю, меланхолійно промовив:

— Я знаю. На відміну від нас, простих смертних, персонажі романів, легенд та кумедних історій виготовлені з матеріалу, який не піддається руйнівним діям старості. Ні, я не хочу цим сказати, що легенди та анекдоти — безсмертні; звичайно ж, вони теж старіють, як і їхні персонажі, тільки риси в них не змінюються, не спотворюються, а просто блякнуть, стираються й зрештою зливаються з прозорістю простору. Саме так зникнуть Пепе ле Моко і Гавел Колекціонер, як також Мойсей, Афіна Паллада, і Франциск Ассізький; але завважте, що Франциск розчиниться й зітреться повільно, разом з пташками у нього на плечах, з оленятком, яке треться об його ноги та з оливковим гаєм, в тіні якого сидить, — завважте, що весь його

пейзаж повільно блякнутиме разом з ним, зливаючись з радісною голубінню небес, тоді як я, дорогий друже, такий, який є, голий, висмикнутий з легенди, я зникну на задньому плані якогось пейзажу з неймовірно крикливими кольорами й на очах у саркастично живої молоді.

Слова Гавела водночас і збили журналіста з пантелику, і сповнили його захватом, і двоє чоловіків ще довго прогулювалися в дедалі густіших сутінках. Коли вони розійшлися, Гавел проголосив, що з нього досить режимної дієти, й завтра він би залюбки з'їв добрий обід; він запитав у журналіста, чи той не погодиться розділити його трапезу.

Звичайно ж, той погодився.

4

— Не кажіть цього лікарці, — мовив Гавел, сідаючи за стіл навпроти журналіста й зазираючи в меню, — але в мене своєрідне ставлення до режимної дієти: я старанно уникаю тих страв, до яких не маю апетиту.

Потім запитав у молодика, чого він вип'є.

Редактор не мав звички пити спиртне перед їжею, і, не придумавши нічого кращого, відповів:

— Горілки.

Доктор Гавел, здавалося, був невдоволений.

— Горілка — це для російської душі.

— Ваша правда, — сказав молодик і розгубився докраю.

Він почувався як студент-випускник перед іспитовою комісією. Він не прагнув казати, що думає, чи робити, що хоче, він намагався лише задовольнити екзаменатора: силкувався вгадати його думки, його примхи, смаки, прагнув виправдати його довіру. Нізащо в світі він би не признався, що обід, який йому пропонують, несмачний або поганий, що він не має найменшого уявлення, яким вином слід запивати ту або ту м'ясну страву. А доктор Гавел несамохіть змушував його страждати, безперервно радячись із ним у виборі закуски, головної страви, вина та сиру.

Коли журналіст усвідомив, що за його знання гастрономії іспитова комісія поставила йому незадовільну оцінку, він

вирішив надолужити цей недолік поглибленим знанням з іншого предмету й у перерві між закускою та головною стравою став уважно роздивлятися жінок, які сиділи в ресторані. Потім, кількома репліками, спробував показати свій інтерес до них і свій досвід. І знову ж таки заплутався, потрапивши в ніякове становище. Коли він сказав, що руда жінка, яка сиділа за кілька столів від них, була б чудовою коханкою, доктор Гавел без злого наміру спитав, чому він так думає. Відповідь була туманна, а коли доктор став розпитувати, що він знає про рудих жінок, він відразу заплутався в неправдоподібній брехні й швидко замовк.

Доктор Гавел, натомість, почував себе легко й розкуто під захопленим поглядом журналіста. Він замовив до м'яса пляшку червоного вина, й молодик, розпалений алкоголем, зробив нову спробу показати себе гідним уваги великого метра: він почав довгу розмову про дівчину, з якою нещодавно познайомився і за якою упадав ось уже кілька тижнів, з великими надіями на успіх. Його звіряння були досить обтічні, й роблена усмішка, що грала на його устах, своєю умисною двозначністю мала виражати те, чого він не каже прямо, але виражала вона тільки невпевненість, подолання якої вимагало від нього болісних зусиль. Гавел усе це добре відчував і, спонукуваний співчуттям і симпатією, став розпитувати журналіста про прикмети його дівчини, даючи йому змогу затриматися на приємній для нього темі й говорити розкутіше. Але молодик і цього разу зазнав невдачі: його відповіді були вкрай невиразними; він не спромігся більш-менш точно описати ані її постаті, ані конкретних деталей, а тим паче — характеру. Отож, кінець кінцем, доктор Гавел мусив взяти ініціативу на себе і, потроху п'яніючи від чудового вечора та вина, виголосив перед журналістом складений дотепної іронії монолог, стулений із його власних пригод, анекдотів та витончених жартів.

Журналіст повільно цмулив вино, слухав і переживав суперечливі почуття: спочатку йому було геть погано, він сам собі здавався нікчемним і дурним, сам собі бачився боязким учнем, що трапив перед очі непогрішного метра й соромиться розтулити рот. Але водночас він був щасливий; він

тішився думкою, що великий учитель сидить перед ним, поводиться з ним по-приятельському й довірливо ділиться безліччю персональних спостережень, яким нема ціни.

Гавел говорив і говорив, не змовкаючи, молодикові теж захотілося докинути слово, створити хор, показати себе добрим партнером. Ось чому він знов перевів розмову на свою подругу й довірчо запитав у Гавела, чи погодиться він зустрітися з нею завтра, аби оцінити її у світлі свого великого досвіду; іншими словами, аби *офіційно підтвердити її придатність* (атож, у своєму збудженні, він удався саме до такого штампованого виразу).

Звідки взялася ця думка? Чи не народилася вона з винних випарів і з гарячкового бажання сказати хоч що-небудь?

Ця думка була спонтанною, але журналіст сподівався здобути зі своєї пропозиції потрійну вигоду:

участь у спільній і таємній експертизі (офіційному підтвердженні придатності) поєднає його та метра тісним конспіративним зв'язком, зміцнить їхні приятельські стосунки та жаданий для журналіста дух товариської довіри;

якщо метр схвалить його вибір (а молодик на це розраховував, бо дівчина йому дуже подобалась), це стане схваленням і самого молодика, його вибору, його смаку, так він підійметься в очах метра від рангу учня до рангу компаньйона, а отже, набуде значущості й у власних очах;

і нарешті, сама дівчина піднесеться в очах молодика, втіха від її присутності перетвориться із втіхи фіктивної на втіху реальну (бо молодик іноді мав відчуття, що світ, у якому він живе, є лабіринтом видимих цінностей, смисл яких досить-таки неясний і які можуть стати цінностями реальними лише після *проби*).

5

Коли доктор Гавел прокинувся наступного ранку, то відчув легкий біль у жовчному міхурі, після вчорашньої вечері. Коли подивився на годинник, то з'ясував, що через півгодини він має бути на черговій водній процедурі, отже,

йому слід поквапитися, хоча поквап був однією з речей, яких доктор Гавел терпіти не міг; зачісуючи волосся, він побачив у дзеркалі обличчя, яке йому не сподобалося. День починався погано.

Він не мав навіть часу поснідати (це теж здалося йому лихим знаком, бо він надавав великої ваги регулярним звичкам свого життя) й поспіхом подався до термальних ванн. Він увійшов у довгий коридор, постукав у двері, звідки визирнула гарненька білявка в білій блузочці; вона була невдоволена, що він спізнився, але запросила увійти. Гавел почав роздягатися в кабіні за перегородкою.

— Покваптеся! — почув він через мить.

Голос масажистки, все більше й більше неввічливий, дратував доктора Гавела й заохочував до помсти (на жаль, доктор Гавел уже багато років знав лише один спосіб помсти жінкам!). Отож він скинув труси, втягнув живіт, випнув груди й вже хотів виходити з кабіни; але відчув раптом огиду до цієї недостойної вистави, яка у чужому виконанні здалася б йому безглуздою; він з полегкістю відпустив живота й з недбалою певністю себе, яка, на його думку, тільки й пасувала йому, попрямував до великої ванни й занурився в теплу воду.

Масажистка, цілком байдужа і до його грудей, і до його живота, повернула кілька кранів на дошці управління, й коли доктор Гавел випростався на дні ванни, вхопила його за праву ногу й притулила до його ступні трубку, з якої вдарив потужний струмінь. Доктор Гавел, який боявся лоскоту, відсмикнув ногу, й масажистка прикликала його до порядку.

Звичайно, було б неважко якимсь влучним словом, чи дотепним запитанням спонукати білявку відмовитися від її холодної нечемності, але Гавел був надто роздратований, надто ображений. Він твердив собі, що вона заслуговує кари й що він не збирається полегшувати їй роботу. Коли вона приклала трубку до його живота, а він затулив долонями те, що було нижче, аби потужний струмінь не наробив йому шкоди, він поцікавився, які у неї плани на сьогоднішній вечір. Не дивлячись на нього, вона спитала, чому його цікавить її розпорядок дня. Він пояснив, що живе

сам у кімнаті з одним ліжком, і запрошує скласти йому там компанію.

— Здається, ви помилились адресою, — сказала білявка й звеліла лягати на живіт.

Доктор Гавел лежав долічерева на дні ванни, задерши підборіддя, аби не наковтатися води, відчував, як потужний струмінь масажує йому литки, й думав, що знайшов правильний тон у розмові з цією дівкою. Бо доктор Гавел завжди карав неслухняних, зухвалих або зіпсутих жінок: він холодно, без найменших виявів ніжності, клав їх на свій диван і так само холодно відпускав звідти. Йому знадобився якийсь момент, аби второпати, що, хоч він і справді звернувся до масажистки холодно й без найменшої ніжності, але не поклав і ніколи, безперечно, не покладе її на свій диван. Він зрозумів, що його домагання відкинуто й сприйняв це як нову образу. Він відчув полегкість, коли знову опинився сам-один у кабіні, загорнутий у купального рушника.

Після цього він швидкими кроками покинув будівлю з ваннами й попрямував до дошки з афішами кінотеатру «Час». Там він побачив три рекламні світлини, а на одній з них — свою дружину, що з переляканим обличчям вклякла над трупом. Доктор Гавел дивився на це ніжне обличчя, спотворене жахом, і його змагало невимовне почуття любові й туги. Він довго не міг відірвати очей від тієї світлини. Потім вирішив піти до Франтіски.

6

— Замов мені, будь ласка, міжміський, я хочу поговорити з дружиною, — сказав він, коли лікарка відпустила хворого й запросила його до кабінету.

— Щось сталося?

— Сталося, — сказав Гавел. — Я почуваю себе самотнім!

Франтіска подивилася на нього з недовірою, набрала номер міжміської й назвала цифри, які сказав Гавел. Потім повісила слухавку й перепитала:

— *Ти* почуваєш себе самотнім?

— А чом би й ні? — розсердився Гавел. — Ти — як моя дружина. Ви бачите в мені чоловіка, яким я давно перестав бути. Я — сумирний, я — самотній, я — засмучений. Я вже немолодий і, мушу признатися, відчувати це не дуже приємно.

— Тобі треба завести дітей, — відповіла йому лікарка. — Тоді б ти менше думав про себе. Я теж уже немолода, але я про це майже не думаю. Коли я бачу, як росте мій син, я гадаю, як він виглядатиме, коли стане дорослим, і не нарікаю на роки. Уяви собі, що він мені сказав учора: навіщо лікарі, якщо люди все одно помирають? Ну що ти на це скажеш? Як би ти йому відповів?

На щастя, докторові Гавелу не довелося відповідати, бо задзвонив телефон. Він підняв слухавку й коли почув голос дружини, то відразу сказав їй, що йому сумно, що йому нема з ким поговорити, нема нікого, на кого йому хотілося б дивитись, що він далі не витримає тут сам-один.

У слухавці почувся тоненький голос, — спочатку недовірливий, вражений, що говорив, майже заникуючись, але потроху лагіднішав, танучи у гарячому потоці ніжних слів чоловіка.

— Будь ласка, приїзди сюди, приїзди, як тільки зможеш! — сказав Гавел у слухавку і почув, що вона з радістю приїхала б, але в неї майже щодня вистави.

— Майже щодня — це не щодня, — сказав Гавел і дружина відповіла, що завтра у неї вихідний, але вона непевна, чи варто приїздити на один день.

— Як ти можеш таке говорити? — обурився Гавел. — Ти хіба не знаєш, яку цінність має один день у нашому житті, такому короткому?

— І ти не гніваєшся на мене? — запитав тоненький голосок у слухавці.

— А чого б я мав гніватися?

— За той лист. У тебе болі, а я надокучаю тобі своїми дурними ревнощами.

Доктор Гавел затопив слухавку цілим потоком ніжності, й дружина сказала (голосом, який тепер справді пом'якшав), що завтра приїде.

— І все одно я тобі заздрю, — сказала Франтіска, коли Гавел повісив слухавку. — Ти маєш усе. Маєш коханок, скільки душа забажає, але маєш і добру родину.

Гавел подивився на свою приятельку, яка говорила із заздрістю, але була, безперечно, надто доброю жінкою, аби комусь заздрити, і йому стало її шкода, бо він знав, що радість, яку приносять діти, не може замінити інших радостей і що радість, обтяжена обов'язком замінювати інші радощі, дуже скоро зношується.

Від Франтіски він пішов на обід, по обіді трохи поспав, а коли прокинувся, пригадав, що молодий журналіст чекає його в кав'ярні, аби відрекомендувати йому свою подругу. Отож він одягся й вийшов. Спускаючись сходами санаторію, побачив у холі, біля роздягальні, рослу жінку, схожу на гарного скакового коня. О, тільки цього йому й бракувало! Бо саме такі жінки завжди виводили з рівноваги доктора Гавела. Жінка з роздягальні подала рослій дамі її плащ, а Гавел підійшов допомогти їй одягтися. Жінка, схожа на коня, неуважно подякувала, а Гавел запитав:

— Я можу ще вам у чомусь допомогти?

Він усміхнувся, але вона відповіла без усмішки, що їй нічого не потрібно й швидко вийшла.

Гавел сприйняв це як ляпас і, знову відчувши себе неймовірно самотнім, попрямував до кав'ярні.

7

Журналіст уже давно сидів у боксі біля своєї подруги (він обрав таке місце, аби спостерігати за вхідними дверима) й ніяк не міг зосередитися на розмові, що зазвичай точилася між ними невтомно й весело. Він зі страхом чекав приходу доктора Гавела. Вперше, відколи він познайомився зі своєю подругою, він спробував подивитись на неї критичним оком і, поки вона базікала (на щастя, вона ні на секунду не переставала базікати, тому його тривога залишалася непоміченою), він відкрив у її красі кілька дрібних ґанджів. Це його стурбувало, але він відразу ж заспокоївся на думку, що з цими дрібницями краса її цікавіша і що саме завдяки їм вся вона йому така близька й люба.

Молодий журналіст любив свою подругу.

Але якщо він її так дуже любив, то звідки прийшла йому в голову ница думка, ница за самою своєю сутністю, — попросити розпусного лікаря, щоб він *визначив її придатність*? І якщо ми навіть вигадаємо для нього пом'якшувальні обставини, — наприклад, що це була для нього тільки гра, то як допустив він до того, що проста гра так розтривожила його душу?

Бо це була не гра. Молодий журналіст справді не знав, що йому думати про свою подругу, він був справді неспроможний належно оцінити її чарівність і красу.

То невже він справді був такий наївний і недосвідчений, що не міг відрізнити гарну жінку від негарної?

Ні, він був не без досвіду, він уже знав кількох жінок, мав із ними інтрижки всякого роду, але завжди його набагато більше турбував він сам, аніж вони. Звернімо увагу на таку промовисту деталь: він, наприклад, добре пам'ятав, як він був одягнений, коли приходив на побачення, він знав, що в такий-то день на ньому були надто просторі штани, і це завдавало йому мороки, а в такий-то день був у білому светрі і мав вигляд елегантного спортсмена, але абсолютно не пам'ятав, як були вдягнені його подруги.

Так, це справді було дивовижно: під час кожної з цих коротких пригод він вистоював перед люстром, тривало і доскіпливо розглядаючи свою персону, тоді як мав лише загальне, поверхове уявлення про вигляд жіночого племені; він набагато більше переймався враженням, яке він сам справляв на свою партнерку, аніж тим, як виглядала вона. Це аж ніяк не означає, що для нього було неважливо, чи гарною була жінка, з якою він виходив на люди. Навпаки. Бо крім того, що на нього дивилися інші (дивився світ), йому було аж ніяк не байдуже, сподобається чи не сподобається цьому світові його подруга, — він-бо знав, що в особі його подруги оцінюватиметься його власний вибір, його смак, його рівень, а отже, й він сам. Але якраз тому, що йшлося про думку інших, він не зважувався довіряти власним очам; навпаки, він цілком задовольнявся тим, що уважно дослухався до голосу опінії й ототожнював себе з ним.

Але що означав голос опінії супроти голосу визнаного метра й досвідченого знавця? Він нетерпляче позирав на

вхід і коли нарешті побачив крізь скляні двері силует доктора Гавела, удав здивування та сказав своїй подрузі, що суто випадково до кав'ярні увійшла знаменитість, у якої він має узяти інтерв'ю для своєї газети. Він попрямував назустріч докторові Гавелу й привів до їхнього столика. Дівчина, після короткої перерви, коли молодик відрекомендовував їх одне одному, стала далі снувати нитку своєї нескінченної балачки.

Доктор Гавел, лише десять хвилин тому відкинутий жінкою, схожою на скакового коня, довго роздивлявся веселу щебетуху й усе глибше поринав у свій похмурий настрій. Дівчина не була красунею, але здавалася дуже милою, і немає жодного сумніву, що доктор Гавел (до якого свого часу приклеїлася кличка, що він як смерть, бо забирає всіх) узяв би її без найменших вагань, хай би тільки вона натякнула. Вона справді мала кілька прикметних рис, які сприймалися неоднозначно з погляду їхньої естетичної вартості: перенісся у неї було поцятковане золотавим ластовинням, що, з одного боку, сприймалося як дефект на білизні шкіри, а з другого — як природна окраса цієї білизни; вона була надзвичайно тендітна, що можна було розцінити і як недостатню наповненість ідеальних жіночих форм, і як делікатну незавершеність рухливої дитини, все ще присутньої в жінці; вона була надміру балакуча, що можна було потрактувати і як надокучливу манію, і як вигідну для партнера звичку, бо при ній він міг надовго поринати у власні думки, без страху, що їх порушать.

Журналіст непомітно й стривожено спостерігав за виразом докторового обличчя, воно здавалося йому замисленим (а це не віщувало нічого доброго), він покликав офіціанта й замовив три порції коньяку. Дівчина запротестувала, що не п'є, потім дозволила довго вмовляти себе, що вона може й повинна випити, й доктор Гавел зрозумів зі смутком, що ця естетично неоднозначна істота, яка відкривала в потоці слів усю простоту своєї душі, стала б, либонь, його третьою невдачею за цей день, якби він удався до такої спроби, бо доктор Гавел, колись могутній, як смерть, сьогодні вже був не той, яким його знали раніше.

Потім офіціант приніс три порції коньяку, всі троє підняли келихи, аби цокнутися, й доктор Гавел занурив свій

погляд у сині очі дівчини, як у чужі, ворожі очі особи, котра ніколи йому не належатиме. А оцінивши ці очі як ворожі, відповів їм власною ворожістю, й тепер бачив перед собою лише створіння, естетична суть якого була для нього очевидною: хирляве дівчисько, поцятковане брудними веснянками, та ще й нестерпно балакуче.

Хоч ця метаморфоза й потішила доктора Гавела, як тішив його тривожно-запитливий погляд молодика, ця втіха була дуже малою порівняно з прірвою гіркого смутку, яка розверзлася в ньому. Він сказав собі, що немає глузду розтягувати цю зустріч, яка не приносить йому радості; тому він узяв слово, сказав молодикові та його подрузі кілька веселих і приязних фраз, висловив своє задоволення тим, що зміг провести з ними кілька приємних хвилин, сказав, що його чекають, і пішов.

Коли доктор був уже біля засклених дверей, молодик ударив себе по лобі й вигукнув, що абсолютно забув домовитись про зустріч для інтерв'ю. Він наздогнав доктора Гавела вже на вулиці.

— То як вона вам? — запитав він.

Доктор Гавел довго дивився в очі, вираз нетерплячого захвату в яких зігрівав йому серце.

Натомість мовчання доктора бентежило журналіста, й він сам зробив перший крок до відступу.

— Я знаю, вона не красуня.

— Звичайно ж, ні, — підтвердив Гавел.

Журналіст похнюпив голову:

— Вона ще любить побазікати. Та в усьому іншому вона дуже мила.

— Атож, мила, — погодився Гавел. — Але милим може бути й собака, або канарка, або качка, яка перевальцем розгулює на подвір'ї ферми. В житті насамперед важить не те, щоб звабити якомога більше жінок, бо це успіх позірний. Ідеться про те, щоб виробити в собі високі стандарти вимогливості. Затямте собі, мій друже, що справжній рибалка кидає маленьких рибок назад у воду.

Молодик почав вибачатися й сказав, що він і сам мав серйозні сумніви щодо своєї подруги, тому й попросив доктора Гавела дати їй експертну оцінку.

— Пусте, — сказав Гавел. — Не переймайтеся через таку дрібничку.

Але молодик усе вибачався та виправдовувався і зрештою сказав, що восени на курорті буває не так багато гарних жінок, тому іноді доводиться брати, що є.

— В цьому я з вами не можу погодитись, — відповів Гавел. — Я тут бачив кількох, напрочуд звабливих. Але скажу вам одну річ. Існує вельми поверхова жіноча краса, що її провінційний смак помилково трактує як справжню. З другого боку, існує справжня еротична краса жінки. Але, звичайно ж, розпізнати цю справжню красу з першого погляду нелегко. Це — мистецтво.

Він потиснув молодикові руку й пішов.

8

Журналіст був у розпачі: він розумів, що він — невиправний дурень, який заблукав у неозорій пустелі (або пустелі, що здавалася йому неозорою) власної зеленої молодості; він розумів, що доктор Гавел виставив йому низьку оцінку; йому відразу здалося (в цьому годі сумніватися), що його подруга — дівчина нічим не прикметна, нецікава, що всі, хто сидів у кав'ярні, як і обидва офіціанти, що їх обслуговували, про це знають і дивляться на нього з презирливою жалістю. Він покликав офіціанта й сказав, що хоче заплатити, а подрузі пояснив, що має термінову роботу й мусить її покинути. Вона засмутилася, й він відчув, що серце йому стислося: вже знаючи, що, як справжній рибалка, він укине її у воду, він усе ж таки в глибині душі все ще її любив (таємно і з почуттям сорому).

Наступний день не вніс ніякого просвітку в його похмурий настрій, і коли біля санаторію він зустрів доктора Гавела з елегантною дамою, він спізнав почуття заздрощів, близьке до ненависті. Жінка була виклично гарна, а обличчя доктора Гавела, який весело помахав йому рукою, сяяло викличною радістю, і молодий журналіст почувся ще нікчемнішим.

— Дозволь відрекомендувати тобі головного редактора місцевого журналу, — сказав Гавел. — Він шукав нагоди

познайомитися зі мною лише для того, щоб здобути шанс зустрітися з тобою.

Коли молодик зрозумів, що перед ним жінка, яку він бачив на екрані кіно, його збентеження тільки посилилось; Гавел умовив його пройтися з ними, і журналіст, не знаючи, що казати, почав викладати свій задум інтерв'ю, коли тут у нього виникла нова думка: опублікувати у журналі подвійне інтерв'ю з пані Гавел і з доктором Гавелом.

— Мій любий друже, наші розмови з вами були приємними і, завдяки вам, навіть цікавими. Але скажіть мені, чи є сенс публікувати їх у журналі, який читатимуть лише хворі на гепатит та на виразку дванадцятипалої кишки?

— Неважко уявити, про що були ваші розмови, — іронічно кинула пані Гавел.

— Ми говорили про жінок, — сказав доктор Гавел. — Цей добродій став для мене чудовим партнером і глибоко ерудованим співрозмовником, добрим товаришем, спілкування з яким скрасило мої похмурі дні.

Пані Гавел обернулася до журналіста:

— Вам не було з ним нудно?

Журналіст був щасливий, що доктор назвав його глибоко ерудованим співрозмовником і добрим товаришем, до його заздрощів домішалося почуття глибокої вдячності: то радше з ним панові доктору було нудно; він-бо надто добре розуміє, що в нього немає ніякого досвіду, тому навряд чи він спроможний когось зацікавити своєю нічим не прикметною особою, сказав він наостанок.

— О, любий мій, — мовила актриса, — можу собі уявити, як ти перед ним вихвалявся.

Молодий журналіст став на захист доктора:

— Це неправда! Ви так кажете, бо не знаєте, люба пані, що таке — мале містечко, ця діра, в якій мені випало жити.

— Чому ж, це дуже гарне місто, — заперечила актриса.

— Гарне для вас, бо ви пробули тут крихту часу. А я тут живу й, певно, житиму далі. Завжди одне й те саме товариство людей, яких я знаю як облуплених. Одні й ті самі люди, які думають про одне й те саме, а думають вони лиш про банальності та дурниці. Мені треба знайти з ними порозуміння, тож я потроху пристосовуюся до них, сам

цього не помічаючи. Який жах! Тільки уявити собі, що я стану достоту таким, як і вони! Що бачитиму світ їхніми короткозорими очима!

Журналіст говорив усе гарячковіше, й актрисі здалося, що в його словах вона чує подих вічного протесту, притаманного молодим. Це її схвилювало та зачарувало, й вона сказала:

— Не треба вам до них пристосовуватися. Не треба!

— Авжеж, не треба, — погодився молодик. — Доктор відкрив мені очі, вчора. Я повинен за всяку ціну вийти з цього порочного кола. З порочного кола цієї дріб'язковості, цієї пересічності. Я мушу з нього вийти, — повторив молодик, — і я з нього вийду.

— Ми говорили про те, — став пояснювати доктор Гавел дружині, що банальний смак провінції створює собі фальшивий ідеал краси й що цей ідеал фундаментально нееротичний, ба навіть антиеротичний, тоді як справжньої чарівності, еротичної, вибухової, цей смак не помічає. Навколо нас є жінки, з якими чоловік міг би пережити запаморочливі пригоди почуттів, та ніхто їх не помічає.

— Це правда, — погодився молодик.

— Ніхто їх не помічає, — повторив лікар, — тому що вони не відповідають тутешнім нормам; справді, еротичні чари знаходять свій вияв радше в оригінальності, аніж у регулярності; радше в експресивності, ніж у поміркованості; радше у відхиленні від нормальності, ніж у банальній красі.

— Справді, — знову погодився молодик.

— Ти знаєш Франтіску? — спитав Гавел у дружини.

— Авжеж, знаю, — відповіла та.

— І тобі, звичайно, відомо, що багато з моїх друзів віддали б усе, що мають, аби тільки провести з нею бодай одну ніч. Я дам відтяти собі голову, що ніхто в цьому містечку не звертає на неї уваги. От ви, мій друже, наприклад, ви знайомі з нею, а чи ви вже помітили, що Франтіска — жінка абсолютно незвичайна?

— Ні, не помітив! — щиро зізнався молодий журналіст. — Мені й на думку не спало подивитися на неї як на жінку!

— Що й не дивно, — сказав доктор Гавел. — Вона не здається вам ані достатньо тендітною, ані достатньо балакучою. В неї не досить ластовиння на обличчі!

— Справді, — підтвердив молодик із нещасним виразом. — Ви мали вчора нагоду переконатися в тому, який я дурний.

— Але чи хоч раз ви звернули увагу на її ходу? — провадив Гавел. — Чи помітили ви, що ноги у неї буквально розмовляють? Мій друже, ви почервоніли б, якби могли почути, що промовляють її ноги, але ви, такий, яким я вас знаю, ви в душі — розпусник, але розпусник святий.

9

— Любиш ти морочити голову невинним, — сказала актриса чоловікові, наодинці.

— Ти знаєш, щó це значить, — що я в доброму гуморі, — сказав він. — І клянуся тобі, це в мене тут уперше.

Цього разу доктор Гавел не брехав; коли сьогодні вранці він побачив автобус, що під'їздив до вокзалу, а за склом шибки свою дружину, і потім, коли він побачив її, усміхнену, на тротуарі, він почувся щасливий, а що в попередні дні всі його резерви дотепності залишалися неторкані, то цілий день він вихлюпував свою радість у дещо шалапутній манері. Удвох вони прогулювалися під аркадами, вгризалися зубами в солодкі круглі вафлі, навідалися до Франтіски, аби дізнатися, що нового вона почула від свого малого сина, ходили разом з молодим журналістом на прогулянку, описану в попередньому розділі, глузували з довколишніх курортників, які робили свій гігієнічний моціон. При цьому доктор Гавел звернув увагу, що кілька перехожих прикипали поглядами до актриси, а обернувшись, міг переконатися, що ті теж зупинились і дивляться на них.

— Тебе впізнають, — сказав Гавел. — Тут люди не знають, чим зайнятися, й залюбки бавлять час у кіно.

— Тобі прикро? — спитала актриса, що дивилась на популярність, притаманну її фахові, як на гріх, бо, як кожен, хто кохає по-справжньому, хотіла, щоб кохання її було тихим, непомітним для людських очей.

— Навпаки, — сказав Гавел і засміявся.

Після чого вони стали гратися в майже дитячу гру, вгадуючи, хто із зустрічних їх упізнає, а хто ні, і билися об заклад, скільки набереться тих, хто впізнає, на наступній вулиці. Люди знову й знову оберталися, — старші добродії, селяни, хлопчаки, а також кілька вродливих жінок, які лікувалися в цей сезон.

Гавел, що жив останніми днями в принизливій невидимості, щиро тішився цим і бажав, аби промені уваги падали й на нього самого: він обіймав актрису за стан, шепотів їй на вухо ніжності та непристойності, а вона й собі пригорталася до нього, здіймаючи на його обличчя розвеселені очі. Гавел, під стількома поглядами, немов віднайшов свою втрачену видимість, його розмазані риси ставали помітними й виразними, він знову пишався тією радістю, яку давали йому її тіло, її кроки, все її єство.

Вони йшли отак, закохано обнявшись, попід вітринами головної вулиці, коли доктор Гавел помітив у крамниці для мисливців оту нечемну біляву масажистку; вона в порожній крамниці базікала з продавщицею.

— Зайдімо сюди, — сказав він своїй здивованій дружині. — Ти найпрекрасніша з усіх жінок, яких мені доводилося знати; я хочу зробити тобі подарунок.

Він узяв її за руку й потяг до середини.

Обидві жінки замовкли; масажистка подивилася на актрису довгим поглядом, потім скинула оком на Гавела, тоді знову на актрису й знову — на Гавела; лікар задоволено зазначив цей факт, але, не вшанувавши її жодним поглядом, став оглядати виставлені там товари: оленячі роги, рюкзаки, карабіни, біноклі, ціпки, намордники для собак.

— Що бажаєте? — спитала продавщиця.

— Одну хвилинку, — сказав Гавел.

Він саме побачив під склом вітрини свистки й показав на них пальцем.

Продавщиця подала йому один, Гавел підніс його до губів, засвистів, потім знову оглянув під усіма кутами й ще раз тихенько свиснув.

— Гарний свисток, — сказав він продавщиці й виклав перед нею п'ять крон — ціну, яку вона назвала.

І простягнув свисток дружині.

Актриса побачила в цьому подарункові одну з дитячих витівок, які вона так любила у своєму чоловікові, схильному до веселих і абсурдних жартів, до дотепного нонсенсу, й подякувала йому чудовим закоханим поглядом. Але Гавел вирішив, що цього мало, й сказав упівголоса:

— Оце так ти мені дякуєш за такий чудовий дарунок?

Актриса цмокнула його в губи. Обидві жінки не відривали від них очей і ще довго проводжали їх поглядами з крамниці.

Після цього вони пройшлися ще вулицями, гуляли в міському парку, гризли вафлі, свистіли в свисток, потім сіли на лаву й побилися об заклад — скільки перехожих обернуться. Увечері, на вході до ресторану вони мало не зіткнулися з жінкою, схожою на скакового коня. Вона подивилася на них здивовано — довгим поглядом на актрису, побіжним — на Гавела, потім вдруге на актрису, а коли знову глянула на Гавела, то кивнула йому головою — мовби знехотя. Гавел уклонився їй у відповідь і, нахилившись до дружини, зашепотів їй на вухо, запитуючи, чи вона його любить. Та підняла на нього закохані очі й попестила йому щоку.

Потім вони замовили собі легку вечерю (бо актриса ретельно стежила, аби чоловік дотримувався прописаної йому дієти), випили червоного вина (єдиного, яке було дозволено пити доктору Гавелові), й пані Гавел на якусь хвилину віддалася своїм почуттям. Вона нахилилася до чоловіка, взяла його за руку й сказала йому, що цей день був одним із найчудовіших у її житті; вона призналася, що дуже сумувала, коли він поїхав сюди; вона ще раз попросила пробачення за дурного листа ревнивої жінки й подякувала за телефонний дзвінок і запрошення приїхати; вона сказала, що завжди буде щаслива до нього приїхати, хай навіть на одну хвилинку; потім вона довго пояснювала, що життя з ним було для неї мукою та непевністю, із щохвилинним відчуттям, що він ось-ось вислизне, але, мабуть, якраз тому кожен день був для неї відновленою радістю, новим початком кохання, новим подарунком.

Потім вони повернулися у кімнату доктора Гавела й радість актриси незабаром досягла свого пароксизму.

10

Наступного дня доктор Гавел пішов на сеанс масажу, який називався підводним, і знову ж таки запізнився, бо, правду кажучи, він ніколи нікуди вчасно не приходив. Його зустріла та сама білява масажистка, але цього разу обличчя в неї не було суворим, радше навпаки, вона всміхнулася йому й назвала його *доктором*, із чого Гавел здогадався, що вона ознайомилася з його лікарняною карткою й усе про нього взнала. Йому був приємний цей інтерес; він пішов роздягатися за перегородку й коли масажистка повідомила, що ванна повна, вийшов з кабіни, гордо випнувши пупа та з насолодою витягся у ванні.

Масажистка повернула кран на дошці управління й запитала в Гавела, чи ця дама завжди з ним. Гавел сказав, що ні, й масажистка спитала, чи скоро вони побачать її в новому цікавому фільмі. Гавел сказав, що скоро, і масажистка підняла йому праву ногу. Поки струмінь приємно лоскотав його ступню, масажистка всміхнулася й сказала, що тіло в доктора, як видно, дуже чутливе. Вони балакали й далі, й Гавел зауважив, що життя тут до краю нудне. Масажистка промовисто всміхнулася й підтвердила, що це справді так, але ж доктор Гавел знає, як його урозмаїтнити. А коли вона нахилилася, притуляючи трубку йому до грудей, Гавел похвалив її перса, верхню частину яких він добре бачив, а масажистка відповіла, що він, звичайно ж, бачив і гарніші.

З цієї розмови доктор Гавел зрозумів, що короткі відвідини дружини цілковито змінили його образ в очах цієї милої мускулистої дівчини — він відразу набув привабливості й навіть більше — тіло його стало для неї якби можливістю прилучитися до чужої слави, зрівнятися із жінкою, на яку всі задивляються. Гавел зрозумів, що тепер йому все було б дозволено з першого разу, все наперед обіцяно.

Та, як нерідко буває в житті, коли ми всім задоволені, ми гордо відкидаємо можливості, які нам відкриваються, і так утверджуємось у своїй блаженній пересиченості. Досить було, щоб молода білявка позбулася своєї образливої

зарозумілості, щоб голос її став лагідним, а погляд смиренним — і докторові Гавелу перехотілося її мати.

Далі йому було велено лягти долічерева, задерти підборіддя й прийняти на все своє тіло, від п'ят до потилиці, потужний струмінь води. Це була немов поза релігійного смирення та подяки: він думав про свою дружину, про те, яка вона гарна, як він її кохає і як вона кохає його, що вона — його щаслива зірка, і завдяки їй він здобуває ласку фортуни та мускулистих дівчат.

Коли масаж було закінчено, а він звівся на ноги, аби вийти з ванни, масажистка, з її вологою шкірою, видалася йому такою здоровою та знадливою, а її погляд був таким покірливим, що йому закортіло вийти на дорогу, в кінці якої маячив образ його дружини. Бо йому привиділося, що тілиста масажистка стоїть на великій долоні актриси і що ця долоня пропонує її йому як запоруку кохання, як пожертву. І йому подумалося, що він образить дружину, якщо відхилить її пожертву, знехтує її ласкою. Він усміхнувся зрошеній краплями дівчині і сказав, що в нього вільний вечір і що він чекатиме її о сьомій у Вжидла. Дівчина прийняла запрошення, й доктор Гавел загорнувся у великого ванного рушника.

Одягшись, причесавшись, він відчув, що настрій у нього просто чудовий. Йому захотілося побазікати, й він зазирнув до Франтіски, для якої цей візит став приємною несподіванкою, бо вона й сама була в пречудовому гуморі. Вона говорила про все й про нічого, перестрибувала з п'ятого на десяте, але постійно поверталася до теми, яку вони зачепили під час їхньої останньої зустрічі, — його віку; різними туманними фразами вона намагалася переконати його, що не слід капітулювати перед роками, що роки не завжди вадять і що людина може спізнати абсолютно чудесне відчуття, відкривши зненацька, що спокійно може говорити як рівна з рівною з кимось значно молодшим.

— І діти — це ще не все, — сказала вона раптом ні сіло, ні впало. — Ти знаєш, як я люблю дітей, але в житті є й інші радощі.

Роздуми Франтіски не вийшли й на секунду поза межі туманних абстракцій, і для невтаємниченого могли

видатися звичайною пустою балаканиною. Проте Гавел належав до втаємничених і розгадав зміст, який ховався за цією балаканиною. Він зробив із цього висновок, що його власне щастя було тільки однією ланкою в довгому ланцюгу щасть, а що серце він мав щедре, то його добрий настрій поліпшився удвічі.

11

Атож, доктор Гавел відразу заглянув у суть — журналіст відвідав лікарку в той самий день, коли його вчитель так її розхвалив. Після кількох фраз він відчув дивовижну сміливість і сказав їй, що вона йому подобається, що він хотів би бачитися з нею. Лікарка боязким голосом відказала, що вона старша за нього і має дітей. Тут журналіст почув себе ще впевненіше й без будь-яких зусиль знайшов потрібні слова: він сказав, що лікарка наділена таємною красою, набагато повноціннішою, аніж банальна врода; він похвалив її ходу й сказав, що ноги в неї розмовляють, коли вона йде.

Через два дні, о тій самій годині, коли доктор Гавел зі спокійною впевненістю прийшов до Вжидла й ще здалеку вздрів мускулисту білявку, журналіст нетерпляче міряв кроками свою невеличку мансарду; він був майже певний успіху, але ще більше, ніж колись, переживав, аби якась помилка або випадок не відібрали його в нього; щомиті він прочиняв двері й виглядав у клітку сходів; нарешті вона прийшла.

Дбайливість, з якою лікарка прибралася й причепурилася, майже стерла з пам'яті знайому постать у білих штанях та білій блузі; у своїй бентезі молодик сказав собі, що еротичні чари Франтіски, які досі лише вгадувалися, тепер ось, перед ним, майже безсоромно оголені, й він відчув боязкість, яка породжувала повагу; аби подолати ці недоречні почуття, він, ще навіть не зачинивши дверей, схопив лікарку в обійми й став палко її цілувати. Вона злякалася цього поквапу й попросила, щоб він дав їй сісти. Він погодився, але відразу ж упав їй у ноги й став цілувати

панчохи вище колін. Вона поклала руку йому на волосся й спробувала лагідно відштовхнути його.

Послухаймо, що вона йому сказала:

— Будьте розважливі, будьте розважливі, обіцяйте бути розважливим.

Коли молодик відповів їй: «Гаразд, буду розважливим», водночас тягнучись губами все вище й вище по затягнутій у нейлон нозі, вона сказала: «Ні, ні, тільки не це», а коли він цмокнув її в ногу ще вище, несподівано перейшла на «ти» й промовила:

— Ох, ти божевільний, ти — божевільний!

Ці слова прозвучали як остаточна згода. Молодик не зустрічав більше жодного опору. Він був в екстазі; в екстазі від самого себе, від стрімкості свого успіху, в екстазі від доктора Гавела, чий геній був з ним, у ньому, в екстазі від голої жінки, яка лежала під ним у любовних обіймах. Він хотів бути метром, він хотів бути віртуозом, він хотів продемонструвати свою чуттєвість і свою хіть. Він звівся, аби охопити жадібним поглядом розпростерте тіло лікарки й прошепотів:

— Ти прекрасна, ти чудова, ти дивовижна...

Лікарка притисла долоні до живота, прикриваючись ними, й сказала:

— Я забороняю тобі сміятися з мене...

— Що ти кажеш! Як я можу сміятися з тебе? Ти прекрасна!

— Не дивися на мене, — сказала вона, притискаючи його до себе, щоб він не бачив її тіла. — В мене двоє дітей. Ти це знаєш?

— Двоє дітей? — перепитав молодик, не розуміючи.

— Це по мені видно. Не дивися на мене, я не хочу.

Ці слова трохи остудили запал молодого журналіста, і йому довелося докласти певних зусиль, аби знову піднятися на необхідний щабель схвильованого збудження; щоб полегшити собі це завдання, він спробував словами втримати сп'яніння, яке втікало від нього, й зашепотів лікарці на вухо, як добре, що вона тут, під ним, гола, зовсім гола, зовсім гола...

— Ти милий, ти до безумства милий, — казала йому вона.

Молодик ще трохи поговорив про її голизну й запитав, чи її теж збуджує те, що вона лежить під ним гола.

— Ти дитина, — сказала лікарка. — Ясно, що збуджує.

Але після короткої мовчанки додала, що стільки лікарів бачили її голою, що це стало для неї банальністю.

— Більше лікарів, ніж коханців, — сказала вона, й не уриваючи їхніх любощів, заговорила про свої важкі пологи. — Але це вартувало зусиль, — додала вона на завершення. — Я маю двох чудових діток. Таких гарних, таких гарненьких!

Збудження, досягнуте знову з такими зусиллями, покинуло журналіста, йому раптом здалося, що вони сидять із лікаркою в кав'ярні й балакають за горнятком чаю; він збунтувався проти цього, невчасного й недоречного відчуття; його рухи стали шаленими, й він спробував перевести розмову на більш сексуальну тему:

— Коли я востаннє до тебе приходив, ти знала, що ми будемо кохатися?

— А ти?

— Я *хотів* цього, — сказав журналіст, — я *хотів*, щоб це сталося!

Він уклав у слово «хотів» грандіозну пристрасть.

— Ти наче мій син, — сказала лікарка йому на вухо. — Він теж хотів би все мати. Я завжди його питаюсь: «А не хочеш мати годинника, з якого бив би струмінь води?»

Отак вони кохалися; лікарка правила теревені й була від цього в захваті.

Потім, коли вони вже сиділи поруч на дивані, голі й розслаблені, лікарка погладила молодого журналіста по голові й сказала:

— В тебе у волоссі китичка, як і в нього?

— В кого?

— В мого сина.

— Ти весь час говориш про свого сина, — сказав молодий журналіст тоном боязкого несхвалення.

— Авжеж, — гордо відповіла лікарка. — То мамин синок, мамин пестунчик.

Потім підвелася й почала вдягатися. І несподівано, в цій кімнатці молодого журналіста, вона відчула себе молодою, зовсім молодою жінкою, і їй стало невимовно добре.

Виходячи, вона міцно обняла журналіста; в очах у неї блищали сльози вдячності.

12

Після чудової ночі для доктора Гавела починався чудовий день. Під час сніданку він обмінявся кількома багатозначними словами з жінкою, схожою на скакового коня, а о десятій годині, коли повернувся з процедур, знайшов у своїй кімнаті любовного листа від дружини. Потім пішов прогулятися під аркадами в цілому кортежі курортників; він попивав з кухля джерельну воду й променів самовтіхою. Жінки, які кількома днями раніше проминали його, не помічаючи, тепер не спускали з нього очей, і він вітався з кожною легким поклоном. Помітивши журналіста, підійшов до нього й весело сказав:

— Я щойно був у лікарки й з певних ознак, яких не може не помітити добрий психолог, дістав враження, що ви домоглися свого!

Молодик аж горів бажанням звіритися своєму вчителеві, але, згадуючи вчорашній вечір, відчував деяку розгубленість; він не мав певності, що був таким знаменитим, яким міг би бути, й не знав, чи правдива розповідь підійме його престиж у очах доктора Гавела, чи навпаки; він сушив собі голову, в чому йому варто звірятися, а що приховати.

Коли він побачив обличчя доктора Гавела, яке променіло безсоромною веселістю, він міг відповісти йому лише в такому ж тоні, веселому й безсоромному, й почав палко вихваляти жінку, рекомендовану доктором Гавелом. Він сказав, що звабив її відразу, як тільки подивився на неї іншими, не провінційними очима, він розповів, що вона відразу погодилася прийти до нього й віддалася йому, не гаючись.

Коли ж доктор Гавел, аби проаналізувати подію в усіх нюансах, почав ставити йому запитання точні й деталізовані, молодик, відповідаючи, мусив хоч-не-хоч наближатися до реальності, й зрештою чесно зізнався, що він цілком задоволений усім, що було, проте розмова, яку вела лікарка в ліжку, дещо його збентежила.

Доктор Гавел дуже цим зацікавився й коли журналіст, улігши домаганням, став відтворювати діалог у всіх деталях, він супроводжував його розповідь вигуками: «Чудово!», «Прекрасно!», «Я заздрю вам, друже!»

У цю мить перед двома співрозмовниками постала дама, схожа на скакового коня. Доктор Гавел уклонився, й велика дама подала йому руку.

— Пробачте, — сказала вона, — я трохи запізнилася.

— Ет, байдуже, — кинув доктор Гавел. — У мене дуже цікава розмова з моїм другом. Я просив би вас почекати хвилину, поки я закінчу.

І не випускаючи її руки, обернувся до журналіста:

— Дорогий друже, те, що ви мені розповіли, перевершує всі мої сподівання. Бо ви повинні зрозуміти, що тілесні втіхи, які творяться в німій мовчанці, є похмурими й одноманітними, одна жінка вельми схожа в цьому на іншу, й усі вони розчиняються одна в одній у подальшому забутті. А проте ми прагнемо втіх кохання для того, щоб зберегти їх у пам'яті. Щоб їхні осяйні моменти з'єднали барвистою стрічкою нашу юність із нашою старістю. Щоб вони тримали нашу пам'ять у стані вічного горіння! І знаєте, мій друже, навіть єдине слово, мовлене в такій ситуації, хай найбанальніше, може осяяти її таким світлом, що вона не забудеться ніколи. Про мене кажуть, що я — колекціонер жінок. Насправді ж, я радше колекціонер слів. Повірте, ви ніколи не забудете про вчорашній вечір, ёі він зробить вас щасливим на все життя!

Тут він прощально кивнув головою молодому журналістові і, тримаючи руку великої дами, схожої на коня, повільно рушив з нею далі попід аркади.

ЕДУАРД І БОГ

1

Ми почнемо свою розповідь про Едуарда з невеликого сільського будиночка його старшого брата. Брат лежав на дивані й казав Едуардові:

— Можеш без страху йти до цієї баби. Звичайно, вона стерва, але навіть у такої має бути хоч трохи совісті. Саме тому, що вона колись підклала мені свиню, тепер, щоб спокутувати, вона радо зробить тобі приємність.

Брат Едуарда завжди був однаковий — славний хлопець і ледацюга. Мабуть, так само валявся він на дивані, у своїй студентській мансарді, й уже досить багато років тому, в день смерті Сталіна, б'ючи байдики та куняючи; наступного дня він пішов на факультет, нічого не знаючи, й звернув увагу на те, що його однокурсниця Чехачкова стовбичить посеред зали в помпезній нерухомості, немов статуя скорботи; брат Едуарда тричі обійшов навколо дівчини, а тоді вибухнув гучним сміхом. Скорботниця сприйняла його сміх як політичну провокацію, й брат Едуарда мусив покинути інститут і поїхати працювати в село, де тепер він мав будиночок, собаку, дружину, двох дітей і навіть хату, яка правила йому за дачу.

Тепер він лежав, простершись на дивані, в цьому своєму будиночку й пояснював Едуардові:

— Її в нас звали «перстом пролетаріату». Але хай тебе це не лякає. Сьогодні це вже жінка перестигла, а що вона завжди мала слабість до молодих чоловіків, то вона тобі поможе.

Едуард був ще зовсім юний. Він щойно закінчив інститут (той самий, з якого колись виключили його брата) й шукав роботу. Отже, за братовою порадою, він наступного ж дня постукав у кабінет директриси, де побачив крупну кощаву жінку з чорним і лискучим від жиру волоссям, з чорними

очима та чорним пушком під носом. Це негарне обличчя допомогло йому уникнути хвилювання, яке з'являлося щоразу, коли він опинявся на самоті з гарною жінкою, тому з цією дамою він міг розмовляти цілком спокійно, з бажаними в такій розмові люб'язністю та галантністю. Тон його вочевидь сподобався директрисі, бо вона повторила кілька разів, з вельми помітною екзальтацією:

— Нам потрібні молоді люди!

Й пообіцяла підтримати його кандидатуру.

2

Ось так Едуард став учителювати в маленькому чеському містечку, що не приносило йому ні прикрості, ні радості. Він завжди добачав різницю між істотним та неістотним і своє вчителювання заніс до категорії «неістотного». Не те щоб професія вчителя сама по собі здавалася йому неважливою (та й він мусив триматися за неї, бо не мав інших засобів заробити собі на життя), але він вважав її ніякою стосовно власного «я». Він її для себе не обирав. Її йому накинули суспільна потреба, оціночне рішення відділу кадрів, атестат про закінчення середньої школи, результати вступних іспитів. Сукупна дія всіх цих сил перекинула його з середньої школи в інститут (як ото підйомний кран перекидає важкий міх зі складу в кузов автомобіля). Він подавав туди документи з важким серцем (виключення старшого брата не віщувало нічого доброго для нього), але кінець кінцем змирився й згодом дійшов висновку, що його фах став однією з тих випадковостей, які визначають життя людини. Його приліпили до нього, як приліплюють клоунові штучні вуса, аби смішив ними людей.

Якщо всяка повинність є чимсь неістотним (призначеним смішити людей), то істотним, безперечно, є те, що не накидають нам як повинність. На новому місці свого життя Едуард незабаром зустрів дівчину, яка здалася йому вродливою, і став присвячувати їй чимало часу, вважаючи своє упадання за щось вельми істотне. Дівчину звали Аліса

і — як він, на свій великий жаль, переконався під час їхніх побачень — була вона стримано-доброчесна.

Він не раз намагався, зокрема на вечірніх прогулянках, обняти її в такий спосіб, аби торкатись рукою її правої груді, але щоразу вона хапала й відштовхувала цю руку. Одного вечора, коли він ще раз повторив свою спробу, й вона (вкотре вже?) відштовхнула його руку, спинилася й запитала:

— Ти в Бога віруєш?

Чутливе вухо Едуарда дочуло в цьому запитанні прихований докір, і він миттю забув про грудь.

— То ти віруєш в Бога? — повторила Аліса, й Едуард не знав, що відповісти.

Не станемо докоряти йому за те, що він не зважився на цілковиту відвертість. Він почував себе надто самотнім у цьому місті, чужий для всіх, й Аліса надто подобалася йому, аби ризикувати втратою її прихильності через необмірковану відповідь.

— А ти? — запитав він, щоб виграти час.

— Вірую, — відповіла Аліса й стала домагатися правдивої відповіді.

Досі йому навіть на думку не спадало замислюватися над тим, вірує чи не вірує він у Бога. Але він розумів, що признаватися у цьому не слід, навпаки, необхідно скористатися з нагоди й перетворити свою нібито віру на прегарного дерев'яного коня, в череві якого, за прикладом греків, котрі колись обложили Трою, можна було б сховатися, а потім непомітно вислизнути й проникнути в серце дівчини. Проте Едуард не міг просто й прямо сказати Алісі: «*Так, я вірую в Бога*»; він не був зухвалий і брехати йому було соромно; груба примітивність брехні відштовхувала його; якщо без неї годі було обійтися, то він принаймні хотів надати їй якомога більшої схожості з правдою. Тому він глибокодумно сказав:

— Я не знаю, Алісо, що тобі відповісти. Звичайно ж, я вірую в Бога, але..., — він зробив паузу, й Аліса підвела на нього здивований погляд. — Чи можу я бути з тобою цілком відвертим?

— Мусиш, — сказала Аліса. — Інакше у нас з тобою нічого не вийде.

— Справді?

— Справді, — підтвердила Аліса.

— У мене бувають сумніви, — сказав Едуард стишеним голосом. — Іноді я питаюся — а чи справді Бог існує?

— Як можна в цьому сумніватися? — майже викрикнула Аліса.

Едуард замовк, подумав хвилину й натрапив на класичний аргумент:

— Коли я бачу навколо себе стільки лиха та зла, я часто питаю себе, чи може існувати Бог, який усе це дозволяє.

Він промовив це таким сумним голосом, що Аліса взяла його за руку:

— Твоя правда, лиха на цьому світі багато. Я це дуже добре знаю. Але саме тому й треба вірувати в Бога. Без Нього всі страждання були б марними. Ніщо не мало б сенсу. Без цього я просто не змогла б жити.

— Можливо, ти й маєш рацію, — замислено мовив Едуард і наступної неділі пішов з нею до церкви.

Він змочив пальці в кропильниці й перехрестився. Коли почалася меса, він заспівав з усіма релігійний кант, мелодію якого пригадував дуже туманно, а слів не знав зовсім. Тому він замінив слова комбінаціями різних голосних і виспівував кожну ноту із секундним запізненням, бо ж мелодію знав дуже приблизно. Проте коли виявилося, що співає він правильно, він віддався радощам співу й уперше в житті помітив, що в нього гарний бас. Потім стали проказувати «Отче Наш», кілька старих пань опустилися навколішки. Едуард не зміг опертися спокусі й теж уклякнув. Він хрестився широкими, надміру підкресленими жестами, і його охопила велика радість, що він може робити те, чого ніколи досі не робив і не міг робити ані в класі, ні на вулиці, ні деінде. Він пережив чудесне відчуття свободи.

Коли служба кінчилась, Аліса подивилася на нього палким поглядом і спитала:

— Невже ти досі сумніваєшся, що Він існує?

— Ні, — сказав Едуард.

Аліса сказала:

— Я хотіла б навчити тебе любити Його, як люблю сама.

Вони вийшли на паперть, й Едуард відчув, що його розбирає нестримний сміх. Тут, на лихо, поблизу опинилася директриса, й вона їх побачила.

3

Це вже віщувало неприємності. Нагадаймо (всім тим, хто не дуже обізнаний у нашій історії), що хоч у ті часи ходити до церкви нікому не заборонялося, але відвідувати її було досить-таки ризиковано.

Зрозуміти цю ситуацію не так уже й важко. Ті, хто воював за так звану революцію, страшенно цим пишаються. *Пишаються, що були по правильній стороні фронту.* Через десять чи п'ятнадцять років, тобто, приблизно в той час, коли починається дія нашої повісті, лінія фронту почала зникати, а з нею зникали її правильна та неправильна сторони. Тож не дивно, що колишні борці за революцію почули себе скривдженими й нетерпляче стали шукати чітко накреслену лінію, яка *замінила б* їм лінію фронту. Завдяки релігії вони дістали змогу (у своїй ролі атеїстів, які борються проти віри в Бога) знову стати на правильну сторону й зберегти недоторканим звичний і дорогоцінний пафос їхньої переваги.

Водночас цей «другий» фронт, фронт-замінник, став дуже доречною лінією поділу й для інших, серед котрих — гадаю, настав час це розкрити — була й Аліса. Так само як директриса прагнула бути по *правильній* стороні, Аліса прагнула бути по стороні *протилежній*. Крамницю її батька націоналізували в так звані «дні революції», й Аліса ненавиділа тих, хто вчинив над батьком таке насильство. Але як їй було виразити свою ненависть? Взяти ножа і йти мститися? Такі методи не в характері чехів. Тож Аліса знайшла ліпший спосіб протесту — вона стала вірувати в Бога.

Ось так добрий Бог прийшов на допомогу обом сторонам конфлікту, а Едуард опинився між двома вогнями.

У понеділок вранці, коли директриса підійшла в учительській до Едуарда, він чувся досить скуто. Приязна атмосфера їхньої першої зустрічі геть стерлася з його пам'яті,

бо після того дня (чи від наївності, чи з недбалості) він ніколи більше не поновлював нитку їхньої галантної розмови. Отже, директриса мала всі підстави звернутися до нього тоном суворого офіціозу:

— Це вас я вчора бачила, чи не так? — запитала вона з холодною усмішкою.

— Мене, — відповів Едуард.

— Не розумію, як може молода людина ходити до церкви, — провадила директриса.

Едуард збентежено стенув плечима, а директриса похитала головою:

— Молода людина!

— Я ходив дивитися на бароковий інтер'єр собору, — сказав Едуард вибачливим тоном.

— Он як, — іронічно кинула директриса. — А я й не знала, що ви цікавитесь архітектурою.

Ця розмова зовсім не сподобалася Едуардові. Він пригадав свого брата, який тричі обійшов свою однокурсницю й вибухнув гучним сміхом. Було схоже на те, що їхні сімейні біди мають тенденцію повторюватись, і його пійняв страх. У суботу він зателефонував Алісі й вибачився, що не піде в неділю до церкви, бо, мовляв, схолодніло.

— Виявляється, ти великий любитель тепла, — докірливо сказала йому Аліса, коли вони знову зустрілися на наступному тижні, й Едуардові здалося, що в її словах немає ніякого співчуття.

Отож він почав їй описувати (ухильно й туманно, бо йому було соромно говорити про свій страх на його справжню причину) неприємності, які виникли в школі та про злючу директрису, що чіпляється до нього без усякого резону. Він хотів пробудити Алісине співчуття, але вона сказала:

— А моя начальниця — просто люкс, — і, весело сміючись, стала оповідати всілякі випадки з її службового життя.

Едуард слухав її веселе базікання й ставав усе похмурішим.

4

Пані й панове, то були тяжкі тижні для Едуарда! Він терпів пекельні муки, бо палко жадав Алісу. Вона збуджувала його, але тіло її було абсолютно недоступне для нього. Не менш він мучився й обставинами, за яких відбувалися їхні зустрічі: вони гуляли годину чи дві темними вечірніми вулицями або йшли в кіно; одноманітність та мізерні еротичні можливості цих двох варіантів побачень (інших просто не було) наштовхнули Едуарда на думку, що, можливо, він досягне більших успіхів, якщо зможе бачитися з Алісою деінде. Тому, дивлячись на неї щирим і відвертим поглядом, запропонував провести з ним вихідні у селі, у братовій хаті на березі річки в лісистій долині. Він з ентузіазмом малював їй невинні чари природи, але Аліса (в усьому іншому наївна й довірлива) збагнула, куди він гне, і відмовилася навідріз. Тут чинила йому опір не тільки Аліса. Тут діяв (вічно підозріливий і пильний) Алісин Бог.

Цей Бог складався з однієї-однісінької ідеї (не маючи інших бажань, чи інших думок) — Він категорично забороняв дошлюбні статеві зносини. Отже, це був Бог радше комічний, — але не сміймося з Аліси. З тих Десяти Заповідей, що їх Мойсей передав людству, дев'ять нічим не загрожували спасінню її душі, бо Аліса не мала бажання когось убити, чи зневажити свого батька, чи зажадати дружину ближнього свого; єдина заповідь, як їй здавалося, була не така самоочевидна, а отже, становила постійну й правдиву загрозу, — це була, звичайно, знаменита сьома заповідь: «*Не чини перелюбу*». І щоб не відступитися від своєї віри, аби утвердитися й зміцнити себе в ній, вона мусила зосередити всю свою увагу саме на цій заповіді й тільки на ній. Ось таким чином із Бога невиразного, розмитого й абстрактного вона витворила для себе Бога визначеного, зрозумілого та конкретного — *Бога Антиперелюбника.*

Але, питаю я вас, звідки починається перелюб? Кожна жінка встановлює для себе цю межу сама, за якимось знаними тільки їй критеріями. Аліса залюбки дозволяла Едуардові цілувати себе і, після незліченних спроб з його

боку, дозволила, кінець кінцем, пестити їй груди, але десь посередині свого тіла вона провела демаркаційну лінію, чітку й неприступну, нижче якої лежала територія священного табу, невблаганності Мойсея та божественного гніву.

Едуард почав читати Біблію й теологічні трактати; він вирішив розбити Алісу її ж таки зброєю.

— Моя люба Алісо, — сказав він їй, — нічого не забороняється тому, хто любить Бога. Коли ми чогось жадаємо, ми жадаємо цього з Його ласки. Христос закликав лише до одного: щоб ми у всьому керувалися любов'ю.

— Безперечно, — погодилася Аліса, — але не тією, про яку ти думаєш.

— Любов — одна, — сказав Едуард.

— Це тобі так хотілося б, — мовила Аліса. — Проте Бог дав нам певні заповіді, яких ми повинні дотримуватися.

— Атож, Бог Старого Заповіту, — сказав Едуард. — Але не Бог християн.

— Як це? Бог — один, — сказала Аліса.

— Атож, — погодився Едуард, — але юдеї Старого Заповіту не мислили його собі так, як ми. До приходу Христа людина мусила передусім дотримуватися системи законів та Божих заповідей. Те, що діється в її душі, не бралося тоді до уваги. Але Христос дивився на ці заборони та приписи як на щось зовнішнє. Найважливіше, Він вважав, — це сама людина та її совість. Від моменту, коли людина стає палким і сповненим віри поривом свого буття, все, що вона робить, стає добрим і приємним Богові. Саме тому святий Павло сказав: «Усе чисте для тих, хто чистий».

— За умови, що вони справді чисті, — кинула Аліса.

— А святий Августин сказав, — провадив Едуард: — «Люби Бога й роби все, що хочеш». Розумієш, Алісо? Люби Бога й роби все, що хочеш.

— Але я не хочу того, чого хочеш ти, — відповіла Аліса, й Едуард зрозумів, що цього разу його теологічну атаку успішно відбито.

Тому він сказав:

— Ти мене не любиш.

— Люблю, — з жахливим лаконізмом відповіла Аліса. — Тому й не хочу, щоб ми робили те, чого робити не повинні.

Як я вже казав, ці тижні були для Едуарда тижнями тортур. Тортури терзали його тим гостріше, що бажання Едуарда здобути Алісу було не тільки бажанням тіла оволодіти іншим тілом; навпаки, що більше його відштовхувано, то сумнішим і ностальгійнішим він ставав і тим більше бажав полонити ще й серце дівчини. Але ні тіло, ні серце Аліси не цікавилися його смутком і були однаково холодні, однаково самодостатні.

Що найдужче дратувало Едуарда в Алісі, то це її незворушна поміркованість. І хоч хлопець він був радше розважливий, він почав мріяти про якісь екстремальні дії, що вивели б Алісу з цієї незворушної поміркованості. А що було б надто ризиковано виводити її з рівноваги нападами особливо блюзнірськими чи цинічними (до чого штовхала Едуарда його природа), то він удався до протилежних за характером (а, отже, й набагато важчих для здійснення) ексцесів, які, начебто улягаючи побажанням Аліси, довели б його поведінку, достосовану до її побажань, до таких крайнощів, щоб їй стало соромно за свою непохитну стриманість. Іншими словами, Едуард почав удавати велику побожність. Він став учащати до церкви (бажання здобути Алісу було сильніше, аніж страх перед неприємностями), і вів себе там геть смиренно. За кожної нагоди падав навколішки, тоді як Аліса проказувала молитви навстоячки, боячись порвати собі панчохи.

Якось він дорікнув їй за холодність її віри. Він нагадав їй слова Христа: «Ті, хто мене кличе: «Господи! Господи!», не всі увійдуть у царство небесне». Він сказав, що віра її формальна, зовнішня, хистка. Дорікнув їй за спокійне та зручне життя. Сказав, що вона надто задоволена собою. Звинуватив її в тому, що вона не бачить нікого поза власною персоною.

Якраз коли він отак говорив (Аліса не чекала цієї атаки й захищалася мляво), він угледів на розі вулиці розп'яття — старий бронзовий хрест, а на ньому — Христос з іржавої бляхи. Едуард вихопив свою руку з-під Алісиного ліктя, рвучко зупинився і (протестуючи в цей спосіб проти байдужості дівчини й атакуючи її наново) перехрестився з показною, майже агресивною ревністю. Але він не встиг

побачити враження, яке справив на Алісу, бо саме в цю мить помітив на протилежному тротуарі воротарку школи. Вона дивилася на нього. Едуард зрозумів, що пропав.

5

Його побоювання справдилися через день, коли воротарка перепинила його в коридорі й гучно та виразно проголосила, що завтра о дванадцятій дня він має бути в кабінеті директриси:

— Нам треба поговорити з тобою, товаришу.

Едуарда взяла тривога. Ввечері він, як звичайно, пішов прогулятися з Алісою, але релігійний його запал зник. Він був пригнічений і хотів розповісти Алісі, що сталося, але йому не вистачило мужності, — він-бо знав, що, аби зберегти нелюбу йому (але таку необхідну) роботу, він зрадить Господа Бога без найменших вагань. Отож він нічого не сказав подрузі про зловісний виклик, тому й не дістав жодного слова розради. Наступного дня він зайшов у кабінет директриси в стані цілковитого душевного спустошення.

Четверо суддів чекали на нього: директриса, воротарка, один з Едуардових колег (низького росту, в окулярах) і один добродій (з сивиною у волоссі), якого він не знав і якого решта називали «товариш інспектор». Директриса запросила Едуарда сісти й відразу сказала, що його покликано на розмову, яка матиме дружній, неофіційний характер, бо всі товариші надзвичайно стурбовані тим, як Едуард поводиться поза стінами школи. Сказавши це, вона глянула на інспектора, й інспектор схвально кивнув головою; тоді вона кинула погляд на вчителя в окулярах, який весь час не зводив з неї очей, і той, піймавши її погляд, розпочав довгу промову. Він сказав, що ми прагнемо виховувати молодь здоровою, без забобонів і несемо цілковиту відповідальність за неї, тому ми (вчителі) мусимо подавати їй добрий приклад; тому нам не можна пускати в своє середовище попів та їхніх попихачів; він довго розвивав цю думку й в кінці заявив, що поведінка Едуарда — ганьба для всієї школи.

Кількома хвилинами раніше Едуард ще був певен, що зречеться свого Бога, визнаного зовсім недавно, і признається, що і його похід до церкви, і те, що він хрестився на вулиці було тільки виставою, блазнюванням. Але тепер, у цій ситуації, він відчув, що не зможе сказати правду; зрештою, як пояснити цим чотирьом, таким поважним і щиро схвильованим особам, що хвилюються вони через просте непорозуміння, через звичайну шалапутну витівку. Він зрозумів, що, сказавши їм це, він би несамохіть виставив на сміх їхню серйозність; він зрозумів, що ці люди тільки й чекають, коли він почне викручуватися та вибачатися, щоб тут же приставити його до ноги. І він ясно усвідомив (цілком зненацька, бо не мав часу подумати), що найдоцільніше буде повестися так, аби виставити свою поведінку в світлі, близькому до суті, чи, точніше, до уявлення, яке ці люди мають про нього; якщо він хоче якось скорегувати це уявлення, він мусить, що певної міри, визнати його правдивість.

— Товариші, чи можна мені говорити відверто? — спитав він.

— Звичайно, — сказала директриса. — Для того ми вас і покликали.

— А ви не будете сердитись?

— Кажіть, що маєте сказати, — відповіла директриса.

— Гаразд, тоді я в усьому зізнаюся, — мовив Едуард. — Я й справді вірую в Бога.

Він підвів погляд на своїх суддів і переконався, що всім їм відлягло від серця; тільки воротарка голосно вигукнула:

— Це сьогодні, товаришу? В нашу епоху?

Едуард провадив:

— Так я й знав, що ви розсердитеся, якщо я скажу правду. Але я не вмію брехати. Не вимагайте, щоб я казав вам неправду.

Директриса озвалася (лагідно):

— Ніхто не вимагає, щоб ви брехали. Ви добре робите, що кажете правду. Тільки я хотіла б, щоб ви нам пояснили, як ви можете вірити в Бога, — адже ви молода людина!

— Це сьогодні, коли ми запускаємо ракети на Місяць! — патетично проголосив учитель в окулярах.

— Я не можу нічого з собою вдіяти, — сказав Едуард. — Я не хочу вірувати в Бога. Справді. Не хочу.

— Як це ви не хочете, а віруєте? — втрутився до розмови добродій із сивиною у волоссі (тон його був підкреслено ласкавий).

Едуард, зовсім тихо, повторив своє зізнання.

— Не хочу, але вірую.

Учитель в окулярах засміявся.

— Але ж так ви самі собі перечите!

— Товариші, я кажу вам усе, як є, — мовив Едуард. — Я чудово знаю, що віра в Бога відводить нас геть від реальності. Що було б із соціалізмом, якби всі повірили, що всесвіт є у повній владі Бога? Ніхто б нічого не робив і всяк покладав би надії лише на Бога.

— Цілком слушно, — схвально кинула директриса.

— Ніхто ніколи не довів, що існує Бог, — оголосив учитель в окулярах.

Едуард провадив:

— Різниця між історією людства та його доісторією полягає в тому, що людина взяла свою долю у власні руки, і Бог їй більше не потрібен.

— Віра в Бога веде до фаталізму, — сказала директриса.

— Віра в Бога — це пережиток середньовіччя, — промовив Едуард, потім щось подібне сказала директриса, потім Едуард, потім інспектор, і всі ці фрази так гармонійно доповнювали одна одну, що зрештою вчитель в окулярах не витримав і урвав Едуарда:

— Тоді чого ти хрестишся на вулиці, якщо все те знаєш?

Едуард скинув на нього невимовно сумний погляд і сказав:

— Тому, що я вірую в Бога.

— Але ж так ти сам собі перечиш! — тріумфально вигукнув учитель в окулярах.

— Атож, — погодився Едуард, — між знанням і вірою є суперечність. Я визнаю, що віра в Бога веде до обскурантизму. Я визнаю, що було б ліпше, якби Бога не було. Але що я можу вдіяти, коли десь тут, у глибині мого єства, — кажучи це, він показав пальцем собі на серце, — я відчуваю, що Він є?

— Я прошу вас, товариші, зрозумійте мене правильно! Я кажу вам, як є, ліпше буде, коли я скажу вам правду, бо не

хочу бути лицеміром: я хочу, щоб ви знали мене таким, який я насправді, — і він похнюпив голову.

Вчитель в окулярах не бачив далі свого носа. Він не знав, що навіть найпринциповіший революціонер бачить у насильстві лише необхідне зло, тоді як *добром* революції є перевиховання. Він сам, який навернувся в революційну віру за одну ніч, не вселяв директрисі майже ніякої поваги й гадки не мав, що в цю мить Едуард, який віддав себе в руки своїх суддів як нелегкий, але піддатливий об'єкт перевиховання, був об'єктом у тисячу разів ціннішим, ніж він сам. Він про це і гадки не мав, тому кинувся у вульгарну атаку, проголосивши, що такі люди, як Едуард, неспроможні зректися темної середньовічної віри, і є людьми середньовіччя, і їм не місце в сучасній школі.

Директриса дала йому закінчити, а тоді закликала до порядку:

— Я не люблю, щоб падали голови. Товариш був щирий і сказав нам правду. Не слід про це забувати.

Потім повернулася до Едуарда:

— Товариші, певно, мають рацію, коли кажуть, що люди з попівськими забобонами не мають права виховувати молодь. А ви самі якої про це думки?

— Я не знаю, товариші, — сказав Едуард з нещасним виглядом.

— Ось що я думаю, — сказав інспектор. — Боротьба між старим і новим точиться не тільки між класами, а й в кожній окремій людині. Саме така боротьба відбувається й у нашому товаришеві. Він усе розуміє, але його вразлива вдача тягне його назад. Ми повинні допомогти, щоб розум у товариша переміг.

Директриса теж була такої думки.

— Дуже добре, — сказала вона. — Я займуся ним особисто.

6

Таким чином, Едуардові вдалося відвернути безпосередню небезпеку; майбутнє його вчительської кар'єри тепер було в руках директриси, і, зазначивши цей факт,

він майже заспокоївся. Він пригадав братові слова, що директриса має слабкість до молодих чоловіків, і з усією неврівноваженістю своєї юнацької самовпевненості (перебільшеної сьогодні, підточеної сумнівами — завтра) постановив вийти переможцем з цього випробування, здобувши ласку повелительки коштом своїх чоловічих переваг.

Коли через кілька днів він прийшов, як було домовлено, в кабінет директриси, спробувавши було надати розмові якнайневимушенішого тону й при кожній можливості вкидав фамільярну репліку або тонкий комплімент, чемно підкреслюючи двозначний характер ситуації, в якій доля чоловіка потрапляє в цілковиту залежність від волі жінки. Але йому не було дозволено обирати тон розмови. Директриса говорила з ним люб'язно, але надзвичай стримано; вона спитала, що він читав, сама назвала йому кілька книжок, рекомендуючи їх прочитати, — вона явно запланувала собі тривалу й нелегку роботу над перевихованням його духу. У кінці розмови вона запросила його до себе додому.

Ця стриманість підкосила під самий корінь самовпевненість Едуарда, й він увійшов до помешкання директриси з низько опущеною головою, без найменшого наміру застосувати в боротьбі з нею свої чоловічі чари. Вона посадила його в крісло й розпочала розмову в дуже дружньому тоні. Вона запитала, що він питиме. Каву? Ні. Тоді може щось міцного? Він зніяковів: «Якщо маєте, то коньяк». І зразу ж перелякався, що бовкнув дурницю. Але директриса люб'язно відповіла:

— Ні, коньяку в мене немає, є лише трохи вина...

І принесла пляшку, наполовину розпиту, — якраз достатньо, аби наповнити дві склянки.

Потім вона сказала, що Едуард не мусить дивитись на неї як на інквізитора; кожен, звичайно, має право на переконання, які вважає слушними; звичайно ж, можна поставити питання (додала вона відразу), чи людина з певними переконаннями має право працювати в системі освіти; саме тому вони були змушені викликати Едуарда (хоч їм цього й не хотілося) й подискутувати з ним, і всі були дуже задоволені (принаймні вона з інспектором), що він

говорив відверто й нічого не намагався приховати. Після цього вони з інспектором ще довго розмовляли, обговорили поведінку Едуарда й вирішили через півроку викликати його на нову розмову; за цей час директриса має використати весь свій вплив для того, аби посприяти його духовній еволюції. Вона ще раз підкреслила, що сприяння з її боку може бути тільки *дружнім*, що вона не інквізитор і не жандарм. Про вчителя, який так накинувся був на Едуарда, вона сказала:

— Він сам далеко не безгрішний, тому завжди охочий потопити когось іншого. Щодо воротарки, то вона всім розказує, що ви вели себе зухвало і впиралися на своїй думці. Її думка така, що вас треба вигнати зі школи, й немає на це ради. Я, звичайно, з нею не згодна, але, з другого боку, треба і її зрозуміти. Я теж боялась би довірити своїх дітей учителеві, який прилюдно хреститься на вулиці.

Ось так, у безперервному потоці фраз, директриса розгортала перед Едуардом то спокусливі можливості його помилування, то загрозливі наслідки покарання, а потім, аби довести, що зустріч їхня була справді зустріччю дружньою, звернула розмову на інші теми: заговорила про книжки, показала Едуардові свою бібліотеку, довго розводилася про «Зачаровану душу» Ромена Роллана й була прикро вражена, що він її не читав. Потім запитала, чи подобається йому праця в школі, й після сподіваної відповіді довго розповідала про себе: вона дякує долі за свій фах, вона любить школу, бо, виховуючи дітей, налагоджує з майбутнім дуже конкретні й сталі зв'язки, а тільки майбутнє може, в кінцевому підсумку, виправдати всі ті численні страждання, які ми бачимо навколо себе («авжеж, сказав він, з цим можна погодитись»).

— Якби я не думала, що живу ради чогось більшого, ніж моє власне життя, я не могла б жити.

Ці слова здавалися дуже щирими, й Едуард не цілком зрозумів, навіщо вона казала: хотіла висповідатися? чи затягти його в ідеологічну полеміку про сенс життя? Він волів добачити в її словах персональні нотки й запитав стишеним і чемним голосом:

— А яким було воно, ваше життя, як таке?

— Моє життя? — повторила директриса.

— Авжеж, ваше життя. Як таке, воно вас задовольняє?

Гірка усмішка скривила уста директриси, й Едуардові стало її майже шкода. Вона була зворушливо негарна; чорне волосся обрамлювало кістляве довгасте обличчя, а чорний пушок — майже вуса — під носом. Одним поглядом він охопив увесь смуток її життя; він бачив перед собою риси, що говорили про палку чуттєвість і водночас бачив їхню потворність, що унеможлювала погамування цієї палкої чуттєвості; він яскраво уявляв, як ця палка чуттєвість перетворила її на живу статую скорботи в день смерті Сталіна, як приводила її на тисячі зборів, штовхала на непримиренну боротьбу з бідолашним Ісусом, і зрозумів, що все це було стоком для її жаги, яку вона не могла зливати туди, куди хотіла б. Едуард був молодий і ще не втратив здатності до звичайного людського співчуття. Він дивився на директрису з розумінням. А вона, мовби застидавшись своєї мимовільної мовчанки, сказала йому голосом, у якому прозвучали силувані радісні ноти:

— Хай там як, Едуарде, — річ не в цьому. Людина повинна жити не тільки для себе. Людина має жити для чогось більшого. — Вона глибше заглянула йому в вічі. — Але людина повинна знати, задля чого живе. Задля чогось цілком реального, чи задля чогось вигаданого. Бог — це чудова ідея. Але майбутнє людства, Едуарде, — це реальність. Саме задля цієї реальності я жила, й всім пожертвувала задля неї.

Це було сказано з такою переконаністю, що Едуард знову пережив напад щирого людського співчуття, яке прокинулося в ньому лише кілька хвилин тому; йому здалося немудрим так відверто брехати своєму ближньому, він подумав, що тон інтимної довіри, якого набула їхня розмова, дає йому нарешті нагоду відмовитися від свого негідного (та й нелегкого) удавання.

— По суті, я з вами згоден, — поспішив він запевнити. — Я теж віддаю перевагу реальності. І побожність мою, відверто кажучи, не слід сприймати аж так буквально.

Він одразу ж переконався в тому, що ніколи не варто піддаватися напливам почуттів. Директриса подивилася на нього здивовано й сказала з очевидною холодністю:

— Не розігруйте комедію. Що мені у вас сподобалось, це ваша відвертість. А зараз ви намагаєтесь здаватися не таким, яким ви є.

Так Едуардові не було дозволено скинути з себе релігійну маску, яку він одного дня начепив; він швидко змирився з цим і спробував стерти погане враження, яке щойно справив.

— Але ж ні, я й не думав прикидатися. Звичайно, я вірую в Бога і ніколи не став би цього заперечувати. Я хотів тільки сказати, що так само я вірю в майбутнє людства, в прогрес та в усе інше. Якби я в це не вірив, який би сенс був у праці вчителя, у тому, що діти народжуються на світ, у всьому нашому житті? Я навіть дійшов висновку, що Бог бажає, аби наше суспільство поліпшувалося та прогресувало. Я подумав, що можна водночас вірити і в Бога, і в комунізм, що можна ці два поняття примирити.

— Ні, — сказала директриса по-материнському авторитетно. — Ці поняття непримиренні.

— Я знаю, — сумно погодився Едуард. — Не гнівайтеся за це на мене.

— Я не гніваюся. Ви ще молодий і тому так впираєтеся в тому, у що вірите. Ніхто вас ліпше не розуміє, ніж я. Я теж була молодою. Я знаю, що таке молодість. Ваша молодість і є те, що мені до вподоби. Ви мені симпатичні.

Ось воно, нарешті. Не раніше й не пізніше, а саме зараз, у слушний момент. (Цього слушного моменту, як ми знаємо, Едуард не обирав, навпаки, момент скористався з ситуації й настав.) Коли директриса сказала, що він їй симпатичний, він відповів голосом, сповненим глибокого почуття:

— Ви теж мені симпатичні.

— Справді?

— Так.

— Облиште! Я вже стара жінка, — відказала директриса.

Едуардові нічого іншого не залишалось, як заперечити:

— Неправда.

— Правда, — сказала директриса.

— Ви зовсім не стара. Твердити таке безглуздо, — рішуче заперечив Едуард (а що йому лишалося робити?).

— Вам так здається?

— Авжеж, ви мені дуже подобаєтесь.

— Не брешіть. Ви знаєте, що вам не слід брехати.

— Я не брешу. Ви вродлива.

— Вродлива? — повторила директриса з недовірою.

— Вродлива, — сказав Едуард, злякавшись неправдоподібності цього твердження, і поквапився підперти його аргументами. — Мені подобаються чорняві жінки, такі, як ви.

— Ви любите чорнявок? — запитала директриса.

— До безуму, — відповів Едуард.

— Чого ж тоді ви жодного разу не зайшли до мене, відколи в нас працюєте? Я думала, ви мене уникаєте.

— Я боявся, — сказав Едуард. — Усі б тоді сказали, що я підлещуюся. Ніхто б не повірив, що я заходив тільки тому, що ви мені подобаєтесь.

— Тепер нема чого боятися, — сказала директриса. — Вони самі ухвалили, що ми повинні бачитися час від часу.

Вона подивилася йому в вічі довгим поглядом райдужно-карих очей (необхідно визнати, що в них була певна краса) і коли він став прощатися, легенько погладила його по руці, отож цей вітрогон пішов від неї, опанований п'янким відчуттям перемоги.

7

Едуард був переконаний, що ця прикра історія обернулася йому на користь, й наступної неділі пішов з Алісою до церкви, анітрохи не криючись. Більше того, до нього повернулася вся його самовпевненість, бо (хай навіть ця думка викличе у нас лише поблажливий усміх, з домішкою жалю та співчуття) він згадував про свій візит до директриси як про блискуче підтвердження невідпорності своїх чоловічих принад.

До того ж, у ту неділю він помітив, що Аліса змінилася: щойно він підійшов до неї, вона взяла його за руку і вже не відпускала, навіть у церкві; як правило, завжди тиха й стримана, вона в цей день оберталася на всі боки, кивала головою та всміхалася з десяткові своїх друзів та знайомих.

Це було дивно, й Едуард нічого не розумів.

Наступного дня, коли вони гуляли по темних вулицях, Едуард зауважив з подивом, що поцілунки Аліси, звичайно прісні й прозаїчні, раптом стали вологими, гарячими й палкими. Коли він пристав з нею біля ліхтарного стовпа, він побачив її закохані очі.

— Я кохаю тебе, якщо хочеш знати, — ні сіло ні впало сказала Аліса й відразу притулила пальці йому до губів. — Тільки не кажи нічого. Мені соромно за свою поведінку. Я не хочу нічого чути.

Вони зробили ще кілька кроків, потім знову стали, й Аліса сказала:

— Я тепер усе розумію. Розумію, чому ти дорікав мені за холодність.

Зате Едуард не розумів нічого й волів промовчати; вони пройшли ще кілька кроків, й Аліса сказала:

— І ти мені нічого не сказав. Чому ти мені нічого не сказав?

— А що я мав сказати? — спитав Едуард.

— Це на тебе схоже, — мовила вона з тихим захватом у голосі. — Інші вихвалялися б, а ти мовчав. За це я тебе й кохаю.

Едуард почав здогадуватися про що йдеться, але запитав:

— Про що ти говориш?

— Про те, що сталося.

— А звідки ти знаєш?

— Отакої! Про це всі знають. Тебе викликали, тобі погрожували, а ти засміявся їм в обличчя. Ти нічого не зрікся. Усі тобою захоплюються.

— Але я нічого нікому не розказував.

— Не будь наївним. Такі події не минають без розголосу. Гадаєш, це дрібничка? Гадаєш, сьогодні можна знайти бодай одну людину, в якої залишилася б крихта мужності?

Едуард знав, що в малому містечку найнеприкметніша подія може швидко стати легендою, але він і гадки не мав, що легендою може стати його власна кумедна пригода, важливість якої він ніколи не переоцінював; він не досить усвідомлював, наскільки він розворушив уяву своїх співгородян, що, як кожному відомо, обожнюють мучеників, оскільки мученики підтверджують слушність їхньої

солодкої бездіяльності, показуючи на власному прикладі, що життя пропонує лиш одну альтернативу: скоритися або підставити шию під сокиру ката. Ніхто не сумнівався, що Едуарда поведуть на плаху, й усі смакували й святкували цю новину, отож вийшло, що Едуард, завдяки Алісі, міг тепер помилуватися на чудовий образ власного розп'яття. Він зреагував на це холоднокровно й сказав:

— Звичайно ж, я нічого не зрікся. Але це природно. Кожен повівся б так само.

— Кожен? — вигукнула Аліса. — Подивись навколо, подивись, як поводяться наші люди! Таж вони боягузи! Вони зречуться й рідної матері!

Едуард замовк, замовкла й Аліса. Вони йшли, тримаючись за руки. Потім Аліса тихо сказала:

— Я зроблю для тебе все, що захочеш.

Це була фраза, якої ще ніхто Едуардові не казав, і була вона як дарунок неба. Звичайно ж, Едуард розумів, що дарунок цей незаслужений, але подумав, що оскільки доля відмовляє йому в дарах, яких він заслуговує, то він має право прийняти дар незаслужений. І сказав:

— Ніхто нічим уже мені не допоможе.

— Чому? — прошепотіла Аліса.

— Мене виженуть зі школи, й усі, хто говорить про мене як про героя, і пальцем не кивнуть, щоб мене захистити. Тільки в одному я певний — що у кінцевому підсумку залишуся сам-один.

— Ні, — сказала Аліса, хитнувши головою.

— Так, — заперечив їй Едуард.

— Ні! — майже криком повторила Аліса.

— Усі мене покинуть.

— Я ніколи тебе не покину, — сказала Аліса.

— Рано чи пізно покинеш, — мовив Едуард сумним голосом.

— Ніколи в житті, — сказала Аліса.

— Ні, Алісо, — зітхнув Едуард. — Ти мене не любиш. Ти мене ніколи не любила.

— Це неправда, — прошепотіла Аліса, й Едуард задоволено зазначив, що очі в неї набігли слізьми.

— Ні, Алісо. Такі речі легко відчути. Ти завжди була дуже холодна зі мною. Любляча жінка не така. Я знаю. Зараз ти

просто співчуваєш мені, бо знаєш, що незабаром мені кінець. Але ти не любиш мене, і я не хочу, щоб ти сама себе обманювала.

Вони йшли далі, мовчали й трималися за руки. Аліса нечутно плакала, але раптом спинилася й сказала, схлипуючи між словами:

— Ні, це неправда. Ти не маєш права так говорити. Це неправда.

— Правда, — сказав Едуард, а Аліса все плакала й плакала, і він запропонував їй наступної суботи поїхати з ним на село.

Там, у гарній долині на березі річки його брат має хату, в якій вони зможуть побути наодинці.

8

Все це було у вівторок, а коли у четвер директриса знову покликала Едуарда, він пішов до неї з веселою самовпевненістю, абсолютно переконаний, що чари його персони у кардинальний спосіб обернули всю оту церковну справу в маленьку хмаринку диму. Так воно й буває у житті: ми уявляємо собі, що граємо певну роль у такій-то п'єсі й не здогадуємося, що на сцені вже поміняли декорації й нам доведеться грати в уже зовсім іншій виставі.

Він сидів у тому самому кріслі навпроти директриси; між ними був низенький столик, на якому стояла пляшка коньяку, а обабіч — два келихи. Ця пляшка й була новою декорацією, глянувши на яку чоловік проникливий і врівноважений відразу збагнув би, що тут уже йдеться не про церковну справу, а про щось зовсім інше.

Наївний Едуард був настільки зачарований сам собою, що спочатку нічого не зрозумів. Він з веселим гумором вступив у розмову (на теми туманно-загальні), спорожнив запропонований йому келих і його опанувала приємна й щира нудьга. Через півгодини чи більше директриса непомітно перевела розмову на приватні теми; вона заговорила про себе й говорила довго, малюючи словами образ особи з рисами, що, як вона вважала, належали їй: то

був образ жінки розважливої, жінки немолодої, не дуже щасливої, але достойної й примиреної зі своєю долею, жінки, яка ні за чим не жалкує і навіть рада, що не вийшла заміж, бо інакше вона, безперечно, не змогла б утішатися зрілими насолодами своєї незалежності та втіхами приватного життя в затишній квартирці, в якій вона щаслива і яка, хочеться думати, подобається й Едуардові.

— Атож, — сказав Едуард, — мені тут дуже добре.

Але промовив він ці слова здушеним голосом, бо зненацька зніяковів. Пляшка з коньяком (якого він так необачно забажав під час свого першого візиту і який з загрозливою поквапністю з'явився на столі), чотири стіни (простір, закритий у них, здавався все вужчим і вужчим, усе закритішим), монолог директриси (приватна тематика якого ставала дедалі інтимнішою), її погляд (небезпечно втуплений у нього) — все це помалу-малу довело до його розуміння той факт, що *програму змінено*. Він раптово усвідомив, що опинився в ситуації, яка може розвиватися тільки в одному напрямку й розвиток якої він безсилий пригальмувати; йому стало абсолютно очевидно, що справжньою загрозою для його вчительської кар'єри була не антипатія директриси до нього, а, навпаки, його антипатія до цієї кощавої вусатої жінки, яка припрошувала його пити. Горло йому стислося.

Він підкорився й допив свій келих, але тривога його так загострилася, що спиртне на нього не діяло. Натомість директриса, яка встигла спорожнити кілька келихів, забула про свою звичну стриманість, і слова її були заряджені майже загрозливою екзальтацією:

— Є одне, в чому я вам заздрю, — сказала вона. — Це ваша молодість. Ви ще не знаєте, що таке омана, чи втрата ілюзій. Ви ще бачите світ у кольорах надії та краси.

Вона наблизила своє обличчя до його, схилившись над низеньким столиком, і в меланхолійній мовчанці (з застиглою усмішкою) втупила в нього погляд жахливо великих очей, а він тим часом твердив собі, що якщо не зуміє бодай трохи сп'яніти, то цей вечір закінчиться страшним фіаско. Він налив у келих коньяку й одним духом вилив собі в рот.

Директриса говорила далі:

— А мені так хочеться бачити світ вашими очима, у тих самих барвах, у тих самих кольорах! — Вона підвелася з крісла, випнула груди й додала: — Це правда, що я вам симпатична? Правда?

І обійшовши навколо столика, вхопила Едуарда за рукав:

— Це правда?

— Так, — сказав Едуард.

— Ходім потанцюємо, — запропонувала вона.

І, випустивши його руку, побігла до радіоприймача, стала крутити ручку настройки, поки не натрапила на танцювальну музику. Після чого знову стала, усміхнена, перед Едуардом.

Той підвівся, схопив директрису й повів її у танці через кімнату. Вона ніжно поклала голову йому на плече, потім звела її раптово, аби глянути йому у вічі, потім тихо замугикала мелодію.

Едуардові було так не по собі, що він кілька разів кидав директрису й бігав до столу по коньяк. Він уже нічого так не хотів, як чимскоріше покласти край цьому жахливо нескінченному сновиганню під музику, й водночас боявся цього фіналу, бо той жах, який мав настати опісля, здавався йому ще гіршим. Отож він все водив і водив по маленькій кімнаті свою даму, яка мугикала під музику, і все чекав, коли алкоголь справить на нього потрібний ефект. І коли йому здалося, що його чуття трохи затуманилися, він однією рукою притис директрису до себе, а другу поклав їй на грудь.

Атож, він таки наважився на жест, сама думка про який жахала його ще на початку цього вечора. Чого він тільки не віддав би, аби його звільнили від цього обов'язку, і якщо він таки це зробив, то, повірте мені, лише тому, що мусив зробити: обставини, які склалися ще на початку вечора, не давали йому жодних шляхів до відступу; можна було, звісно, вповільнити розвиток ситуації, але зупинити його було неможливо, тому, поклавши долоню на директрисину грудь, Едуард лише підкорився вимогам неуникнéнності.

Наслідки цього жесту перевершили всі його сподівання. Наче від доторку чародійної палички, директриса стала звиватися у його руках, потім припала йому до губ,

лоскочучи його своїми вусами. Потім штовхнула його на диван і, конвульсивно звиваючись та глибоко зітхаючи, вкусила його за губу та за кінчик язика, дуже боляче. Потім випручавшись з його обіймів, крикнула: «Чекай!» і побігла до ванної.

Едуард лизнув собі пальця й побачив, що язик у нього злегка кривавить. Укус був настільки болючий, що сп'яніння, набуте з такими зусиллями, миттю розвіялось, і він знову відчув, як стискається йому горло в передчутті подій. З ванної долинув плюскіт води. Він схопив пляшку з коньяком і зробив великий ковток.

А директриса, з'явившись у прозорій нічній сорочці з мереживом на грудях, повільно посунула на нього. Вона схопила його в обійми. Потім відхилилася й докірливо кинула:

— Чому ти вдягнений?

Едуард скинув піджак і, дивлячись на директрису (що не зводила з нього своїх великих очей), міг думати лиш про одне — що його тіло, найімовірніше, просаботує всі зусилля його волі. Ось чому, аби підстьобнути свою хіть, він сказав їй непевним голосом:

— Роздягніться до голого тіла.

Різким рухом, з палкою покірливістю, вона зірвала з себе нічну сорочку, відкривши худе біле тіло, на якому в журливій самоті стримів пучечок чорного волосся. Вона повільно наближалася до нього, й Едуард із жахом переконався в тому, про що знав заздалегідь: тіло його буквально заклякло від огиди й замішання.

Я знаю, панове: старіючи, ви звикаєте до того, що іноді ваше тіло відмовляється підкорятися вам і що це вас анітрохи не бентежить. Але чи розумієте ви? Едуард був зовсім молодий! Такий саботаж плоті щоразу вкидав його в паніку, й він сприймав його як жахливе тавро каліцтва, виявлене перед чиїмсь гарненьким личком, або, як тепер, перед комічно потворним обличчям директриси. А директрисі лишався до нього лиш один крок, і, нажаханий, розгублений, він раптом вигукнув, сам не знаючи, як це сталося (це радше був результат неусвідомленого імпульсу, аніж продуманого маневру):

— Ні, ні! О великий Боже, ні! Це гріх, це буде великий гріх! — й відлетів від неї одним стрибком.

Та директриса сунула далі, волаючи:

— Який гріх? Гріх не існує!

Едуард сховався за стіл, довкола якого вони сиділи кілька хвилин тому.

— Ні. Я не маю права, я не маю права...

Директриса відштовхнула крісло, що загороджувало їй прохід, і підступала до Едуарда, спопеляючи його великими чорними очима.

— Гріх не існує! Не існує гріх!

Едуард оббіг стіл, тепер позад нього був лише диван; директриса неухильно наближалася. Втікати уже не було куди і, мабуть, розпач, що опанував його в цю хвилину безвиході, й підказав слова, що зірвалися з його уст:

— На коліна! — крикнув він.

Вона дивилась на нього, не розуміючи, та коли розпачливим, але твердим голосом він повторив: «На коліна!», вона вклякла перед ним із палкою покірливістю й обняла його ноги.

— Пусти мене! — крикнув він. — Стули долоні!

Вона знову подивилася на нього, не розуміючи.

— Стули долоні! Чуєш, що я тобі кажу?

Вона стулила долоні й втупила в нього погляд, сповнений палкого жадання.

— Молися! Молися, щоб Господь нас простив!

Вона заклякла навколішках зі стуленими руками й дивилася на нього великими очима, а Едуард, крім того, що виграв дорогоцінний час, почав, дивлячись на неї зверху вниз, позбуватися болючого відчуття, що він не більше як жертва, й віднаходити свою впевненість. Він відступив на крок, аби побачити її всю цілком і повторив свій наказ:

— Молись!

Вона мовчала, тоді він закричав:

— Уголос! Молись уголос!

І сталося: навколішках, худа й гола, вона почала проказувати:

— Отче наш, що єси на небесі, нехай святиться ім'я Твоє, хай прийде царствіє Твоє...

Проказуючи молитву, вона звела очі на нього, так ніби це він був Богом. А він дивився на неї з дедалі більшою втіхою: ось вона клячить перед ним — директриса, принижена своїм підлеглим; ось вона перед ним, революціонерка, принижена молитвою; ось вона, жінка в молитві, принижена власною нагістю.

Цей образ потрійного приниження сп'янив його, й сталося: тіло його перестало йому опиратися. Плоть його ожила!

І, поки директриса проказувала: «І не введи нас у спокусу», він умить зірвав з себе одяг. А коли промовила: «Амінь!», підхопив її на руки й поніс на диван.

9

Отже, усе те було в четвер, а в суботу Едуард повіз Алісу в село, до брата. Той зустрів їх привітно й дав їм ключ від своєї хати.

Двоє закоханих пішли прогулятися й до самого вечора блукали у лісі та луках. Вони цілувалися, й Едуард мав змогу переконатися, що уявна межа, проведена на рівні пупа, яка досі відокремлювала зону невинності від зони перелюбу, втратила свою чинність. Його першим відрухом було ствердити словами цю так довго очікувану подію, але він стримався, бо зрозумів, що буде ліпше промовчати.

Інтуїція, звісно, його не підвела. Раптова метаморфоза Аліси аж ніяк не була наслідком пропагандистських зусиль, що їх Едуард докладав кілька тижнів, вона сталася не внаслідок *раціональної* аргументації. Навпаки, єдиним ґрунтом була вість про мучеництво Едуарда, тобто *помилка*, навіть між цією помилкою та логічним висновком, який вивела з неї Аліса, не було жодного *логічного* зв'язку; справді-бо, задумаймося на хвилину: чому той факт, що Едуард не відступився своєї віри, пішовши ради неї на мучеництво, спонукав Алісу переступити Божий закон? Чи повинна вона була зрадити Бога перед лицем Едуарда з тієї причини, що сам Едуард не зрадив його перед шкільною комісією?

За таких обставин будь-яке слово, сказане вголос, могло збудити в Алісі розуміння нелогічності власної поведінки. Тож Едуард визнав за ліпше мовчати, і його мовчанка лишилася непоміченою, бо Аліса сама базікала без угаву, була весела, й не видно було, щоб переміна, яка сталася в її душі, завдала їй прикрості чи болю.

Коли посутеніло, вони повернулися до хати, ввімкнули світло, постелили ліжко, поцілувалися, й Аліса попросила вимкнути світло. Оскільки крізь вікно соталася вечірня півсутінь, вона зажадала, аби Едуард зачинив і віконниці. Лише коли вони опинилися в цілковитій темряві, Аліса скинула з себе одяг і віддалася Едуардові.

Він чекав цих хвилин стільки тижнів, що, дивна річ — тепер, коли вони нарешті настали й усе відбулося, як він хотів, їхня вага здалася йому аж ніяк не співмірною щемкій тузі його чекання; любощі, навпаки, виявилися такими легкими й такими природними, що Едуард ніяк не міг зосередитись і марно намагався відігнати думки, які крутилися в голові: пригадувалися ті довгі змарновані тижні, коли Аліса мучила його своєю холодністю, пригадувався клопіт, на який він наразився через неї в школі, тож, замість почуття вдячності за те, що вона йому віддалася, він повнився чимсь подібним до мстивої злості. Він обурювався в душі, що вона так легко й без докорів сумління зрадила свого Бога Антиперелюбника, якому досі так фанатично поклонялася; обурювався, що жодне жадання, жодна подія, жодне потрясіння не здатні були потурбувати її смиренну незворушність; обурювався, що вона переживала все це без внутрішніх терзань, легко й впевнено. Коли він піддався цьому обуренню, він спробував кохати її шалено й люто, аби вирвати з неї бодай крик, бодай стогін чи плач, але це йому не вдалося. Дівчина мовчала й, попри всі його зусилля, вони кохалися якось дуже скромно й у цілковитій тиші.

Потім вона припала до його грудей і швидко заснула, тоді як Едуард довго не міг склепити очей і зрозумів, що не відчуває ніякої радості. Він спробував уявити собі Алісу (її тіло і, по можливості, її єство в його духовній суті), але незабаром збагнув, що уявляє її лише *розпливчасто*.

Зупинімось на мить на цьому слові: Аліса, якою він бачив її досі, була в його очах, попри свою наївність, істотою твердою й контури мала чітко окреслені: гарна простота її статури, здавалося, відповідала елементарній простоті її віри, а простота її життєвої долі, здавалось, визначала її поведінку. Досі Едуард дивився на неї як на створіння монолітне й логічно зв'язне: він міг глузувати з неї, клясти її, опутувати своїми хитрощами, але при всьому цьому не міг (усупереч собі) не шанувати її.

Коли ж несподівана й фальшива вість (яка зринула незалежно від нього) зламала цілісність цього її образу, й Едуард сказав собі, що уявлення Аліси були насправді лише *наліпкою* на її долі, а її доля — лише наліпкою на її тілі, і бачив тепер у ній лише цілком довільне поєднання тіла, уявлень та біографії, поєднання неорганічне, випадкове й нестійке. Він уявляв собі Алісу (яка спала поруч і глибоко дихала, поклавши голову йому на плече) й бачив з одного боку її тіло, а з другого — її переконання; тіло це йому подобалося, а переконання видавалися безглуздими, бо не творили цілості; він бачив їх як лінію, відбиту на промокальному папері — без контурів, без форми.

Атож, тіло це справді йому подобалось. Коли Аліса встала з постелі наступного ранку, він не дозволив їй одягтися, і вона, яка ще вчора наполягала, щоб закрити віконниці, бо її бентежило бліде світло зірок, тепер забула про свою сором'язливість. Едуард роздивлявся її (вона весело підстрибувала, намагаючись дотягтися рукою до пакета з чаєм та печива для їхнього сніданку), й через мить вона помітила, що погляд у нього стурбований. Вона запитала, чому і почула, що після сніданку він мусить піти до брата.

Коли брат запитав, як йому ведеться в школі, Едуард відповів, що непогано, і брат сказав:

— Ця Чехачкова — звісно, стерва, але я вже давно їй простив. Простив, бо вона не відала, що робить. Вона хотіла приперти мене до стінки, але якраз завдяки їй я тепер щасливий. Я маю більше можливостей заробити собі на життя, будучи хліборобом, а контакт з природою рятує мене від песимізму, жертвами якого стають люди в містах.

— Ця добра жінка принесла щастя й мені, — замислено сказав Едуард.

І розповів братові, як він закохався в Алісу, як прикидався, що вірує в Бога, як його викликали на комісію, як ця ж Чехачкова взялася перевиховувати його і як Аліса нарешті віддалася йому, маючи його за мученика. Але він не розповів, як під його примусом директриса проказувала «Отче Наш», бо в очах його брата йому привидівся докір. Едуард замовк, і брат сказав йому:

— Я, безперечно, маю свої вади, але щодо одного я певен — я ніколи не розігрував комедій, і завжди казав людям в обличчя те, що про них думаю.

Едуард дуже любив свого брата, і братів осуд зачепив його за живе. Він хотів виправдатися, вони почали сперечатися. В кінці Едуард сказав:

— Я знаю, ти чоловік прямий і пишаєшся цим. Але дай мені відповідь на питання: А *навіщо* казати правду? Що нас до цього змушує? І чому ми повинні розглядати щирість як чесноту? Уяви собі, що ти стрічаєш божевільного, який запевняє, що він риба і що всі ми — риби. Невже ти будеш з ним сперечатися? Невже роздягнешся перед ним, аби показати, що в тебе нема плавців? От йому ти скажеш прямо, що про нього думаєш? Відповідай!

Брат мовчав.

— Якби ти казав йому лише правду, — провадив Едуард, — казав те, що дійсно про нього думаєш, це означало б, що ти входиш у серйозну дискусію з божевільним, тобто, що ти сам божевільний. Якби ти вперто казав йому правду в обличчя, це означало б, що ти сприймаєш його всерйоз. А сприймати всерйоз несерйозні речі — однаково, що самому втратити серйозність. Щодо мене, то я *мушу* брехати, щоб не сприймати божевільних всерйоз і самому не зробитися божевільним.

10

Неділя закінчувалася, й закохані рушили в зворотню дорогу; в купе вони були тільки вдвох (дівчина знову весело

щебетала), й Едуард згадував, як він, ще зовсім недавно, радів на думку, що в Алісиній *необов'язковості* знайде ту життєву сутність, якої ніколи не знайде у власних життєвих обов'язках, і він зрозумів зі смутком (колеса ідилічно постукували на стиках рейок), що любовна пригода з Алісою була кумедною, побудованою з випадковостей та помилок, позбавленою як сутності, так і смислу; він дослухався до Алісиних слів, бачив її жести (вона стискала його руку) й казав собі, що це — знаки, позбавлені значення, векселі без забезпечення, гирі з паперу, яким він може надати не більше ваги, ніж Бог — молитвам голої директриси; і він сказав собі раптом, що всі люди, яких він пізнав у цьому місті, є лише лініями, відбитими на промокальному папері, істотами взаємозамінної поведінки, створіннями без твердої субстанції; але гіршим, набагато гіршим (сказав він собі відразу по тому) є те, що сам він — не більше як тінь, відкинута всіма цими персонажами-тіньми, бо він вичерпав усі свої ресурси з єдиним наміром — пристосуватися до них і їх наслідувати. Та хоч як би він наслідував їх, у душі сміючись, не беручи їх усерйоз, хоч як силкувався б потайки кпити з них (і в такий спосіб виправдовувати свої пристосуванські зусилля), це нічого не змінювало, бо наслідування, хай навіть іронічне, — це те ж таки наслідування, та ж таки імітація, бо навіть глузлива тінь залишається тінню, річчю другорядною, похідною, жалюгідною.

Це було принизливо, жахливо принизливо. Колеса ідилічно постукували на стиках рейок (а дівчина щебетала), й Едуард сказав:

— Ти щаслива, Алісо?

— Так, — сказала Аліса.

— А я в розпачі, — промовив Едуард.

— Ти збожеволів? — запитала Аліса.

— Нам не слід було цього робити. Не слід.

— Що з тобою? Ти ж сам цього хотів!

— Хотів, — сказав Едуард. — Але це моя велика помилка, якої Бог мені не простить ніколи. Це був гріх, Алісо.

— Прошу, скажи, що з тобою? — спокійним голосом запитала дівчина. — Ти ж стільки разів говорив, що Бог хоче любові, насамперед любові.

Коли Едуард побачив, як спокійно Аліса засвоїла його теологічний софізм, котрий так мало йому допоміг ще зовсім недавно, він розсердився.

— Я говорив це, щоб випробувати тебе! І вже знаю, яка ти вірна Богові! А хто спроможний зрадити Бога, той може зрадити людину стократ!

Аліса знаходила все нові й нові готові відповіді, але ліпше б вона їх не знаходила, бо вони лише роздмухували мстивий гнів Едуарда. Едуард говорив довго й так переконливо (застосовуючи такі слова, як «мене нудить» та «фізична відраза»), що спромігся (нарешті!) видушити з цього спокійного й милого личка ридання, сльози й стогін.

— Прощай, — сказав він їй на вокзалі й залишив її в сльозах.

І лише коли повернувся до себе додому і його дивний гнів нарешті вщух, збагнув він можливі наслідки того, що він сьогодні зробив. Він уявив собі це тіло, яке сьогодні голе вистрибувало перед ним і яке він сам свідомо прогнав, і йому захотілося врізати собі в зуби.

Але що зроблено, те зроблено, й нічого вдіяти він уже не міг.

Я повинен тут додати, аби не погрішити проти істини, що хоч думка про втрату такого чудового тіла й завдавала Едуардові певної прикрості, з цією втратою він змирився досить скоро. Якщо на початках його побуту в цьому містечку йому й бракувало плотського кохання, то це виявилося тимчасовою проблемою. Тепер Едуард від цього не страждав. Раз на тиждень він ходив до директриси (звичка звільнила його тіло від початкової нехоті) й вирішив, що ходитиме до неї регулярно доти, доки справи в школі остаточно не налагодяться. Крім того, він усе з більшим успіхом намагався зваблювати інших жінок та дівчат. А в результаті став ще більше цінувати ті моменти, коли був сам, і вельми приохотився до самотніх прогулянок, якими іноді користався (прошу звернути на це увагу), аби заглянути до церкви.

Ні, не бійтеся, Едуард не увірував. Я не маю наміру увінчати свою розповідь таким неправдоподібним парадоксом. Та будучи майже переконаним у тому, що Бога нема, Едуард охоче — і з почуттям туги — обмірковує ідею Бога.

Бог — це сама сутність, тоді як Едуард (а збігло вже кілька років після його пригод з Алісою та з директрисою) так і не знайшов нічого сутнісного ані в своїх любовних походеньках, ані в своїй професії, ані в своїх уявленнях. Він надто чесний, аби заявити, що знайшов сутнісне в несутнісному, але й надто слабкий, аби відмовитись від цих сокровенних пошуків.

О, пані й панове, як сумно жити, коли ти нічого не береш усерйоз, нічого й нікого!

Саме тому Едуард і тягнеться до Бога, що Бог вільний від обов'язку *здаватися* й може вдовольнитися тільки тим, що Він є; бо тільки Він становить (Він єдиний, унікальний і неіснуючий) сутнісну антитезу цьому світові, який тим більше існує, що він несутнісний.

Отож Едуард вряди-годи приходить до церкви, сідає на лаву й зводить до склепіння замріяні очі. В один з таких моментів ми з ним і попрощаємось: наближається вечір, у церкві тихо й безлюдно, Едуард сидить на дерев'яній лаві й сумує від думки, що Бога нема. Але в цю мить його смуток такий великий, що він зненацька бачить, як із його глибини виринає реальне й живе обличчя Бога. Дивіться! Це правда! Едуард усміхається! Він усміхається, й усмішка його щаслива...

Я просив би вас зберегти його у пам'яті з цією усмішкою.

Написано в Чехії, між 1959 і 1968 роками.

ВИДАВНИЦТВО «КЛАСИКА»

Вийшли друком

Мілорад Павич. Хозарський словник.
Роман-лексикон на 100 000 слів.

Фредерік Трістан. Заблудлі душі. Роман.

Данило Кіш.
Енциклопедія мертвих. Оповідання.

Момо Капор. Облудники. Роман.

Віктор Неборак.
Повернення в Леополіс. Есе.

Ґабріель Ґарсія Маркес.
Кохання в час холери. Роман.

Василь Ґабор. Книга екзотичних снів
та реальних подій. Новели.

Чезаре Павезе.
Диявол на пагорбах. Роман.

Мілорад Павич.
Остання любов у Царгороді. Роман.

Пауло Коельо. Алхімік. Роман.

Юрій Андрухович. Перверзія. Роман.

Костянтин Москалець.
Рання осінь. Вибрана проза.

Іван Лучук. Уліссея. Роман.

Данило Кіш. Гробниця для Бориса Давидовича.
Сім глав однієї спільної повісті.

Ярослав Павлюк, Ольга Скоробогатько.
Романи подружньої пари.

Королівський ліс.
Літературний альманах.

Журнал «Четвер», № 11.

ВИДАВНИЦТВО «КЛАСИКА»

Готуються до друку

Джеймс Джойс.
Портрет митця замолоду. Роман.

Анджей Стасюк.
Дев'ять. Роман.

Пауло Коельо.
Вероніка вирішує померти. Роман.

Джеймс Джойс.
Портрет митця замолоду. Роман.

Інгеборг Бахман.
Маліна. Роман.

Французька класична детективна новела. Ч.1.

Французька класична детективна новела. Ч.2.

Юрій Андрухович, Анджей Стасюк.
Моя Європа. Есе.

Віктор Неборак.
Введення в Бу-Ба-Бу. Есе.

Книги видавництва «Класика»
можна придбати у Львові в книгарні:

«Українська книгарня»,
пр. Шевченка, 8

on-line книгарня видавництва «Класика»
http://vd.lviv.ua

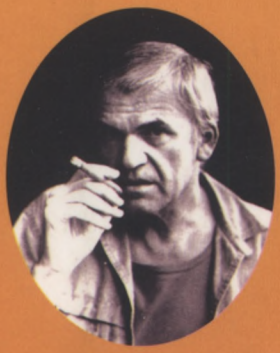

Мілан Кундера

Народився у Чехословаччині.
З 1975 року проживає у Франції.

ISBN 966-7493-22-9
9 789667 493226

ISBN 966-7493-22-9